

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MELTEM KORA

Çocuk
Ruh Sağlığında
Güzellik

"Altın Dolu
Küpün Sırri"

ÇOCUK RUH SAĞLIĞINDA GÜZELLİK

ALTIN DOLU KÜPÜN SIRRI

MELTEM KORA



CERES | AİLE-ÇOCUK

MELTEM KORA

1969 yılında İstanbul’da doğdu. Paşabahçe İlkokulu’nu bitirdikten sonra, o zamanki adıyla Üsküdar Amerikan Kız Lisesi’nden 1987 yılında mezun oldu. 1993 yılında İstanbul Tıp Fakültesi’ni bitirdi; 1993-1998 yılları arasında İstanbul Tıp Fakültesi Anabilim Dalı’nda çocuk ve ergen psikiyatrisi uzmanlık eğitimini tamamladı.

1999 depremlerinden sonra beş yıl süresince okul temelli ruhsal müdahale programları için Adapazarı ve İzmit’te çalışmalarda bulundu; Darüşşafaka İlköğretim ve Lisesi’nin psikiyatristi olarak çalıştı; okul ruh sağlığı alanında hizmet veren Psikolojik Rehabilitasyon ve Eğitim Programları Derneği’nin (PREP) kuruluşunda yer aldı.

2004 yılından beri kendi muayenehanesinde çalışmaya devam etmektedir. 2018 yılında Understanding Children and Childhood Through Art, Aesthetics, and Mental Health kitabı Ceres Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır.

Avrupa Kognitif ve Davranış Terapileri Birliği (EABCT) ve Kognitif ve Davranış Terapileri Derneği onaylı kognitif-davranışçı psikoterapisttir.

Çocuk ruh sağlığında koruyucu bir etmen olarak estetik duyum ve güzellik kavramıyla ilişkili kognisyonların oluşumu konuları ile ilgilenmektedir.

Evli ve iki çocuk annesidir.

CERES YAYINLARI 197

Aile-Çocuk 1

Çocuk Ruh Sağlığında Güzellik
Meltem Kora

Meltem Kora © Ceres Yayınları

Bu kitabın tüm yayın hakları Türkiye’de
Ceres Yayınları’na aittir.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar
dışında yayıncının izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Basım, Mayıs 2019

Yayın Yönetmeni :Tuğba Dedeoğlu Demir
Editör :Bahar Sarımeahmetoğlu
kitapeditoru.com
Mizanpaj :Hakan Demir
Kapak Tasarım :Mehmet Sezer

Baskı ve Cilt
Pasifik Ofset
Matbaa Sertifika No: 12027

CERES EĞİTİM VE YAYINCILIK
TİC. LTD. ŞTİ.
Fahrettin Kerim Gökay Cad.
Emin Sağlam Apt. No: 227 K:7 D:15
Göztepe, Kadıköy - İstanbul
Tel: 0216.566 15 51
www.ceresyayinlari.com
iletisim@ceresyayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 40075
ISBN: 978-605-2048-86-3

MELTEM KORA



ceres
YAYINLARI

Bu kitabı
dünyayı insanileştiren
tüm çocuklara adıyorum.

İÇİNDEKİLER

Giriş	11
1 İmgeler ve Sözcükler	19
2 Estetik Duyum Gelişimi, Edebiyat ve Sanat Algısı Gelişimi İçin Okumanın Eşsiz Rolü	33
3 Zihin Teorisi Açısından Sanat	49
4 Estetik, Güzellik ve Empati	65
5 Anne Kucağı ve Memeden Başlayıp İlişkiler Kurmaya Giden Yol: Bağlanma ve Estetik	77
6 Güzellik ve Düzen ya da Görmezden Gelinme, Baskı ve Korku	91
7 Oyun ve Oyun Sanatı	101
8 Oyun: Taklit, Tekrar, Gösteri	113
9 Düşüncelerin ve Çocuğun Keşfi Orada ve Burada	129
10 Anıların Oluşumu ve Hatırlayabilmek	143
11 Bellek: Kandınlabılır mı? Yaratıcı mı?	159
12 Bireysel ve Toplumsal Gelişimde Sanata Bir İçgüdü Olarak Yaklaşmak	171

ÇOCUK RUH SAĞLIĞINDA GÜZELLİK

13	Şiir ve Sözcükler.....	191
14	Bağlanma ve Dil.....	209
15	Okuryazarlık ve Dil	223
16	Ayna Nöronlar	239
17	Yaratıcı Çocuk mu? Estetik Duyarlılığı Olan Çocuk mu?	249
18	Çocuk Gelişimi İçin Sanat ve Estetik Eğitimi....	259
19	İfade Olarak Sanat ve Çocuklarda Psikoterapi Yaklaşımları İçindeki Yeri	269
20	Çocuklar ve Çocuklukla Bağlantı Kurabilmek...	287
	KAYNAKÇA	301

Giriş

Bu kitaba esas oluşturan İngilizce metin 2018 yılının başında Ceres Yayınları tarafından yayımlandı. Çocuk ve ergen psikiyatristi olarak mesleğimi sürdürmekteyken, çocuk sahibi olan, onları büyütürken öğrenmiş olduğum tüm kavramları teker teker ele alıp tekrar öğrenen bir anne olarak düşündüklerimi yazdığım bir günlükten ve kişisel notlarımdan hareketle ele aldığım bu İngilizce kitap büyük ilgi uyandırdı. Bu ilgi için müteşekkirim.

Aynı konuyu yani çocuk ve çocukluğu; bir psikiyatristin gözünden deneyim, bilgi ve çelişkiler ışığında ele almayı planladığım bu kitapta -kimi zaman ilk kitap ile örtüşmeler kimi zaman da eklemeler ve yenilemeler ile- “çocuk olmak, anne-baba olmak; kendi çocukluklarımız, çocuklarımız ve çocukluğa sanat ile bakışımız” başlıklarında incelemeye devam ettim. Özellikle de tıp bakışından sosyal bilimlere kayarak “Çocuklara güzel olan ve güzellik nasıl öğretilir?” sorusunun etrafında dolaşım.

Kitabın Türkçe yazımı benim için kolay olmadı. Türkçede sözcüklerin seçimi konusunda tereddütler yaşadım.

Özellikle, karşımda hayal ettiğim okurun tepkilerinin düşüncelerimde ve imgelemimde İngilizce dilinde okuyan kişiden daha eleştirel, daha tepkisel, daha negatif ve –ilginci- eril olması bana bir ders niteliğindeydi. Hatta bu eril ve olumsuz eleştirel imgenin bıyıklı, sakallı, takım elbiseli bir figür olduğundan dostlarıma söz etmem aramızda espri konusu bile oldu. Çocukluğumuzdan beri süregelen, kültürden ve çevreden beslenen, kişiliğimizi ve düşünce yapımızı oluşturan, bilişsel teoride “şema” olarak adlandırılan bu imgelerin ele alınmasının çocuklarımız ve kendimiz için oluşturacağımız tüm gelişim hamlelerinde ne denli önemli olduğunu da bir kez daha kavradım.

Çocukların gelişimlerinden bahsederken; ruh sağlığını, gelişim psikolojisini ve eğitimi, sanat ve güzellik anlayışını, empatiyi ve duyarlılığı incelerken felsefenin estetik alanına yelken açtığımın farkındayım. İşte, tam bu kavşakta durup, tıp ile güzellik felsefesinin (estetik felsefenin), sanat ve psikolojinin iç içe geçişinin benim için anlamını sizlerle paylaşabilmeyi umuyorum.

İyi ve doğrunun sık tartışıldığı dünyamızda güzel olanın da daha fazla yer alması umuduyla...

Bilgi ve Tüketim Çağında Çocuk Ruh Sağlığı Deyince Neden Sanat, Estetik Felsefesi ve Sosyal Bilimler?

Hemen konuya gireyim. Çocuk ve ergen psikiyatrisi uzmanı olarak bana “Çocukların ruh sağlığı için en gerekli şey nedir?” diye sorulsa nasıl yanıt veririm, diye düşünmemle başladı bu kitabın oluşumu. Çocuk ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanı daha çok, hastalıkların uzmanı iken sağlık hakkında ne söyleyebilirdi? Buradan, yıllar önce okuduğum bir kitaba gitti düşüncelerim. “*Sevgi ve İrade*” kitabında Rollo May, psikiyatrinin söz ettiğinden farklı bir “apati” kavramıyla beni tanıştırmıştı.

Psikiyatride hasta muayenesinde bir bulgu olarak tanımlanan apati, çevreye ilginin ve duygusal yaşantıların azaldığı bir ruhsal durumdur. Bu terim daha çok, ağır ruhsal hastalıkların, depresyonun ve psikotik tabloların etkisiyle görülen bir ruhsal çekilmeyi, eksilmeyi ifade eder. May, bu kitabında “apati” kavramından söz ederken “şizoid” bir dünya kavramını da tanımlamaktaydı. Her türlü duygusal temastan uzak kalma, yakın ilişkilerden kaçınma ve duyguyu hissedememe olarak tanımlanabilen “şizoid” durumunu, “geçiş dönemi olan çağımızın genel bir eğilimi” diye özetlemekteydi: “*Çocuklukta hissedilen çaresizlik ve dikkate alınmamanın sadece ebeveynlerin ilgisizliğinden değil, kültürümüzün her yönünden kaynaklandığını*” not etmekte, ebeveynlerin kendilerinin de çaresiz olduklarını ve yalnızlık içinde, pek çok şeyden habersizce kültürlerini ifade ettiklerini söylemekteydi. May’e göre şizoid insan, teknoloji insanının doğal bir ürünüydü, bir yaşama biçimi olarak giderek daha çok öne çıkmakta ve şiddete dönüşebilme potansiyeli taşımaktaydı.¹

1969'da yazılmış bu kitap temel olarak modern insanın ölüm karşısındaki korkularını ele almakta; çağında kullanımı oldukça popüler olan “şizoid” teriminden radyo ve TV üzerinden gelen yoğun sesler gibi uyaran aşırılığına, kolektif endüstri ve dev fabrika modelli üretim komplekslerinin montaj hattı taleplerine karşı oluşan normal bir tepki olarak söz etmekteydi. Şizoid durumların sevgi ve iradeyi sorunlu hâle getirdiğini söylemekte ve ortaya çıkan “apati” hâlinin kişide bir boşluk duygusu yarattığını tartışmaktaydı. Apati denilen terim, May'e göre, duygusuzluk, ilgisizlik, kayıtsızlık, heyecansızlık, motivasyon kaybı, hevesizlik gibi genel bir duygu bastırılması hâlini tanımlamaktaydı. Bu sözlerde benim için en etkileyicisi şiddete dönüşebilecek bir apati ve boşluk duygusundan söz edilmesi olmuştur.

1969'da, doğduğum yılda, yazılan kitabı 21. yüzyılı tüm hızıyla yaşayan bir erişkin olarak okumuş ve bu kitaptan çok etkilenmişim. Bu satırların yazıldığı 1960'lı yıllar, Avrupa ve Kuzey Amerika için kültürel gelişim yılları olmuş, psikoloji ve felsefe alanlarında büyük gelişmeler yaşanmış ve Rollo May de varoluşçu felsefe ve psikoloji yönelimiyle, dönemin yoğun teknolojik gelişimi içinde insan olmaya bir anlam vermeye çalışmış önemli bir yazardı.

Bugün yaşasaydı neler yazardı May? Teknolojinin gelişimi ile gelen uyaran bombardımanını hayal edebilir miydi? Her geçen gün ucuzlayarak, ulaşmadığı dünya köşesi bırakmayan teknolojiye gözlerini açtıkları anda ulaşan, oldukları andan itibaren teknolojiye uyum sağlayan çocukları nasıl ele alırdı? Peki ya, nesneleri ve kişileri birbirine bağlayan teknoloji ve iletişimin karmaşıklaştırdığı yaşamları, kalabalıklaştırdığı şehirleri ve giderek zayıflayan insan-doğa

bağını varoluşçu olarak nasıl değerlendirirdi?

Karşılaştığım anne babaların, gençlerin ve hatta daha küçük yaştakilerin sıklıkla dile getirdikleri boşluk ve anlamsızlık yakınmaları beni terapist olarak en zorlayan konulardandı.

Aileler anlatıyordu: “Çok isteksiz, hayal kurmuyor, hiçbir şey onu tatmin etmiyor.” Gençler “Umurumda değil.” diyor ya da “İstemiyorum.” ya da “Ne fark eder?” Bazen de “Hiçbir şeyin anlamı yok.” Çocuklar da “Canım istemiyor.” diyordu ya da “Umurumda değil.”

Niye böyle düşünüyorlardı? “Major depresyon” Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) uzun yıllardır temel sağlık sorunlarından biri olarak gördüğü bir konu hâline gelmişti. 2017 yılında WHO depresyon için bir yıl sürecek bir farkındalık kampanyası başlattı. Dünya üzerinde 300 milyon kişinin depresyon ile yaşadığını ve dünyadaki en büyük sağlık sorununu ve engelini oluşturduğunu ilan etti. 2005 ve 2015 yılları arasında depresyon oranlarında %18’lik bir artışın meydana geldiğini duyurdu.² (www.who.int).

Bunun nedenlerini saptayıp ortadan kaldırmanın yanında bu duruma KARŞI neler yapılabileceğini nasıl belirleyebilirdik?

Kendi çocuklarım da dâhil, birlikte çalıştığım, düşündüğüm çocuk ve gençlerin bilgisayar ve telefon kullanırkenki parmak hızlarına yetişemiyordu gözlerim. Haberlerde duyduklarımın, gördüklerimin, dinlediklerimin ucu bucağı yoktu.

Aileleler bana geldiklerinde, çoğu zaman ailenin her bir bireyi için ayrı ayrı tutulmuş randevu sistemleri; özel öğretmenler, kurslar, doğum günü partileri, okul danışmanları,

spor klüpleri, müzik dersleri arasında binbir parçaya ayrılmış bir günlük hayat içinde psikoterapiye ayırabilecekleri bir zamanı zorla buluyorduk...

Bir konuda sabit kalabilmek mümkün değildi. Meslektaş arkadaşlar bile hobiden hobiye koşuyor; diyet, egzersiz, sertifika programları ve sonsuz toplantı, proje, araştırma programı içinde “kişisel ve mesleki” gelişimleri için büyük bir çaba gösteriyorlardı.

Mesleğim bana dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu (DEHB), depresyon, kaygı bozuklukları ve bir dizi başka sorununu uluslararası uzmanlık camialarının standardize edilmiş tanı kılavuzlarında “bozukluk” olarak ele almamı ve tedavi etmemi söylüyordu. Bu işimin en temel boyutuydu; diğer boyut ise yaşama ve yaşamın anlamına ilişkin ailelere, çocuklara ve gençlere, kimi zaman da birlikte çalıştığım diğer uzmanlara, öğretmenlere, psikologlara, psikolojik danışmanlara, öğrencilere yararlı, anlamlı, değerli bir şeyler sunabilmektir.

Mutlu ve sağlıklı yaşama modası almış başını gitmişken, sunabildiğimiz kaynak ve öneriler hastalık/bozukluk spektrumları içinde sıkışmışken; “anlam” düzeyinde, gelişim psikolojisi düzeyinde çalışmalar yapmış ya da yapan psikoloji ve felsefe uzmanları kişisel hayatları, yaptıkları ve yapmadıkları ve dedikodular ile süslü, öznel biyografiler içine sıkıştırılmışken yapılabilecek tek şey çocuk gelişimi ve çocuk ruh sağlığını temellendiren bir şeyler düşünmeye çalışmaktı. Bu bir anlamda kendimi, çocukluğumu, (doğurduğum ve/ya da bana danışan) çocuklarımı, anneliği, babalığı, çocuğu ve çocukluğu tekrar gözden geçirmek gereksinimiydi. Belki gelişim teorilerini yeniden ele alarak, Üstat Freud’un

hayatın anlamı olarak belirttiği “Lieben und Arbeiten” (sevmek ve çalışmak) düsturundaki “lieben-sevmek” kısmına ağırlık vererek düşüncelerimi derleyebilirdim.

Bir din adamı, şaman, her şeyi bilen uzman ya da gizemci rolüne bürünmeden, bilgi temelli ancak samimi olarak bu soruları ele alabilir miydim? Kendi hikâyemde boğulmadan ama kendi hikayemden de kaçmadan yazabilir miydim? Doğa bilimleri, tıp ve psikiyatri ile sosyal bilimler, psikoloji, sanat ve estetik felsefesi ışığında çocuklarımızı büyütmek, ruhsal gelişimlerine katkıda bulunmak; onlara iyiyi, doğruyu ve güzeli öğretmek için nelerden yararlanmak gerekiyordu ve bunu özetleyebilir miydim? Bu soruları ve benzerlerini yanıtlamak için, öncelikle kendi kendimle konuşmalar çerçevesinde, denememsi bir yazı hazırlamakla yola çıktım. Bu notlarda ve derlemelerde, modern Türkiye Cumhuriyeti çocuğu olan rahmetli anneannemin, zorla güzellik olmaya-cağını ve karşılık almak için iyilik peşinde koşmanın doğru olmadığını dile getirmek için kullandığı “Kaç sevaptan, girme günaha.” lafını sık sık hatırlamaya; “Büyük konuşma.” ve “Dünyayı güzellik ve iyilik döndürür.” sözlerine yaslanmaya çalıştım. Bu tercih ile elinizdeki kitap doğal olarak bir sorgulamalar ve varsayımlar dizilimine dönüştü. Pek çok soru, hâliyle, yanıtsız kaldı ve başka soruların yolunu açtı. Bölümlerin başlıkları, konu ile ilgili genel kavramlara bir giriş, bir soru cümlesi olarak düşünüldü; tamamlanmışlık ve kesinlik yerine, okuyucunun algılayacağı, belki de kendisinin tamamlayacağı bir açıklık içinde kalmaya özen gösterildi. Bu nedenle, kitabın ilerleyen bölümlerinde izleyeceğiniz gibi, bir merkezkaç itki ile hareket eden füğ (kaçış/kovalayış) formu, tekrar ve ritim arayışında bir deneme oluşturuldu.

Erken yaşta ve aniden kaybettiğimiz sanat tarihi ve psikanaliz dersleri hocam İskender Savaşır'ın deyimiyle belki de hâlâ Barok bir nişin içindeysek böyle bir yazı ancak bir füg olabilir. Bu nedenle kaçış noktalarına özellikle sanat eleştirisi ve tarihinden ufak dokunuşlar serpiştirildi. Sanat tarihçilerinin yakından bildiği Willendorf Venüsü imgesi aklımda, bu bir avuca sığabilecek denli küçük tanrıça heykelciğinin bende bıraktığı anne imgesi, oyuncak imgesi ve sanat itkisi doğrultusunda bir yazı hazırlamaya giriştim.

Yazının genelinde, çocuk ruh sağlığı ve çocuk gelişimi alanındaki bilimsel çalışma ve görüşlerin ele alınacağı; kitapların, okumanın, edebiyatın, sanatın hayatımızdaki rolleri ve çocuk gelişimi içindeki biricik yerlerinin sorgulanacağı bir gelişim psikolojisi özeti oluşturmak amacını izleyebilirsiniz. Bununla birlikte, psikiyatri içinde tanımlanan bozuklukların bir kısmının çekirdek özelliklerine, gelişim içinde ele alındığı yönleriyle değindiğim konulara rastlayabilirsiniz. Kimi yerlerde bilim dilinin daha ağır bastığı pasajlar, kimi yerlerde anne duyarlılığının öne çıktığı bölümler okuyabilirsiniz. Öte taraftan ele aldığım gelişim psikolojisi perspektifini güzellik ve iyilik, oyun, empati, estetik ve sanat anlayışı gibi alanlara dair bir felsefe arayışı olarak da düşünebilirsiniz.

Hatalarım ve dil sürçmelerim için şimdiden af diler, ilham veren bu geniş ve büyümlü alanda karşıma çıkan tüm fikir sahiplerine teşekkürü borç bilirim.

1

İmgeler ve Sözcükler



Figür 1: Madlen kekleri, şakayıklar ve ılık çay

Kaynak: Kişisel arşiv.

“Ilık çay ve içindeki kırıntılar damağıma değer değmez tüm bedenimden bir ürperti geçti ve duraksadım, olan biten bu harikulade şeylere dikkat kesildim. Duyularım narin bir zevkin istilasını altındaydı ama benzersiz, farklı ve kaynağı belirsiz bir istilaydı bu. Hayatın iniş çıkışlarına bir anda kayıtsızlaşmıştım; hayatın felaketleri masumlaşmış, kısıklı hayalmiş gibi gelmişti. Bu yeni duyum aşkın üzerimde yarattığı o değerli öz ile dolmaya benzer bir etki oluşturdu ya da dolan öz değildi de bendim, kendimdim. Artık vasat, rasantısal ve ölümlü hissetmiyordum. Bu, tam-güçlü sevinç nasıl olup da üzerime gelmişti? Kek ve çayın tadıyla ilişkisi olduğunun bilincindeydim ama o tatların üzerine çıkıp sonsuzluğa geçit veren her neyse, sadece çay ve kekin kendi doğası ile ilgili değildi. Nereleden gelmişti bu his? Ne anlama geliyordu? Nasıl onu kavrayabilir ve tanımlayabilirdim?...

ve birden anı geri geldi. Bu tat, Combray’de pazar sabahları -çünkü sabahları kiliseden önce dışarı çıkmıyordum- Leonie teyzemin odasına iyi günler dilemeye gittiğimde bana önce kendi çay ya da ıhlamuruna bandırarak verdiği küçük keklerin kırıntılarının tadıydı. Küçük keki gördüğümde, tat-tığımda hissettiğim hiçbir şey aklıma gelmemişti.”³ (Marcel Proust, Swann’s Way, İngilizceden çeviri bana ait).

Proust’un burada anlattığı etki, bir çağrışım kanalıyla, doğrudan doğruya çocukluğun hatırlanması, istemsiz gelen bir hatıra izleğidir. Proust bu hâl “öz” (essence) adını verir. Aşkla “aynı yöntemi” izleyen bu öz; yaşamın, var oluşun ta kendisi olmuştur, onun anlatımıyla. Anlatılan bu durum, sadece bir anı değildir; bu an bir durumla, olayla bağlantılı değildir; kendini hissedirir; kendinin farkında değildir.

Çocuklarla gündelik hayatı geçirirken, onların bu yaşantılar içinde temelde kendi “öz”lerini oluşturduklarını, mutluluk ve sevinçlerinin zeminlerinin oluştuğunu fark etmeyiz. Bizler, erişkinler gündelik hayatın gidişi içerisinde, kısıtladığımız “anne babalığımız” ile bir dizi talimatlar ve eylemler içindeyizdir.

Gündelik hayatta gözden kaçırdığımız bu yaşamsal “öz” bir anlamda, “güzel” ve kişiye özel olanın fark edilip anlaşılmasında gizlidir. Örneğin, Marcel Proust okuduğumuzda, bir başkasının düşüncelerine doğru çıktığımız yolculuk bize onun “öz” olarak kim olduğunu, anılarını, umutlarını ve acılarını gösterir; kendimize benzer ve kendimizden farklı yönleri keşfetmemizi sağlar. Bir yazarın yazdıklarını okuduğumuzda, başka zihinler keşfolunurken, kendimizinkinin ne olduğu anlaşılır olmaya başlar.

Proust bu yazısı ile “kendilik” deneyimlerinin neler olduğunu bugünü yaşarken anlama yolunda benzersiz bir yöntem keşfetmiştir. Marcel Proust’ın yarattığı bu özel, çocukluğun sarıp sarmalayan, salt var olma deneyimini içeren anı yakalayan pasajı, **madlen keki etkisi** ya da **Proust etkisi** adı altında pek çok çalışmada dile getirilmektedir.⁴



Figür 2: Ayşegül’ün Güzel Bahçesi kitabında Ayşegül tohum ekiyor.

Kaynak: Yapı Kredi Yayınları

Kendini keşfetmek ve biricik bir özne olarak kendi kişiliğinden söz etmek için başka zihinlere yolculuk etmek önemlidir. Bunu sağlamaya yardımcı olan pek çok araç varsa da kolay ulaşılabilen bir araç olarak kitaplar ve kitaplardaki resimli ya da resimsiz imgeler ilk ele alınması gereken yardımcılardır.

Kişisel olarak da kendimi başkalarından farklı biri olarak keşfetme yolunda, kitapların -özellikle de çocukluğumdan hatırladığım en erken dönemde- Marcel Marlier'in olağanüstü resimleriyle renklendirdiği Ayşegül kitaplarının büyük rolünü anmadan geçemem.

Kanımca, Ayşegül kitapları, Türkiye'deki büyük şehirlerde 1970'lerde çocuk olan pek çok kişi için, 21.yüzyılda erişkinler olarak sürdürdüğümüz hayata izi düşen kaynak kitaplar olarak ele alınabilir. Yeteri kadar incelendiklerini düşünmüyorum. Kimlere hitap etti, kimler okudu, etkileri neler oldu? Kendi edebiyat eserlerimizden, hakkında pek çok değerlendirme bulunabilecek Ömer Seyfettin'in *Kaşığı* öyküsü ya da Kemalettin Tuğcu'nun konusu yokluk, yetimlik, öksüzlük, üveylik, dilencilik, eskicilik, hırsızlık, dayak, mahrumiyet, zavallılık temalarından örülen öykülerinden apayrı bir realite anlatan bu kitap dizisi hak ettiği incelemeye bildiğim kadarıyla tâbi olmamıştır. Bu nedenle, hem kendilik algımın hem de düşünsel ve değer yargılarımın oluşumunda belirginleşen yolda çocukluğun genel tanımına öznel çocukluk imgelem örneklerinden biri olan Ayşegül kitapları iyi bir başlangıç olacaktır.

Casterman Yayınlarından çıkan *Ayşegül* özellikle 1975-1980 yılları arasında oldukça popüler bir resimli çocuk

kitabı serisiydi. Benim okuduğum günlerde çeviri Gülten Dayıoğlu'na aitti. Şimdilerde Yapı Kredi Yayınları, telif haklarını satın almış bulunuyor ve aynı kitapları yayımlıyor.⁵ Bu seride, Belçikalı Martine (Ayşegül) ve orijinal adını bilmediğim kardeşi Can'a ait bir gündelik yaşam öyküsü anlatılmaktaydı. Gilbert Delahaye'nin yazdığı ve Marcel Marlier'in resimlediği bu kitaplarda sıradan olaylar yaşanmaktaydı. Büyük ahlak dersleri yoktu; felaketlerle boğuşmuyorlardı; kötü insanlar karşılına çıkmıyordu; büyük zorlukların ezdiği çocuklar değillerdi. Ben ve arkadaşlarım benzin kıtlığı çekilen İstanbul günlerinde, biletçiden bilet alınan otobüslerde seyahat ederken Ayşegül uçağa binmekte, transatlantik denen dev yolcu gemisinde badminton oynayarak Avrupa'dan Amerika'ya yolculuk etmekteydi; ben ve anneannem Satı Bakkal'dan ya da semt pazarından alışveriş yaparken Ayşegül asansöre biniyor, alışveriş merkezlerine gidiyordu; bizim pazarda koyu mavi muşamba tezgâhta duran turplar, kıvırcıklar, salatalıklar ve yeşil soğanlar kocaman bir iğneye geçirilmiş iple bir araya getirilip elimize bir demet olarak sunulurken Ayşegül alışveriş sepeti denen kocaman bir sepete kartonlarla yiyecek diziyordu; benim bildiğim ama hiç gitmediğim tek karlı zirve Uludağ ve Paşabahçe yakınlarındaki, karın ilk düştüğü yer olmasıyla meşhur Karlıtepe'yken Ayşegül karda kaymak için, yanı başında geyiklerin gülümsemediği dağlara giderdi.

Ayşegül, benim için tuhaf bir “kendim dışı” bir “kişi” idi. O kadar farklı, ilginç; yaşamına sokulduğum, beğendiğim ama “o” olamadığım bir kişilik... Kendim olmayana ait o ilk imgelememim sanırım önce resimlerine bakıp sonra okumayı söktüğüm kitapta öyküsü ve hayatı yer alan Ayşegül...

Hatırladığım o ilk imgeler, bambaşka bir yaşam, giysiler, evler, yolculuklar arasında benim gibi gülümseyen ama bana benzemeyen o küçük, benim olmayan yüze ait duygular... Ayşegül, sahip olmayı düşleyebileceğim ama sahip olmadığım ama kim bilir belki de bir gün ulaşabileceğim değişik, bambaşka bir yaşamı anlatıyordu bana.

Doğduğum yer, küçük bir Boğaz köyü olan Paşabahçe’de, bir sanayi semtine dönüşen yaşam alanımızda; orta gelirli İstanbullu bir ailenin kızı olarak, giderek sıkışan, boğulan, yoğun göç dalgası içinde herkesin birbirine nereli olduğunu sorduğu bir ortamda bunalan hayatımda; Ayşegül’ün güzel bahçesi, evi, profiterol yapışı, havai fişek seyredişleri arasında ben de yassıtılmış gazoz kapaklarım, kiremit tozundan yapılmış köftelerim, sokağımdaki bağırış çağırışlar ve politik sloganlar, fabrika sirenleri, arada bir kurşunlanan taksi şoförleri, kuyruklarda iki paket margarin için bekleyişler, çatıya kurulan antenin gazabına gelip de siyah beyaz televizyonda “Değiş Tonton-Tonton Ailesi- Barbaba” seyredişler, Ecevit ve Demirel’in bitmek tükenmek bitmeyen çekişmeleri ile dolu haber başlıkları arasında kendim olmayı öğreniyordum. Bu yıllara gerçekliğini acıtarak kazıyan sadece sosyopolitik ortam değildi; anne ve babamın bitmek bilmeyen çatışmaları, anlaşmazlıkları, kavgaları ile bezeli ailem de incinmelere katkıda bulunuyordu. *Ayşegül* kitaplarındaki o güzel bahçe resimlerine annemin güzel sesiyle okuduğu öyküyle birlikte dalmamış olsaydım; kendi bahçemizde boy boy yetişen margritlerin beyazının, balkona tırmanan yaseminin baygın konusunun ve duvar tepesine tırmanıp da lup lup yenen kara dutların tadını taşıyan kendi anılarıma, o çaya daldırılan kekin tadındaki gibi kendinden

geçişle sahip olabilir miydim? Eğer bu renkli resimlerde, doğum günü için hazırlanan Ayşegül'e annesinin diktiği “güzel bir rob” olmasaydı, benim için de dikilen Şile bezi elbiseleri püfür püfür, Sümerbank pazeni pijamaları sıcacık ve örülen Nako yünden kazakları yumuşacık diye hatırlayabilir miydim? Benim hayatımın da kendi güzelliklerini tespit eden, onaylayan, çerçeveleyen ve anımsanmasını sağlayan bu imgelerdi. Babamın sırtına çıkıp alabildiğim, kütüphanenin en üst rafında yer alan *Meydan Larousse*'nin kuşe kâğıda basılı gül resimleri de güllerin çeşit çeşit, isim isim, biçim biçim farklılaşmasına; anneannemin yaptığı gül şurubunun tadına perçinlenmesine yardım etmişti. İmgeler, gerçekliği aratıyor, bulduruyor ve bir çocuğun imgelemi oluşuyordu. Sahiplenilen iyi ve güzelle birlikte, geri planda anne babamın anlaşmazlıkları benim dışımda ama hayatıma ait kalabiliyordu.

Ayşegül kâh haz kâh terör ve anarşi dolu günlerin aile sorunlarıyla bezenen gündeminde benden başka olan, bana benzeyen ya da benim benzemek istediğim sabit, sakın bir imge idi; “öteki” ve “mümkün” olan kendilik parçamdı. Bu kitap imgesi bir sembolleştirmenin de parçasıydı artık. Yani kitaptan tanıdığım, gerçek olmayan ama benim için sahici bir ideal...

Tam da psikanalizin ele aldığı sulara daha fazla açılmadan, bu kitap imgesiyle birlikte okumaya da başladığımı yani yeni bir şifre çözümü, anlam bulma ve dil gelişimi alanında hızlanmaya başladığımı belirteyim.

Bir hastamı ya da yaşadıklarını ismini değiştirerek böyle bir kitapta bile ele alma konusunda rahat edemeyeceğim

için, okurun şimdilik kişisel deneyimlerimi bir kendini anlatma gereksinimi olarak görmemesini umut ederek devam edeyim.

1975-1980 arasında çocukluğunu İstanbul'da geçirenler için o dönemin tanımlanması gerçekten başlıbaşına bir konudur. Toplumsal şiddetin, belirsizliğin bir çocuğun belleğine nasıl kazınabileceğini, kendi psikolojik süreçlerinin iniş çıkışlarına patlayan bombaların, ölüm haberlerinin, yoksulluk ya da yoksunluğun nasıl etkilerde bulunacağı bambaşka kitapların konusudur.

Benim için ailemin huzursuzluk ve ayrılık yaşadığı o toplumsal şiddet günleri kitap kahramanlarını ve kahramanlarda kendiliğimi keşfettiğim günlere denk geldi. TRT'nin tek kanal olduğu, haberlerde “anarşistlerin” yaptıklarının sıralandığı, kanlı eylem haberlerinin ve “ölü olarak” ele geçirilenlerin listelerinin verildiği günlerde bir de yakalandığım romatizmal ateş nedeniyle 40 gün yatak istirahati yaptığımda Ayşegül dışında Polyanna, Huckleberry Finn, Robinson Crusoe, Alice, Beyaz Tavşan ve arkadaşları, Peep ve Miss Havisham ve Kemalettin Tuğcu karakterleri ile tanıştım.

Ayşegül'den farklı olarak tüm bu kahramalar seçkisi acıyı, özlemi, yalnızlığı, korkuyu, yası, delirmeyi, kaybı anlatan içerikleriyle yaşama tutunmanın değişik yollarından bahsederken benim favorim özgün yerini korudu. Bir idealler olasılığı oluşturmuştu, önemli olan oydu. Kendimi ve olasılıkları keşfetmiştim. “Ben” olmadığım noktada “olabileceklerim” başlıyordu. Ayşegül'ün gündelik hayat hikâyesi bu nedenle benim için önemliydi. Ayşegül bahçeyi suluyor,

kazıyor, ekiyordu; evi süpürüyor, temizliyordu; okumayı öğreniyordu; kardeşine bakıyordu; aslında bir büyüğün yapacağı şeyleri yapabilen bir çocuktu o. Süper güçleri ya da çileleri yoktu ama gündelik hayatın güçlüklerini zerafetle taşıyabiliyordu.

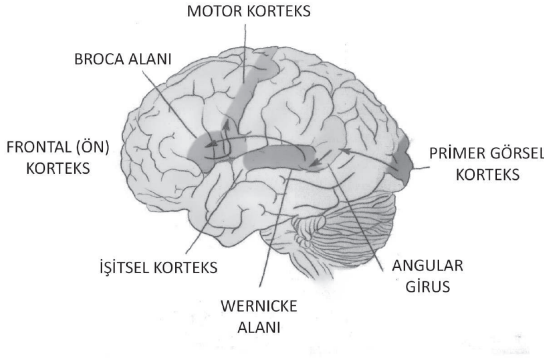
Filizlenmesi hayal dünyasında da olsa hayal edilebilir, yaklaşılabilir, ulaşılabilir bir kendilik dünyamın, bir idealin olduğu fikri belirmişti.

Temelde Proust'un çaya bandırılan kek analogisi ile anlattığı çocukluğun eşsiz deneyimi, sadece duyumların getirebildiği bu öze dönüş benim için kendim olmayı fark ettiğim anın bir kitapla başladığı deneyimdi.

Gerçekten de kendi yaşantımdan yola çıkarak değindiğim bu öznel kendilik deneyimi, çocuklar için çok önemli bir geçiş noktasıdır. Başkalarını fark ettikleri anda çocuklar, kendileri de olmaya başlarlar. Bu an, “öteki” olanın, “ben olmayanın” ve olasılıkların keşfedildiği an olarak iradenin, umudun, geleceğin de var olabileceği bir penceredir. Descartes'ın işaret ettiği “Düşünüyorum, o hâlde varım.” cümlesindeki “varlık”tır; çocuk düşüncelerini keşfetmeye, kendisi kadar kendisi olmayı sembolleştirmeye başlamıştır. Altı-yedi yaşlarına, okumaya geçiş dönemi ve okuma öncesi döneme denk gelen bu evre dil-düşünce-değer yargısı oluşumu açısından kritik bir basamak oluşturmaktadır.

Altı-yedi yaş civarında yaşanan bu geçiş evresi, tıpta çeşitli görüntüleme çalışmalarında da ortaya konmuş ilginç bir gelişimsel süreçtir. Özellikle beş-onbir yaşları arasındaki 45 çocuğun iki yılda bir MR beyin taraması ile elde edilen bulgulara yer veren bir çalışma, beynin frontal (ön) ve

okspital (arka) bölgelerindeki yılda 0,4-1,5 mm büyümeyi, özellikle de dorsolateral frontal korteksteki 1,5 mm'den 5,5 mm'ye varan belirgin gelişmeyi çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Bu büyümenin en belirgin olduğu özgün bölümler ise dil-sözcük tanıma ve anlamlandırmanın bulunduğu frontal korteksteki Broca ve Wernicke alanlarıdır.⁶



Figür 3: Beynin lateral kesitinde, Broca ve Wernicke alanları görülmektedir.

Çizen: Psikolog Selin Arslanlar

Bu yaşlarda görülen benzersiz dönüşümü gündelik hayatta yakından izleme şansı bulan uzmanların, değişim ile kazanılanları “kendilik”, “farkındalık”, “içe bakış”, “sosyal kendilik” gibi kavramlarla açıkladıkları görülmektedir. Benim de daha yakın olduğum bir anlayışa göre ise bu değişim “otobiyografik bellek” yani kendine ait anıların bulunduğu farkına varma, anılara sahip olabilme, kendi hikâyesini oluşturabilme yeteneği sayesinde gerçekleşmektedir. Bu açıdan kendilik kavramı “nörofelsefe” denilen yepyeni bir araştırma alanının da ilgi merkezinde yerini bulmaktadır.⁷ Bu değişimde çocuğun/insanın doğal biyolojik altyapısı

kadar çevrenin de şekillendirici etkileri rol oynamaktadır. Kendilik algısının gelişmesi için başka “kendilik” hâlleriyle temas, bağlantı, deneyim paylaşımı, oyun, okuma gibi sosyal etkileşimlerin yaşanması elzem olduğu kadar, bu deneyimlerin bir anlatıma tabi tutulması, çocuğun kendi deneyimini diğerlerinkinden ayırt edebilecek, kendisi hakkında “düşünebilecek” ve “ifade edebilecek” fırsatlarla karşılaşabilmesi de önemlidir. İşte, bu fırsatları en kolay sunabilecek koşullar sanatın yarattığı yoldan geçer. Kitaplar, edebiyat, resimler, filmler, müzik çocuğa kendisi olmayı öğretir. Bu öğretim genellikle kendiliğinden, sessiz, özendirici ve bireyseldir.

Çocuk ruh sağlığı disiplini bir çocuğun kendisi, dünya ve gelecek hakkında taşıdığı olumlu imgeleri geliştirmek için sanatın sunduğu bu fırsatları daha iyi anlamak, araştırmak, gözetmek görevini taşır. Bu görev sorumlu anne babalık anlayışından farklı değildir.

2

Estetik Duyum Gelişimi, Edebiyat ve Sanat Algısı Gelişimi İçin Okumanın Eşsiz Rolü

Çocuk gelişim teorileri genelde erken bebeklik dönemine atıfla başlar. Bunu psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'un psikoseksüel gelişim teorisinde, bilişsel gelişim kuramının öncü ismi Jean Piaget'nin bilişsel gelişim teorisinde ve John Bowlby'nin bağlanma teorisinde belirgin biçimde izleyebiliriz. Ancak kendilik kavramının gelişmesinden hemen sonraki dönemde yani çocuğun bir sosyal çevre içinde bulunduğu dönemden itibaren sosyokültürel gelişim teorisini Lev Vygotsky penceresinden izlemek; kültür, eğitim ve gelişim psikolojisi bileşim noktalarını keşfetmek ve dil-düşünce birlikteliğini anlayabilmek açısından ilham vericidir. Kısa bir biçimde ifade edilecek olursa Vygotsky, eğitime ve kültüre içsel (intrinsic) psikolojik yapılar üzerine inşa edilmiş bir üstyapı olarak değil, bu biyolojik yapıları kendisiyle birlikte değiştiren bir yapı olarak bakmaktadır. Bu nedenle, hayatın her döneminde yeniden başlangıçları olası bulan bakış açılarını "Her şey için çok geç..." yaklaşımının ümitsizliğinden kurtaran -ne yazık ki tamamlanmamış- bir gelişim teorisidir.⁸⁻⁹

Daha yalın bir ifade ile Vygotsky'nin gelişim teorisi; kültürün, dil ile temasın ve biyolojinin birlikte değişimini öngördüğü için geniş kapsamlı niteliktedir.

Bir önceki bölümde değindiğim, özellikle resimleriyle bana kendilik deneyimimde özgünlüğümü öğreten

Ayşegül serisinin muhteşem resimlerinin “imge” gelişimine nasıl etkide bulunduğu hipotezine devam etmeden önce Lev Vygotsky’nin “işaret-imge işlemleri” (sign operations) kavramına yakından bakmak ve teorisini hatırlamak yararlı olacaktır.

“İşaret-imge işlemleri” kavramının yani insanın çeşitli araçlarla kendi doğal belleğine katkıda bulunan işaret-imge sistemleri yaratmış olduğuna, bellek yardımcılarının (saymak için toprağa çizilmiş bir çizgi ya da hesap için ipe atılmış bir düğüm gibi) başka hiçbir primat türünde olmadığına dikkat çeken Vygotsky bu özelliğin öncelikle organizma-çevre etkileşiminden ortaya çıktığını, daha sonra da kendiliğinden oluşan bir işaret-imge işlemlemesine dönüştüğünü kaydetmektedir.

Bu noktada Vygotsky, çocukların sofistike ve soyut işlemler kullanmaları için bir “Hah! Şimdi fark ettim!” (a-ha experience) dedikleri bir gelişim evresine sıçramadıklarını, zihinlerinin içinde bir bilge derinlik alanı bulunmadığını ama bu simge kullanımının bir anlamda evrildiğini ve kendilerinde içsel olarak bulunduğunu söylemektedir.

Bellek gelişimine sosyal açıdan bakan Vygotsky, çevresini ilkel dönemden itibaren anıtlar yaparak etkileyen insanın, bu nedenle eğitimde çevre unsurlarından belirgin olarak etkilenebileceğini söylemiş ve “zone of proximal development - varılabilecek gelişim menzili” kavramını yani çocuğun var olan gelişim potansiyelinin, akranlar, eğitimciler ve içinde yaşadığı kültür gibi ortamların etkisiyle ilerleyebileceğini öne sürmüştür.

Şimdi bir sanata kaçış noktasına girecek olursak: Vygotsky’nin hatırlamak için nesnelerin kullanımına

yaptığı vurguyu ortaya koyan ve sanat tarihinin en çarpıcı örneklerden biri, 1911 yılında bir doktor tarafından gün ışığına çıkarılan ve özellikle 32.000-39.000 yaşlarında olduğu tahmin edilen *Laussel Venüsü*'nün elinde taşıdığı boynuz ve üzerinde hâlâ sayılabilen 13 çentik bulunmasıdır. Bir âdet/menstruasyon döngüsü mü işaretlenmiştir, başka bir şeyin sayımı mıdır, asla kesin olarak bilemesek de insanlık tarihinin eşsiz (muhtemel) anneannelerinden biri yıllar ötesinden bizlere hatırlamamız için bir iz bırakmış gibi görünmektedir.

Bu alanda, yine çok çarpıcı bulduğum örneklerden biri de Louvre Müzesi'nde yer alan, Babil kralı Hammurabi'nin yakın tarihte sayılabilecek, milattan önce 1800 yıllarına denk düşen, çivi yazısıyla yazdırdığı kanun metnidir. Metin, bir işaret parmağı şeklinde yontulmuş, insan boyunun üstünde bir fallus çağrışımı veren mermer bir stel formundadır.



Figür 4: *Laussel Venüsü* olarak adlandırılan figürün elindeki boynuzda görülen 13 çentik bir âdet döngüsünü mü işaret etmektedir?

Kaynak: <http://www.musee-aquitaine-bordeaux.fr/en/laussel-venus> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)



Figür 5: Paris, Louvre Müzesi'nde bulunan Hammurabi Kanunları ziyaretçilere kanunları hatırlatıyor hâlâ.

Kaynak: Kişisel arşiv.

Vygotsky'nin *Mind in Society* kitabındaki şu sözünü burada ele almak gerekir: “Nasıl bir meşe palamutu, geleceğin meşe ağacını içinde taşıyorsa jest de çocuğun gelecekte yazacaklarının ilk görsel işaretidir. Jestler, havaya yazı yazmak gibidir ve yazılı dil tarihe tespit edilmiş jestlerdir.”

Hammurabi, bazaltın karanlık, sert, camsı maddesinden kazınarak havaya kalkmış fallik ve muktedir bir işaret parmağı aracılığı ile yönettiklerine hem hemen anlaşılan bir jest hem de sembolik çözümleme gerektiren bir yazılı dil aracılığıyla kanunlarını hâlâ meraklı gözlerle onu izleyen

binlerce ziyaretçiye öğretmeye devam etmektedir. Vygotsky'nin işaret ettiği biçimde “imge-işaret sistemi” kültür içinde etkisini göstermektedir.

Yazının tarihi, yazının türleri (piktografik, küneiform ya da alfabetik), yazının nerede ortaya çıktığı ve dillerin gelişimi ile ilgili pek çok ilginç noktayı insanlık tarihi içinde ele almak için hem gerekli hem de ilham verici bir başka katman şüphesiz ki modern hayatta, bir çocuk için yazılı dille tanışmaya geçiş dönemidir.

Hammurabi'nin talimat veren, duraksatan, gökleri işaret eden işaret parmağının parmak izi kadar özgün ve eşsiz düzlemindeki küneiform yazıyı anlam olarak çözebilen kişi şüphesiz ki jestler dünyasından anlamlar dünyasına, kurallara, yasaya, toplum hayatına ve kültür dünyasına artık bir geçiş yapabilmiş uygar kişidir.

Okumanın başlaması ile küçük insan toplumun o güne kadar oluşturduğu sembollerini çözebilen, geometrik bir nokta, çizgi ya da dairenin çeşitli kombinasyonlarından kavramlar dünyasına geçiş yapabilmiş kişidir.

Dokuz yaşındaki küçük oğluma, matematikte üçgenleri anlatırken 15 yaşındaki ağabeyi, “Buraya bak, çocuk!” demektedir, “Gerçek hayatta her şey üç boyutludur ama üç boyutu anlamamız için geometri icat edilmiştir; bu geometri dünyası iki boyuta üç boyutu sığdırır.” Küçük oğlumun şaşkın şakin bakmasına, benim gözlerimin faltaşı gibi açılmasına ve birlikte ders çalışma merasiminin anında sonlanmasına neden olan bu saptama, küçük insanın soyutlama ve kavramlar dünyasına nasıl girebilmiş olduğunun bir örneğidir.

Okumaya başlayan çocuk artık çok özel bir kendini keşfetme dönemine geçmiştir. *Proust and the Squid* adlı kitabında, Maryanne Wolf, Davis Swinney’in çalışmasına değinmektedir. Bu çalışmaya göre, bir yazıda örneğin, “böcek” sözcüğünü okuduğumuzda aklımıza sadece sıradan, alışıldık adlandırmalar -sürünerek yürüyen, altı bacaklı yaratıklar- değil, “böcek” olma hâlinin daha az tanıdık hâlleri -casusluk hatta Volkswagen arabaları, bilgisayar programlama hataları olan glitch’ler- de gelmektedir.¹⁰ Eminim, Türkçe konuşan pek çok kişi, böcek deyince benim de düşündüğüm gibi sevimli, koca gözlü esmer çocukları da Kafka’nın *Değişim* romanında bir böcek olarak uyanan Gregor Samsa’nın o bunaltısını da hatırlayabilir.

Swinney’e göre beyin, sözcüğün sadece tek anlamını hatırlamamakta, daha çok o sözcük ile ilgili tüm bilgi birikimini ve diğer tüm sözcükleri hatırlamaktadır. Bu bakımdan tek bir görsel uyarandan çok katmanlı, soyut ve somut anlamlara geçiş mümkün olmaktadır.

Okurken elde edilen ve beyinde uyarılan anlamsal (semantik) boyut, daha önceden edindiğimiz ve depoladığımız anlamlar ile ilişkilidir. Bu nokta çocuk gelişim özellikleri açısından büyük önem taşımaktadır zira geniş bir sözcük dağarcığına, geniş bir sözsel repertuvara sahip bir çocuğun herhangi bir sözcükle karşılaştığında, bu dağarcığa sahip olmayanlara kıyasla çok daha farklı deneyimler yaşayacağı açıktır.

Okumanın sözcükler üzerindeki etkisi ile sözcüklerin okumanın derinliği ve anlamlandırılması üzerindeki bu iki yönlü, derin ve karmaşık etkileşimi benzersiz fırsatlar

sunmakta, farklı zihinleri ve dünyaları anlamada çocuk gelişimi açısından, kitap okuma; ucuz, kolay ulaşılabilir, bireyselleştirilebilir bir kültürel zenginlik olanağı sunmaktadır.

Çocukların dil gelişimi ya da okul başarısı ya da ruh sağlığı söz konusu olduğunda biz profesyonellerin (ruh sağlığı uzmanları ve eğitimciler) hemen her fırsatta, her ortamda çocuklara kitap okumayı önermemiz, sıklıkla banal-sıradan bir öneri kategorisinde görülür. “*Çocuklara kitapları sevdiren, edebiyat sevgisi aşılayın ve siz de kitap okuyun.*” sözleri aşağı yukarı her anne baba toplantısında, her uzman söyleşisinde, kitapçılarda yankılanır. Bunu derken çocuklar ve okuma/kitap ilişkisine odaklanılmıştır. Kitap okuma bir görev gibidir hatta ev ödevidir, ödev kapsamında tutulur.

Bizim ailede söylendiği biçimiyle “Türkçenin oyuncaklı yönü” örneğin, İngilizcede “homework” (ev çalışması) karşılığı olarak “ödev” sözcüğünü öngörürken sorumluluk, görev bilinci, mecburiyet kavramlarını da âdeta töre biçiminde çocuk eğitime yükleyiverir.

Ödev sözcüğünün TDK sözlüğünde ilk sırada yer alan anlamı “Yapılması, yerine getirilmesi insanlık duygusu, töre ve yasa bakımından gerekli olan iş veya davranış, vazife, vecibe.” olarak tanımlanmış, bir de Nazım Hikmet’ten cümle içi kullanım örneği verilmiştir:

“Şimdiye kadar ihmal ettiğim için kendimi suçlu saydığım bir ödevi yerine getirdim.”

- N. Hikmet.¹¹

Ev çalışması karşılığı, sözlüğe göre ancak ikinci sıradaki anlamdadır.

Kitap okuma “ödev” olduğunda, bir “vecibe”ye dönüşüğünde, bir reçete olarak sunulduğunda, kitap okumanın ne olduğunu çocuğun keşfetmesine olanak verilmediğinde, okumanın güdük, anlamların silik, düşüncenin kopuk kalabilme olasılığı yüksektir.

Kitap okuma becerisi ve sevgisi ancak anne baba ya da anne baba kadar yakın eğitimcilerin ilgisi ve desteği ile mümkün olabilmektedir.

Medyada geniş yer bulan, salt bir deha örneği olarak da sergilenen erken yaşta okumayı öğrenen çocuk öyküleri, ne yazık ki, çoğunlukla normal çocuk gelişiminde beklenen okuma kazanımı için örnek oluşturmayacak düzeyde sıradışı ve dolayısıyla da gelişimde başka eksiklikler pahasına aşırı gelişmiş bulunabilecek bilişsel gelişim özelliklerini işaret etmektedir.

Normal gelişim düzeyinde ve kitapla haşır neşir olan aile ve eğitim çevrelerinde beş-altı yaş civarında kendiliğinden öğrenilen ve anlamayla paralel giden bir okuma becerisi kazanılabilirken, iki yaşında erken bir dil gelişimine eşlik eden tabela okuma, plaka okuma, bir kitapta yazılan kompleks sözcükler dâhil yoğun bir görsel-vokal şifre çözümü becerisi sıklıkla yaygın gelişimsel bozuklukların yani çocukluk çağı otizmiyle ilişkili olabilecek sorunların bir belirtisi olabilmektedir. Bu yönden bakıldığında, çocuk için okumada esas olan; sözcüklerin kavramlar ve anlamlar ile birleşebilmesi, üzerinde düşünülebilmesi, çocuğun bunlar hakkında konuşabilmesi, kendisi ve kendisi olmayan hakkında

ayırımlara varabilmesidir. Büyüklerin rehberliğinde yapılan okuma biçiminde -örneğin, çocukla beraber kitap okunduğunda- okuyan kişinin, anne baba ya da öğretmenin sesi ve sesindeki iniş çıkışlar yani entonasyon, cümlelerin duygu içerikleri yani pragmatik yönleri ve her dilin kendine ait melodisi olan prozodisi ile eşlik ettiği sosyal bir bağ, yan yana bir etkileşim ve öğrenme söz konusudur. Bu şekilde çocuk, kendisi olarak, hem anne babası kadar yakın bir diğer kişiyle hem de orada yer almayan ama hakkında bir kitapta bir öyküsü okunan bir üçüncü kişiyle bağ kurmaktadır.

Kitap okuma gibi sade bir eylemle ulaşılabilen edebiyat gibi, görsel sanatlar da (resim, sinema, tiyatro, mim, heykel, mimarlık, fotoğrafçılık) görsel duyumlara hitap eder ancak semiyotik (im bilimi) açıdan ele alındığında edebiyatın hem görsel hem de sözel-dil alanıyla bağlantılı olduğu açıktır. Bunu başka hiçbir sanat dalında görmek mümkün değildir. Edebiyat görsel olan ve görsel olmayanla bağlantıda olduğumuz istisnai bir sanattır.

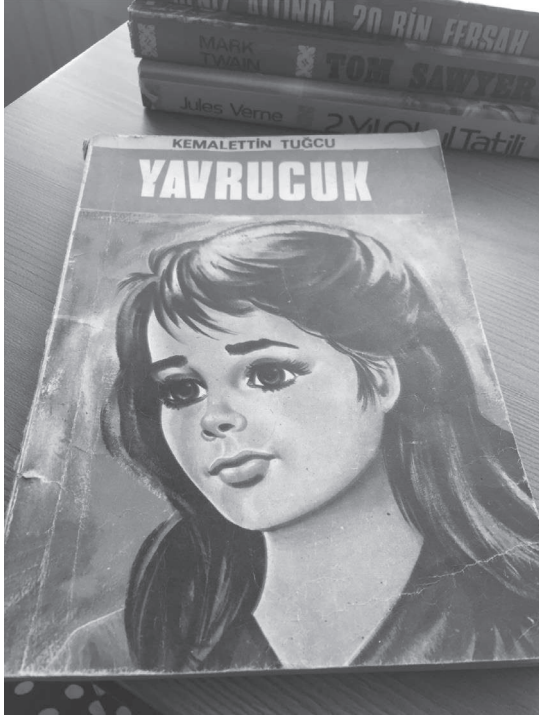
Çocuklara kitap okumanın yararını anlatmaya çalışırken gözümüzden kaçan aslında kitap okumanın, beraber kitap okumanın; bağ kurmak için olduğu kadar sözcükler-görsel imgeler ve dil arasında bağlar ve dengeler kurmada ve dünyayı anlamlandırmada eşsiz bir deneyim sunduğudur.

Kitaplarla ilişki konusuna girince, çocuk edebiyatı öne çıksa da resimli çocuk kitaplarının gelişimde belirleyici rollerine, “zihin” alanında hem sözel hem görsel imgeleştirmeyi uyaran biricikliklerine, sonuç olarak dil alanı ile görsel alanı birleştiren o incelikli rollerine vurgu yapmak yerinde olur. Konu resimli kitaplar olduğunda, İngilizcedeki ünlü

“Don’t judge a book by the cover.” yani “Kitabın kapağına bakarak kitap hakkında karar verme.” lafını ya da “Zarfa değil, mazrufa bak.” önerisini “Ön yargılar yanıltıcıdır.” anlamıyla sınırlandırmak gereklidir çünkü çocuk kitaplarının kapak ve içerik resimlerinin dil-söz-görsel imge-imgelem bağları açısından önemi büyüktür.

Umarım ki sevgili okuyucum, İstanbul’da doğmuş ve büyümeye çalışan, 1975-1980 yılları arasında, altı-yedi yaşlarında bir çocuk olarak, Ayşegül kitaplarının görsel-sözel-dilsel ve sosyal etkileriyle konuşmaya başlayan bu yazarın, aynı zamanda Kemalettin Tuğcu’nun tüm eserlerini de kapak resimlerini hafızasında kazıya kazıya okuduğunu ve ailesiyle gittikleri kısıtlı sayıdaki gazino (Şirzat’ın Çay Bahçesi) ve lokal (Rakı Fabrikası düğün salonu) gibi yerlerde, kimi toplu taşıma araçlarında (minibüs gibi) Bruno Amadio’ya ait ünlü *Ağlayan Çocuk* tablosu imgesi ile sık sık karşılaştığını da aklında tutar. Bu arada, hakkında pek çok söylenti bulunan bu resmin, burada yer vermek istemeyeceğim kadar olumsuz bir his yarattığını ve hatta uğursuzlukla itham edilecek denli olası “paylaşılmış karamsarlığa” iten bir karakteri olduğunu da söylemekte yarar var. Bu resimden daha iç açıcı olmamak üzere Kemalettin Tuğcu’nun kitaplarının çoğunun kapaklarında *Ayşegül*’deki sakin ifade, sıradan güzellik bulunmaz.

Özellikle çocuklara büyüklerin kitap okumasının; hayal dünyasının ve iletişimin iki yönlü gelişimine hatta kitaptaki karakterlerin düşünceleri oranında çoklu iletişim ve anlayışın derinleşmesine, sözcüklerin sembol ağırlıklarının artmasına, sanatı anlama ve takdir etme için gerekli olan soyut düşüncenin imge-anlam çözümlemesi yapabilecek şekilde



Figür 6: Yavrucuk adlı kitaptaki bu koca gözülü, hüznünlü kız her gün baktı yüzümüze.

Kaynak: Kişisel arşiv.

ilerlemesine olanak verdiğini söylemişken *Ayşegül ve Yavrucuk* oldukça zıt yapıda imgeler olduğunu akılda tutmak gerekir. *Ayşegül*'ün mutlu, rahat gülümseyişi Türkçe kitaplarımızın çoğunda yer alan resimlerdeki ağlamaklı, acılı, üzgün imgelerden çok uzaktır. Sadece resim nitelikleri değil içerik de hüznle bağlantılıdır; resim, içeriği pekiştirmektedir. Çocukluğumda çarpışan bu imgelerin olası etkilerini anlayarak, benzer durumdaki günümüz çocuklarına da ulaşabilecek bir anlayış çerçevesi oturtmaya çalışmak yerinde olacaktır.

Öncelikli olarak ele almak istediğim konu, çocuğun bir büyükle birlikte bir çocuk kitabının içindeki küçük resmi ya da kapak resmini ya da içindeki koca renkli sayfaları enine boyuna, duyularla, anlatımıyla, sözcük-imge bağlantısını anlaya anlaya, yorumlaya yorumlaya sindirmesinin, genel olarak sanat zevki ve duyumsaması denebilecek estetik değerlerle karşılaşması demek olduğudur. Bu imgeler kişilik gelişimi ve kültürel estetiğin uyarıcı bileşenleridir.

Kitabın ilerleyen kısımlarında ele alacağım gibi, estetik duyumun farklı zihinsel modaliteler (semboller, sesler, dil-söz sanatları, metaforlar, eşlik eden resimler, uyak, ritim, tekrar) arasında gidiş gelişlerle karakterize bir “dans” olduğu fikri etkileyici ve ilham vericidir. Okumanın nörobiyolojisi hakkındaki bilimsel çalışmalar MR bulguları eşliğinde, kimi zaman bir beyin lezyonu bulunan hastalarda dil kullanımı araştırmaları, kimi zaman da bir lezyon bulunmadan gözlenen ve çocukluğa özgü özgün öğrenme güçlüğü (disleksi) olgularında yürütülmektedir.¹² Oysa “dil” kazanımı ve dilin ne olduğu ile kaydedilmiş, basılmış sembolleri çözmeye anlamına gelen “okuma” arasındaki ilişkiler yeteri kadar araştırılmış değildir. Görme Biçimleri adlı çalışmasıyla güncel sanat eleştirisi akımları içinde büyük yankı uyandırmış John Berger, aynı adlı eserinde “*Görme konuşmadan önce gelmiştir.*” dese de bir başka çalışmasında (*Ve Yüzlerimiz, Kalbim Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*) yer alan bir şiirinde şu etkileyici dizeleri sarf etmiştir:

*“My heart born naked
was swaddled in lullabies.
Later alone it wore
poems for clothes.”*

*“Çıplak doğan kalbimin ilk kundağı ninnilerdi
Ardından kendi kendine şiir giydi giysi diye...”*

(Bir Zamanlar Çocuklukta isimli denemesinden.

Çeviri: Zafer Aracagök)¹³⁻¹⁴

Sanatın çeşitli alanlarında eser vermiş sanatçıdan duyduğumuz şekilde “estetik duyularının ve sanata olan ilgisinin çocuklukta başlamış olduğu” ifadesi üzerinde çokça düşünülmesi gereken konulardan biridir. Örneğin, tam kaynak gösterilemese de Picasso’ya atfedilen “*Tüm çocuklar birer sanatçıdır; sorun büyüyünce de sanatçı olarak kalabilmektir.*” ve “*Raphael gibi resim yapmayı öğrenmek dört yılımı, bir çocuk gibi resim yapmayı öğrenmek bir ömrü aldı.*” sözleri ile modern sanata kübizm gibi bir akımı yan komşusu Braque ile tam anlamıyla stüdyoya kapanarak “icat eden” bu büyük ressam çocukluk ve estetik anlayış ile sanat arasındaki o narin ilişkiye işaret etmektedir. Öte yandan içinde yaşadığımız toplumda sanata ve çocukluğa tuhaf bir yukarıdan bakma hâlinin bulunduğunu, her ikisine de “anlaşılmayan, ilginç, gereksiz” anlamında yüklemeler yapıldığını tespit edip bunun nedenlerini daha iyi anlamaya çalışmak gerekir. “Resme bak, çocuk resmi gibi.”, “Ne olacak,

canım! Ben de bunu yaparım.”, “Birinci sınıf çocukları gibi resim yapmış adam.”, “Çiçek böcek ressamı...” gibi ifadeleri de “Karşında çocuk mu var? Niye benimle öyle konuşuyorsun?” ya da “Çocuk oyunu gibi...” ya da “Çocuk gibi ağlama!” benzeri ifadeleri sık sık kullanan bir dil bağlamında yaşamakta olduğumuz da göz ardı edilmemelidir Oysa imgelere çocuk bakışıyla bakmak, çocukluğu hatırd tutmak ya da hatırlamayı, çocukluğu hatırlamayı ve çocukluğu öğrenmek tüm sanat bakışlarının içindedir. Bu etkileşimin başlangıç yeri de anne babanın ve çocuğun kendini keyifle imgeler dünyasına teslim edebileceği en kolay ulaşılabilir alan olan kitapların, okumanın, edebiyatın dünyasıdır. İşte, o alanda imgeler zihinde dans eder, sözcükler zenginleşir, düşünceler belirir; çocuk kendisi olur; imgelerini ve düşüncelerini tanır, sahiplenir.

Başlangıç noktasına ve kitapların etkisine John Berger’den bu kez de benim çevirim ile bir kere daha deneyim:

“When we read a story, we inhabit it. The covers of the book are like a roof and four walls. What is to happen next will take place within the four walls of the story. And this is possible because the story’s voice makes everything its own.”

John Berger, *Keeping a Rendezvous*.¹⁵

“Bir öykü okuduğumuzda içinde yaşamaya başlarız. Kitabın kapakları çatı ve duvarlardır. Olacak olanlar, kitabın dört duvarının arasında gelişecektir. Bunu olası kılan, öykünün sesinin her şeyi sahiplenmesidir.”

3

Zihin Teorisi Açısından Sanat



Figür 7: Sus yapan hemşire

Kaynak: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/hastane-duvarlarindaki-bayan-sus-kendini-anlatti-23188801> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

Benim de üyesi olduğum kuşak için, çocukluğumuza şekil veren popüler ya da ulaşılabilir kültürel/sanatsal/edebî ürünlerin pek çoğunda korku, bastırma, cezalandırma öğelerinin bulunduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Karşılaştığımız görsel imgelerin en ikonik olanlarından ve sadece kitap okurlarının değil, sağlık hizmetlerinden yararlanacak olan vatandaşın da karşılaştığı bir imgedir, sus işareti yapan hemşire. Aslında fotoğrafik yönden başarılı bir imge olmakla birlikte, sessiz olunmasını, bağırarak konuşulmamasını hatırlatmak olduğu varsayılan bu salt görsel imge sessiz olmayı “sus işareti” yaparak sergilemektedir.

Kişisel olarak beni rahatsız ettiğini, korkuttuğunu hatırladığım, yine de her seferinde etkilenmiş biçimde bakmaktan kendimi alamadığım bu güzel sarışın kadının “sus işareti” yapmasını “zihin teorisi” olarak adlandırılan kavram etrafında ele almak yerinde olur.

Çocuk gelişiminde dil ve iletişim alanına girdiğimizde, sözel olan ve sözel olmayan iletişimden söz ederiz. Kaba hatlarıyla sözel iletişim sözcük kullanımı, cümle yapısı, gramer gibi konuşma dilinin sözel öğelerini içeren iletişim biçimi iken sözel olmayan iletişim sözlerin arasında yer alan, kimi zaman sözcük kullanmadan da alttaki mesajı iletebilen bir iletişim metodudur. Mimik, jest kullanımı gibi devinimsel bileşenler, konuşmanın entonasyonu, vurgular, soluklanmalar, prozodi (dilin melodisi) gibi söz dışında kalan iletişim öğeleridir. Bu sözsüz iletişim modalitesi, bebek ruh sağlığı ve erken çocukluk çağında gelişim ile ilgilenen uzmanların, özellikle de otizm spektrumunda yer alan bozukluklar alanında çalışanların önem verdikleri bir konudur.

Benim anılarımdaki sus işareti yaparak bakan kadının aklından ne geçmekte olduğunu, bana ne söylemek istediğini, onun sözsüz iletişim kanalı ile ojeli sağ işaret parmağını kapalı dudaklarının önünde tutarak yaptığı bir karmaşık devinimsel jest ile iki boyutlu bir ortamda, fotoğraf zemininde çözüp sessiz durmam ya da konuşmamam ya da çok konuşmamam hatta belki de sır tutmam gerektiğini anlamam için bu sembol imgeyi sözel olmayan dili anlama becerim ya da bir anlamda “zihin teorim” ile çözmem yeterli olmaktadır. Bu sembolün ya da Paul Ekman’ın deyişiyle bu “amblem” davranışın bendeki çözümlemesini yaptıran, insanların temelde “benimkinden farklı” ama “benimkiyle

iletişime” geçen başka zihinlere sahip olduğu şeklindeki düşüncemdir.¹⁶

İşte, “zihin teorisi” denilen, başkalarının düşüncelerini ve hislerini anlamada etkili olan bu bilişsel yapı özellikle de etkilerini sosyal iletişim ve sosyal etkileşim karşılıklılığında (reciprocity) ve basmakalıp tekrar edici eylem ve ilgilere yatkınlıkla gösteren otizm spektrumu bozuklukları alanında adı sık geçen ve üzerinde çokça çalışılan bir kavramdır.

Adlandırılması ilk olarak Daniel Dennett tarafından yapılan ve anlamını tam karşılamasa da “yönelimsellik” diye çevrilen felsefi bir terim olarak “başkasının kasıtlarına dair alınan zihinsel durum” (intentional stance) kavramı ile eş anlamlı olarak da kullanılan “zihin teorisi” (theory of mind) genel olarak başkalarının niyetlerini anlama diye tanımlanabilen, başkalarının zihinleri/düşünceleri/duyguları/bilgileri olduğunu ve bütün bunların bizimkinden farklı olabileceğini anlama yeteneğimiz olarak özetlenebilir.¹⁷

Burada başkalarının düşünceleri, bilgileri olduğu anlamında kullanılan “intention” teriminin İngilizceden doğrudan çeviri ile “niyet” olarak ele alınması çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. *Amerikan Psikiyati Birliğinin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı* olarak güncel biçimde kullanılan DSM-5 rehberinin ölçütleri içinde ele alınmayan “niyet” kavramı, bir şekilde klinik tabloyu tanımlarken kullanılmaktaysa da sözcüğün günlük kullanımına hele de Türkçedeki dinî anlamlarına dair bir bağlam söz konusu değildir.¹⁸

Zihin teorisi yaklaşımları özellikle çocuk ruh sağlığı alanında otizm ve ilişkili bozuklukların ele alınmasında yaygın

olarak konu edilmektedir. Otizm ve ilişkili bozukluklarda tanıda belirleyici olarak sosyal etkileşimde ve iletişimde karakteristik sorunlara ek olarak basmakalıp, tekrarlayıcı davranış paternlerinin bulunması koşulu aranmaktadır; benzer şekilde, bu spektruma ait sorunları tek başına iletişim karşılıklılığı sorunlarının bulunması ile adlandırmak da mümkün değildir ancak bu yön, özellikle canlı varlıklara âdeta cansızlarmış gibi davranma ya da cansız nesnelere de canlılara gösterilen şekilde ilgi gösterme gibi yaygın bir sorun alanını anlayabilme kapsamında “zihin teorisi” gözde bir yaklaşım olmaya devam etmektedir. Bu sorun alanlarında zihin teorisi ile ilgili ilk çalışmalar 1985 yılında Simon Baron Cohen, Alan M. Leslie ve Uta Frith tarafından yürütülmüştür.¹⁹

Araştırmacıların yürüttükleri bu öncü ve ilginç çalışmada, “Sally ve Anne testi” adı verilen bir oyun ve etkileşim düzeneğine çocukların verdikleri tepkiler ve yanıtlar değerlendirilmiştir. Öncelikle oyun sahnesinde Sally ve Anne isimli iki oyuncak bebek yer alır. İzleyici çocuklar bu oyunu seyretmektedirler. Sally, elindeki sepetin içine bir misket yerleştirir. Daha sonra sahneden çıkar; sahnede kalan Anne, sepetin içinden misketi çıkarır ve bir başka kutunun içine saklar. Bundan sonra Sally, sahneye yeniden gelir ve deney başlar. Çocuklara sorulur: Sence Sally misketini nerede arayacak? Otizm ve bununla ilişkili bir sorunu bulunmayan, normal gelişim gösteren çocuklar ve zihinsel geriliği olan çocuklar, Sally’nin misketi sepetinin içinde arayacağını söylerler. Bir başka deyişle, zihin teorisi modeli işleme konduğunda, çocukların çoğu Sally’nin, Sally olarak KENDİ gibi düşüneceğini yani izleyici olarak gördüklerinden farklı bir biçimde akıl yürüteceğini TAHMİN eder. Otizmi olan



Figür 8: Sally ve Anne testi

Çizen: Psikolog Selin Arslanlar

çocuklar ise gözlerinin gördüğü biçimde Sally'nin misketi kutunun içinde arayacağını söylemektedirler.

Bu çalışma "ikincil-düzey yönelimsellik" (second order intentionality) araştırması olarak adlandırılır. Daniel Denett, tartışmalar bulunduğunu eklese de şempanzelerin de bu düzeyde bir akıl yürütme ve kognisyon taşıyabileceğini

belirtmektedir. Tam bu ara noktada, Dennett'in birincil düzey, ikincil düzey yönelimsellik kavramlarını nasıl tanımladığına bakmakta yarar olacaktır. Yazara göre, birincil düzey yönelimsellik sisteminde inançlar ve istekler bulunmakta ancak inanç ve istekler *hakkında* inanç ve istekler bulunmamaktadır. Yani x öznesi p durumuna inanmaktadır. Oysa ikincil düzey yönelimsellik sisteminde diğerlerinin ve kendisinin inanç ve istekleri hakkında inanç ve istekler bulunmaktadır. Örneğin, x öznesi y öznesinin, x öznesinin (kendisinin) aç olduğuna inanmasını istemektedir ya da x öznesi y öznesinin, x öznesinin (kendisinin) atlamasını beklediğine inanmaktadır. Üçüncül-düzy yönelimsellik sisteminde ise x öznesi y öznesinin, x öznesinin yalnız olduğunu düşündüğüne inanmasını istemektedir.

Dennett'a göre, insanlar en iyi koşullar altında 5. ya da 6. düzey yönelimsellik gösterebilmektedirler. Daha basit bir örnekle, diyelim ki bir çocuk saklambaç oynarken kendi sağdaki ağacın arkasında saklandığı hâlde sizin onun soldaki ağacın arkasında saklandığını düşünmenizi isteyebilir. Bu noktada akıl yürütme "üçüncül-düzy yönelimsellik"tir. Yine diyelim ki bir çocuk bir oyunda, sizin şerif olmanızı ama arkadaşının bunu bilmemesini ve sizin şerif olarak oyunu kuran çocuğa "Soyguncular nerede?" diye sormanızı söyleyebilir. Artık bu noktada "beşincil düzey yönelimsellik" söz konusudur.²⁰

Sally ve Anne adlı çalışma, otizmde görülen sosyal etkileşim kısıtlılığının ve hayal kurma gerektiren oyunlara girme eksikliğinin başkalarının düşünce ve isteklerini anlama, "niyet anlama" gibi bir bilişsel beceri ile (ikincil düzeyde yönelimsellik) ilişkilendirildiği bir örnek oluşturmakta ve

nöropsikiyatrik bir bozukluğun bilişsel özellikler ile açıklandığı istisnai bir model oluşturmaktadır. Bu kavramsal-laştırma doğrultusunda otistik bozukluklar Simon Baron Cohen'in "mindblindness" (zihin körlüğü) ya da Uta Frith'in "mentalizasyon eksikliği" terimi ile de açıklanmaktadır.²¹⁻²²

Bilişsel terminolojiyi bir kenara bırakarak, "Başkalarının düşüncelerini, isteklerini anlama dendiğinde aklımıza ne gelir?" sorusuna odaklanırsak şüphesiz Dennis Dutton'ın dediği gibi, başkalarının zihnine açılan pencere olarak sanatı, insanların gördüğü sayısız görüntü/vizyon olarak da tarih kavramını hatırlarız. Dutton'a göre, insanlar olarak güzelliğe düşkünlüğümüz ve ona olan sevgimiz doğuştan gelen, evrensel bir özelliğimiz olarak evrim boyunca bize eşlik etmiş yönlerimizdir.²³

Özellikle insanı anlama disiplinleri içinde bilimsel düşünce ile ilerleyen ruh bilimlerinin sanata ve edebiyata yakın durmaları şaşırtıcı değildir. Benzer şekilde, sanat ve edebiyat eleştiri dünyası da bilimsel psikoloji araştırmalarını eserleri anlama ve değerlendirmede sıklıkla kullanmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda psikanalizin açtığı bu yolun, günümüzde bilişsel ve evrimsel psikoloji yaklaşımları ile de katedildiği görülmektedir. Yakın zamanda edebiyat ve evrim üzerine çalışmalar yapan araştırmacılardan Jonathan Gottschall, insandan "homo fictus" yani "öykü insan ya da öykü anlatan insan" olarak söz etmektedir.²⁴ Araştırmacının öne sürdüğü varsayıma göre, edebiyat ve diğer sanat dalları beynimizin, evrim boyunca geliştirdiği iletişim şekilleri doğrultusunda öykülere ve öykülemeye programlandığını göstermektedir. Yazar, öykülemenin evrensel olduğunu ve sosyal yaşamımızın anahtar becerilerini oluşturduğunu

söyler. Küçük çocukların oyun oynama biçimlerinde bile öykü parçacıklarının izlendiğini, öyküleme ile birey ve toplumların biçim aldıklarını öne sürer.

Edebiyat ve kognitif bilimler alanında çalışan bir diğer bilim insanı Liza Sunshine da benzer bir iddiayı desteklemektedir: Genel olarak öyküleme ya da kurgu, insanın metarepresentasyon becerilerini yani “zihin teorisi” sistemini uyarmakta ve oluşturmaktadır. Hatta Virginia Woolf okuduğunda, yazarın altıncı derece yönelimsellik sularına giren okuyucusundan söz eden Sunshine, böylece edebiyat ve bilimsel bilimler arasındaki çok da iyi incelenmemiş noktalara isabetli değinmelerde bulunmaktadır.²⁵⁻²⁶

Az önce belirttiğim şekilde, sanatı başkalarının zihinlerine açılan pencere olarak ele alan Dennis Dutton, *Bir İçgüdü Olarak Sanat* adlı kitabında sanatın temel özelliklerini şöyle sıralar: Doğrudan zevk, beceri ve virtözite, stil, yenilik ve yaratıcılık, eleştiri, temsil, ortaya koyma (sergileme), bireyselleşmiş ifade, duygusal doygunluk, entelektüel doyum, geleneksellik ve kurumsallaşma, hayal kurma deneyimi. Bu listede sanata ilişkin sıralanan özellikler zihnin entelektüel gelişimi ile o denli binişiktir ki sanattan mı yoksa bir çocuğun erişkinliğe geçerken edinmesi ümit edilen zihinsel gelişim yollarından mı söz edildiği anlaşılamaz. Açıkılır ki çocuğu sanat duyarlılığı için hazırlayacak, uyaracak her nokta, soyutlama yeteneğini geliştirebilecek yani ruhsal gelişimi sağlamlaştıracak bir yolağı harekete geçirmeyi tanımlamaktadır.

Sanattan, estetik hazlardan, kitapların götürdüğü yerlerin güzelliğinden, oyun ve yaratıcılığın ahenginden yoksun kalmış bir çocukluk annenin yumuşak dokunuşu ve

sarmalayışından uzak kalmak gibi bir etkiye sahiptir.

Kendi çocukluğumun, çocuklarım ve çocukluk kavramlarıyla buluştuğu bir “lagün”ün sularından ya da bir “füg”, bir Barok kovuk içinden konuştuğum bu kitapta, bizleri 1970’lerin karmakarışık sosyal dünyasında bir sosyal “amblem” ile sessiz durmaya, susmaya hatta “Aman konuşma, sırt tut”a çağıran güzel hemşire ikonu ile sözel olmayan mesajların yanısıra, sözlü mesajlarla gelenlere ve bu alanda bir başka “ikon” olan Ömer Seyfettin’in *Kaşağı* öyküsü de ele alınmalıdır. Elbette, edebiyatla haşır neşir olan eleştirmenlerin, yazarların, söz sanatçıların bu konuda benden kat kat yetkin oldukları bir alanda, bakış açım yalnızca çocuğun ruhsal gelişimini içerse de bu kısa ve etkili öykünün değişik bakış açılarıyla tekrar tekrar ele alınması gerektiğini düşünmekteyim.

Pek çoğumuzun bildiği gibi *Kaşağı* öyküsü bir çocuğun ağzından anlatılmaktadır. Öykünün anlatıcısı çocuk, annesinin hediye ettiği kaşağıyı kırmış ve suçu kardeşi Hasan’ın üzerine atmıştır; babasından tokat yiyen ve atların yanına girmesi yasaklanan Hasan’ın bir sonraki yıl kuşpalazından ölümü ile anlatıcı çocuğun hissettikleri “zehirden azap” olarak tanımlanır. Öyle bir azaptır ki bu, kesik kesik her cümlede okuyucuyu etkisi altına alır (Öyküde kuşpalazı diye geçen bu hastalık bugün karma aşı olarak adlandırılan DBT (Difteri, Boğmaca, Tetanoz) aşılı ile önlenebilen difteri hastalığıdır.) Öyküde, iyice şişen boyun lenfleri ve bademcikler için kullanılan tedavi yöntemi de hayli ilginçtir; köylü kadınlar çeşitli tekir kuşlar getirir, onları keser ve Hasan’ın boynuna bağlarlar. Öyküdeki seyisin ismi, ancak bir gotik edebiyat ismi gibi sıradışıdır: Dadaruh. Katman

katman psikolojik çözümleme yapılabilecek bu kısa ve ilginç öyküyü *Büyümenin Türkçe Tarihi* isimli kitapta yorumlayan Fatih Özgüven, öykünün duygusal ağırlığını annenin yokluğu ile ilişkilendirmektedir. Gerçekten de öyküde anne yoktur. “Üzerine anne ışığı bir türlü düşmeyen, düşemeyen oğlan çocuğuna...” der Fatih Özgüven, “Kaşağı, annenin hafif, uçucu parfümü dahi ortadan kaybolduğunda erkekler arasında yaşanabilecek korkunç bir hadisedir.” ve babayı da “bir yargıç ve cellat” olarak tanımlar.²⁷ Fatih Özgüven, Ömer Seyfeddin’in benzersiz yazın üslubuna getirdiği psikolojik yorumu, annesiz bir erkekler dünyası üzerinden yapmaktadır.

Kaşağı öyküsünde anlatıcı çocuk, daha “babasının gözleri kendisine döner dönmez” kaşağıyı kıranın kardeşi olduğu yalanını söyler. Babasının gözleri döner dönmez yani baba kendisine baktığı anda... Anlatıcı çocuk, bu bakış ile gözü dönen, sert, cezalandırıcı, kaşağının dişleri gibi keskin, sivri, acıtıcı bir baba imgesi görür. Babasının zihnine, onun kendisi ile ilgili düşüncelerine attettiği anlam budur. Babası ile ilgili bu “zihin okuma” ile tetiklenen cezalandırılma korkusu, yalana ve iftiraya; iftira, Hasan’ın babadan tokat yemesine ve bir yıl ahıra girememe cezasına neden olur; kardeşin bir yıl sonra geçirdiği difteri ile gelen ölümü de cezalandırıcı babanın hem anlatıcıyı hem de suçsuz küçük kardeşi en derin acılarla cezalandırması olarak yorumlanır. Öykünün sonunda Dadaruh ve imam ağlamaktadır; baba henüz dışarı çıkmamıştır.

Ne öyküdür ama... Dadaruh isimli bir seyis, kesilen tekir kuşlar, atların canını yakan kaşağı, duvara keskin dişleri sürtülen ve taşla ezilen tuhaf bir alet, kuşpalazı adında bir illet, küçük oğlunu ahıra girmeme cezası ile cezalandıran ve

onun ölümüne neden olan bir baba; anlatıcı çocuğun merakı, hırsı, öfkesi, yalanı, suçluluğu... Benim gibi ki bırakın kaşağıyı, atı dahi yakından görmemiş, tekiri bir kedi türü olarak bilen bir şehirli çocuğun okuduğu gözle basbayağı bir imgeler bombardımanı...

Ömer Seyfeddin'in öyküleri yetim, fakir, yalnız, mazlum çocuk ve insanların dünyasını anlatsa da fakir ama iyi insanların kötü ve zenginlere karşı çektikleri binbir acı ve uğraşı ile bile olsa sonunda mutluluğa ulaşmalarını dile getiren *Yavrucukların* yazarı Kemalettin Tuğcu öykülerinden farklıdır, *Kaşağı*. Fakir kız-zengin oğlan öyküleriyle dolu ve genelde mutlu son ile sonlanan Yeşilçam filmlerinden de...

1980 askerî darbesinin hemen öncesinde ve sonrasındaki sosyopolitik ortamda, kendi dilimdeki özgün çocuk edebiyatı üzgün, çaresiz, zalim ve mazlum karakterleri ile hüznün, korku, öfke, isyan, yas, keder ve karmaşa duygularını sıralarken önceki bölümde değindiğim "Ayşegül" karakterinin, gündelik hayatın sıradanlığı, çiçekleri, alışverişi, dikilen elbiseleri, bakılan bahçeleri, pişirilen pastaları ile bambaşka bir zihnin çalışma ilkelerini gözler önüne serdiği daha net anlaşılabilir. Oysaki pek çok bölümde, Ayşegül de evde yalnızdır; okulda ders, evde ev işi yapmakta ve kardeşine bakmaktadır. Bahçe ile uğraşmakta ve alışverişe gitmektedir. Bazen bana egzotik gelen tatillere gitse de prenses değildir, Ayşegül. O, Avrupalı ve çalışan bir sınıfın çocuğudur; anne ve babasının evde sürekli olmadıkları açıktır; gümüş bir kaşağıyı kıran seyisli, hizmetçili çiftlik evinin çocuğu hiç değildir. Elbise diken bir annesi vardır. Tatlılar yapılan bir ev ve çiçekler diken bir bahçede yalnız büyüyen ama öz güvenli bir çocuktur Ayşegül.

O dönemde “sus yapan hemşire”nin de *Kaşağı*’daki babanın da aklından geçene atfettiğimiz öfkeli, cezalandırıcı, karşısında susulması gereken düşüncenin hatta acımasız, yargılayıcı birilerinin, bir şeylerin varlığı ile Fatih Özgüven’in yargıç ve cellat baba diyecek kadar ileriye götüreceği “zihinsel imge” geri planına kontrast bir sıradanlığın güzelliğidir Ayşegül.

Kuşpalazı geçiren küçük kardeş Hasan, babasının ne düşündüğünü bilmediği hâlde babanın ne düşündüğünü bilen anlatıcı çocuğun, babasının ve Hasan’ın bilmediği şeyi bildiği ve okuyucuya anlattığı bir öykü olarak kanımca Lisa Sunshine’ın *Mrs. Dalloway* anlatımı ile Virginia Woolf’a atfettiği altıncı düzey bir yönelimsellik düzeyi konusunda yarışan bizden bir öyküdür, *Kaşağı*... İlginç olarak atfedilen düşünceler içerikte suçluluk, iftiraya uğramak ve cezalandırılma temellidir.

Simon Baron Cohen’in otizmde bir “zihin körlüğü” (mindblindness) bulunduğu betimlemesi yapmasına benzer şekilde, edebiyatımızda *Kaşağı*’nın ve Kemalettin Tuğcu öykülerinin bir anlamda, şimdi yakıştırdığım bir terim olarak “mind malign” (zehirli azap içinde zihin) imgelerimize katkıda bulunduğunu öne sürebilirim. Türk edebiyatında da kendini sıkça ortaya koyan, belki mindblindness’in zıddı yönde hareket eden, “aşırı zehirli anlamlandırma” gibi bir yönün bulunup bulunmadığı da incelenmelidir.

Otizmi bulunan bireylerin edebiyat okurken aldıkları zevk, kendilerini karakterlerin yerine koyma becerisi ve hissettikleri estetik lezzetin araştırılmasının edebiyat ve sanatla gelen estetik beğeni ve duyumun yönelimsellik ve zihin

teorisi ile ilgili yönlerinin daha iyi anlaşılmasına büyük katkıları olabilir. Ancak bilişsel bilimler ile edebiyat eleştirisi bilimlerinin kesişme alanlarının daha pek çok tartışma kaldırarak denli karmaşık olduğu açıktır.²⁸ Bu karşılaştırmayı bu düzeyde bırakıp, pragmatik bir düzlemde devam ederek, bir kez daha güzel olana duyduğumuz ilginin doğuştan geldiği, geliştirilebildiği ve şekillendirilebildiği; çocuk ve gençlerin sanat takdiri ve estetik duyusu ile erken yaşlardan itibaren karşılaşmalarının ne denli önemli olduğu vurgulanmalıdır.

Psikanaliz alanının kurucusu olarak modernizme yön veren ve edebiyata düşkünlüğü ile de tanınan Dr. Sigmund Freud 70. yaş günü kutlanırken “*Benden önce yaşamış olan şair ve filozoflar bilinçdışını keşfettiler, bense bilinçdışının araştırıldığı bilimsel yöntemi...*” diyerek bu ilginç psikoloji-imge-düşünce arayüz ilişkisini kendi sözleriyle özetlemiştir.²⁹

Klinik ortamlarda Freud vaka çözümlemeleri ile daha çok anıldığı hâlde sanat yorumlaması denilebilecek yazılarından “*Shakespeare’in Hamlet’i*”, “*Wilhelm Jensen’in Gravidası*” ve Leonardo daVinci biyografisi kişiyi ve taşıdığı sanat dehasını ele almada özel bir edebî duyarlılıkla yüklüdür.³⁰

Ne yazık ki modern zamanların ruh bilimi alanındaki tartışmasız en önemli ismi Sigmund Freud, 1915’ten 1938’e kadar fizyoloji ve tıp alanında Nobel’e aday gösterilmiş ve hiç birini kazanamamış; 1936 yılında ise dostu ve 1915 Edebiyat Nobeli kazanan edebiyatçı Romain Rolland tarafından 1936 yılında Edebiyat Nobeli’ne aday gösterilmiş ve tüm edebî yönüne karşın ödülü yine kazanamamıştır.³¹ Ancak edebiyatın ve diğer sanatların ulaşabildiği, estetik duyum

ile keşfedilebilen bir yönün varlığına yaptığı katkı ve insana dair getirdiği bu kavrayış ile -Freud'un açtığı yoldan ister nörobilim ister psikanaliz bakış açısından olsun- sanat ve bilimin kesişim noktalarından bakan zihinlerin keşfedecek, sorgulayacak, tartışacak daha pek çok alanı olduğu açıktır.

4

Estetik, Güzellik ve Empati

Sanat ve estetik ruh sağılığı içinde pek sık ele alınmasa da bu kavramlar ruhsal yapımız ve başkalarının zihinlerini ve genel olarak dünyayı nasıl anladığımızı ışı tutacak kavramlardır. Bu noktada öne çıkan bir konu bir önceki bölümde ele almaya başladığım “zihin teorisi”dir. Bir diğerkavram da sıklıkla, hatalı olarak sempatinin eş anlamlısı gibi kullanılan ancak sempatiden çok farklı bir kavram olan “empati” kavramıdır.

Empati doğrudan estetik felsefesinden gelen bir tanımdır. İsmail Tunalı, Türkçe yazılmış en kapsamlı felsefe kitaplarından biri olan *Estetik* adlı kitabında Theodor Lipps’in ilk olarak “Einfühlung” terimini kullandığını söyler.³² Çevirisi hayli zor bir deyim olan Einfühlung, İngilizce in-feeling/feeling-into gibi çevrilebilen, dilimizde Türk Dil Kurumu tarafından duygudaşlık sözcüğü ile karşılık bulsa da duyguların ortaklığının tam kastedilmediğı bir sözcüktür.³³ İngilizce olarak “empathy” şeklinde çevrilmiştir. Dilimizde içte-hissediş, bir anlamda hisçekim (kişisel çeviri) gibi ele alınabilir ve karşısındakinin duygularını anlayabilme yeteneğı olarak tanımlanabilir. Lipps’in “scientia cognitionis sensitivae” adını verdiği “duyusal biliş bilimi” olan estetik için elzem olan bu tanımlama için Türkçede empati terimini kullanmak kanımca doğru olur.

Ruh sağılığı terimleri içinde el alındığı yönüyle empati,

başkalarının duygularını deneyimleyebilme ya da paylaşabilme kapasitesidir. Davranış boyutunda ele alındığında, empatinin varlığı değil, yokluğu ya da eksikliği ön plana çıkar: Örneğin, sosyal-duygusal karşılıklılık (reciprocity) eksikliği dendiğinde, empatinin azlığı ya da yokluğundan söz edilmektedir. Bu noktada sosyal duygusal karşılıklılık eksikliğinin DSM-5'te yer alan otistik spektrum bozukluğunun ayırt edici iki tanısallık ölçütünden biri olduğunun altını çizmek ama bu ölçüt rehberine göre “empati” sözcüğünün kullanılmadığını bir kez daha not etmek gerekir.

DSM-5'e göre sosyal-duygusal karşılıklılıktaki sorunlar sosyal ilişki kurma, yakınlaşma sorunlarından diyalog sürdürme zorluklarına; karşıdakinin ilgilerini, duygularını ve genel duygulanımını paylaşma güçlüklerine, sosyal etkileşimi başlatamama ya da sürdürümeme gibi sorunlara uzanabilir.

Zihin teorisi ve otizm ilişkisinin en önemli araştırmacılarından biri olan Simon Baron Cohen, *Science of Evil* “Kötülük Bilimi” adlı kitabında, empati kapasitesine değişik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Empatinin sadece otistik bozukluklarda değil; psikopati denen, davranış sorunları ve suça yatkınlık yönleri taşıyan kişilik patolojilerinde de farklı bir eksende bozuk olduğunu öne sürmekte ve psikopatinin nedenlerini erken bebeklikten itibaren reddeden, iten, sevgi göstermeyen ebeveyn tutumlarına ve bu tutumlar nedeniyle öfke ve nefret duygularının yeterince düzenlenememesine bağlamaktadır. Simon Baron Cohen, yazılarında sık sık John Bowlby'nin reddedici ebeveyn tutumlarının sonuçlarını işaret eden araştırmalarına da değinmekte ve anne babaların çocuklarına ilk yıllarda gösterdikleri koşulsuz sevgi ile çocuğun içinde âdeta “altın dolu bir küp” oluşturduklarını

söylemektedir. Yazara göre bu sihirli altın dolu küp, çocuğun stres zamanlarında onun yardımına koşan bir hazinedir ve bir diğer deyişle John Bowlby'nin "güvenli zemin" (secure base) fikrinin ta kendisidir.

"Çocuğa verilecek bu altın dolu küp zorluklarla başa çıkma, engellenmeler karşısında toparlanma, başkalarına şefkat gösterme ve başkalarıyla ilişkilerde yakınlığın tadını çıkarma gibi yetenekleri de kendinde barındırmaktadır." der.³⁴

John Bowlby'nin ünlü "44 Hırsız Çocuk" çalışmasından da esin alan yazar, Bowlby'nin suç eğilimli çocukları "ahlaksız" olarak değil de bağlanma bozukluğu yaşayan ve güven dolu bakım görememiş çocuklar olarak tanımlamasına da kapsamlı yer vermektedir.

Baron-Cohen'in yaptığı şekilde, çocukların sosyal ve duygusal gereksinimlerini karşılayan o elzem iklimi estetik bir analogi, "altın dolu küp" mecazı ile tanımlamak günümüzün el-kitapları, anketleri ve kendine-yardım kitapları arasında istisnai bir yaklaşım olarak gördüğümünden hazineleri, parıltıyı ve en değerliyi anlatan bu terimde güzellik, olumlu duygular ve estetik bir kavrayışa dair ipuçlarını hayranlık verici bulduğumu belirtmeliyim. Eğer bu deyimi okur okumaz; anneannemin bana anlattığı, çoğunu da bizzat uydurduğu masallardaki altın küpleri, çil çil altın paraları, "sarıdır safra gibi, okunur Kuran gibi" bilmecesini, üzeri incilerle ve değerli taşlarla bezenmiş kaftanını sevgilisi kızın başının altına yastık gibi koyan masal kahramanı şehzadeyi, semt pazarında yüksük hesabı satılan rengârenk payet pulları ile Paşabahçe cam fabrikasının bahçesine zaman zaman atılan üretim hatalı ve deforme ama içinde binbir rengin döndüğü

cam misketleri kızkardeşimle birlikte topladığımız uzun saatleri, dedemle birlikte balığa çıktığımızda yemyeşil suyun içinden döne döne kırmızı ve mavi yüzgeçleriyle oltaya takılarak çıkan çift gezen kırlangıç balıklarının hatırlattığı gibi; oğullarımın pespembe bebek topuklarının yumuşacıklığını, yemek yedirmeye çalıştığım her manevrada tam “Hamm!” yaptıkları anda içimin eriyişini, sevgili İnci User arkadaşımın dediği gibi, inceden inceye “kayısı” gibi kokmalarını, kendilerinin en unutulmaz buldukları anların hep beraber geçirdiğimiz paylaşım anlarına ait olmalarını, bana danışmak için gelen çocuklarımın da uzun seneler sonra bile bir oyunu, bir konuşmayı sanki dünmüş gibi hatırlayıp bana anlatmalarını düşünüyorsam bu altın küpün sırrındandır.

Şimdi bir deneme yapacak olursak, anlatımımın tam bu noktasında bugünün uyaran ve tüketim nesneleri sunan dünyasına konuyu taşıyarak, görünürde bir eğlence fırtınası oluşturan binlerce oyun, oyuncak, program ve benzeri arasında insan haklarının hiçe sayıldığını, denizlerde yüzlerce mültecinin gözümüzün önünde hayatını kaybettiğini, savaş ve terör gibi şiddet olaylarının sıradan haber konularına dönüştüğü görüntülerin zihnimize yığıldığını, bu anlamda eğlence ve elemin peşi sıra imgelerle, peşi sıra öyküleriyle ne birine ne diğerine odaklanmamıza imkân vererek âdetâ damar yolumuzdan damla damla zerk olunan zehirli bir sıvıymış gibi yaşamlarımıza sızmakta olduğunu söylesem, *Kaşığı*’daki “zehirli azap” temasına dikkat çeksem okuyucuyu nasıl etkilerim? Altın küp çağrışımlarından, baldan lezzetten çıkıp zehir zıkkım bir konuya atlarken bambaşka bir duyunun, bir negatif tavrın dokusunu oluştururum. Bu tavır açıkça yokluğun, acımanın; zalim, mazlum,

mağdur, güçsüz, öfkeli, saldırgan olmanın içinde büyüye-bileceği bir iklim yaratacaktır Oysa psikolojinin sevdiği bir terim olan “resilience” yani esneklik, toparlanabilirlik ve “resourcefulness” yani beceriklilik, doluluk, yeterlilik kavramları ancak sanat ve olumlu estetik beslenme kaynaklarının varlığı ile gelişebilir. İşte, bu nedenle, bu bombardıman içinde duyguların sığlaşması ve “sıradan bir duyarsızlaşma”, Rollo May’in deyimiyle bir boşluk gibi her şeyi kendine çekerek insanı mutlak eylemsizliğe çeken apatinin ya da daha güncel anlatımıyla yaygın duyarsızlaşmanın ele alınması ve dengelerin insani paylaşım ve canlı bir hümanizma yönünde yoğunlaşabilmesi için, sanat ve estetik kavramlarının çocuk ruh sağlığı ve gelişim psikolojisi içinde daha çok ele alınması gerekmektedir.

Sosyal ilişkilerin niceliğinden çok, niteliğini geliştirme, karşılıklılığını artırma, başkalarının düşüncelerini anlama ve onlara karşı saygılı olma, güzelliği öğrenme ve uygulama yolunda atılacak adımlar deyince akla gelecek olan sanat ve estetik çocuk gelişiminde ele alınmazsa başka nerede bu yaşamsal boyutuyla ele alınabilir ki?

Rollo May, “*Sevginin karşıtı nefret değil, apatidir.*” diyerek, aslında duyarlılık kaybının sevgi karşıtı yönüne değinmektedir. Bu açıdan bakıldığında çocuğun, gencin ya da kişinin saldırganlığını da şiddet eğilimini ya da nefretini de içerecek bir genel duyarlılık modelinin ele alınması olanaklı hâle gelmektedir. Sevgi, paylaşım, haz, empati, anlam arayışı gibi kavramları yalnızca sanat ve estetik dallarının omuzlarına bırakmadan, sanat ve estetik ile birlikte tıbbi modellerden, psikoterapi ekollerinden kazanılan bilgiyi ruhsal gelişim ve çocuk gelişim modelleri ile iş birliği içinde

düşünmek belki de yüzyılımızda, insanlığa kattığımız en değerli yaklaşımlardan olacaktır.

Eğitim alanındaki yazılarıyla ve özellikle de çoklu zekâ kuramı ile çocuk eğitimi ve gelişimi alanlarında tanınan Howard Gardner'ın da felsefenin ilgilendiği üç alana yani “hakikat, güzellik ve iyilik” kavramlarına 21. yüzyıl erdemleri açısından bakması bu yöndeki önemli çabalardan birini oluşturmaktadır.³⁵ Burada ele alınan hakikat, iyilik ve güzellik kavramlarına Gardner erdemler olarak yaklaşmış; hakikat, iyilik ve güzellikle tanımlanan -ya da en azından bunların arayışına adanmış- yaşam biçiminden vazgeçersek, her şeyin yapılabildiği ve hiçbir şeyin değer taşımadığı bir dünyada birer mahkûm olacağımıza dikkat çekmiştir. Bu noktada güzellik kavramına yaklaşımda Howard Gardner daha çok, ilkelerden söz etmiş ve genel açıklamalarda bulunmuş; estetik cazibe açıklamalarının sıklıkla biyolojik temele dayandığını, bir erdem olarak da güzelliğin, deneyim olarak biricikliğine ve ürperti gibi duyumsal özellikler ile algılanmasına vurgu yapmıştır. Öte yandan güzel kavramının değişkenliğine ve geleneksel güzellik kavramlarının egemenliğinin sona ereceğine değinmiştir. Gardner bu yaklaşımıyla, güzel olanın psikolojik olarak duyumsanmasındaki evrensellikten çok, sanatın ve güzelin nesnesi olana dair bir değerlendirme yapmakta ve hakikat ve iyiliğin de bir ürperti olarak duyumsanabileceğini göz ardı etmektedir. Bir diğer deyişle, güzellikten değil, “güzel olarak algılanan” üzerinden bir değişkenlik tanımı yapmaktadır.

Gelişim ve ruh sağlığı açısından, felsefi erdem kavramlarının önceliğini belirleme gibi bir sıralama yapsam, bu sıralamada şüphesiz çocuğun güzellik anlayışının gelişmesi ilk

sırada yer alacaktır. Bir çocuk doğduğu anda ilk anda “Ne güzel bebek!” sözünü duyar. Ne kadar iyisin, ne kadar doğrusun diye sevilip, okşanmaz. Bebeğin güzelliği anneyi ve onu görenleri etkisi altına alır; bu anlamda güzellik bir evrenseldir. Lezzetli bir meme emme ve “bir güzel yıkanıp, bir güzel uyku çekme” törenleri, en güzel patiklerin giyildiği ve en “cici” olanın ilk önce öğretilmediği bir gelişim dönemini hayal etmek mümkün değildir.

Çocuklara yemek yedirirken, mamanın nasıl da lezzetli olduğunu anlatmak gerekir önce. Bir bebeğe ilk kaşık mamasını yediren bir anneyi gözleyin; yüz ve beden hareketleri ile güzel, “hım-hım-hım lezziz!” olanı anlatmaktadır; iyi ya da doğru mama değil, güzel mama söz konusudur. Bu nedenle dünya çocuğa önce güzel olanı öğretir; iyi ve doğru daha sonra gelişir. Güzel olan birincildir ve yaşama bağlar.

Çocuklarla yakın teması olanların bileceği gibi, bebeklerle ilk temas “güzel”, duyumsal ve deneyimsel olana ait olmalıdır. Bebeğin rahat etmesi, karnının tok ve altının temiz olması duyumsal alanlarının rahatlığına yöneliktir. Bu tanım olmadığında yani “güzel his” olmadığında diğer değer yargılarının, iyinin ve doğrunun da duyarlılık gerektiren diğer kavrayışların da güdük kalması kaçınılmazdır. Apati açıkça bu eksikliğin sonucudur. Bir başka deyişle güzel olan ya da estetik duyum ve beğeni anne-çocuk ilişkisi sırasında, fizyolojik duyumlar ve adlandırmalar arasında ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakınca pek çok sanat eleştirisi yazısının, güzellik algısına değil, güzel olarak algılanan nesnenin özelliklerine odaklandığı görülür. İsmail Tunalı’nın *Estetik Beğeni* adlı yapıtından alıntıyla sanat; sanat tavrı ve estetik tavır almasını bilenlere kendisini açabilir ve özellikle estetik

eğitimi sanatı anlama ve değerlendirme açısından bir ön şarttır. Bu noktada Tunalı, kültür ve sanat arasındaki ilişkiye de değinmekte, sanatsal beğenin kültürden bağımsız düşünülemeyeceğine ve beğenin rölatif (göreceli) oluşuna dikkat çekmektedir.³⁶ Burada da sözü edilen “göreceli” beğeni, güzellik algısı değil, güzel olarak algılanan nesnedir.

Bir önceki bölümde zihin teorisi bağlamında değindiğim empati kavramının, güzel olanın kavranışıyla nasıl bağlantıda olduğunu burada ele almakta yarar var. Ruh sağlığı bağlamında başkalarının hislerini anlamak, düşüncelerini öngörebilmek gibi bir genel anlama denk düşse de empati kavramının özellikle Almanca ve İngilizce arasında nasıl bir kavramsal değişim geçirdiğini analiz ederek konuya başlamak yerinde olur.

Einfühlung, empathy, empati ve eş duyum ya da benim deyimimle hisçekim... Bu değişim açısından, Montag ve arkadaşlarının 2008 yılında American Journal of Psychiatry’de yayımlanan makalesinde bu kavramın nasıl kullanılageldiği açık biçimde özetlenmektedir.³⁷

Yazarlara göre, Freud, Einfühlung teorisinin babası olarak bilinen ünlü felsefeci Theodore Lipps’in bir hayranıdır. 1888 yılında arkadaşı Dr. Fliess’e yazdığı mektuplarda, Lipps’ten kendi görüşlerinin açık yansımalarının bulunduğunu açıklar; *Şakalar ve Bilinçdışı İle İlişkisi* makalesinde de Lipps’in *Komik ve Mizah* adlı çalışmasına göndermelerde bulunur. Montag ve arkadaşları bu özet yazılarda, Einfühlung kavramının daha önceden Robert Vischer tarafından 1873 yılında kullanılmış olduğunu eklerler ancak Lipps, kavramı önceki kullanımlarından farklı olarak, kişilerin başkalarının zihinsel durumlarını nasıl anladığını tanımlayan

bir çerçevede kullanmıştır. Lipps, Hume'un *İnsan Doğasına Dair Bir Risale* adlı çalışmasında geçen "sempati" kavramını, "insanların zihinlerinin" içeriğinin birbirlerine "ayna" görevi gördüğü şeklinde yorumlamaktadır. Lipps'in bu çalışmasında Einfühlung terimini optik illüzyonlar da dâhil olmak üzere tüm geometrik illüzyonları açıklayan bir kavram olarak gördüğüne değinen Montag ve arkadaşları aynı zamanda bu kavramda Lipps'in hem izleyicinin hem de izlenen nesnenin füzyonundan söz ettiğinden bahsederler. Bu anlamda Lipps, "Einfühlung"u bir tür "doğal içgüdü" ve "içsel taklit" (inner imitation) olarak da betimlemiştir. Einfühlung kavramı ancak 1909 yılında Edward Titchener tarafından İngilizceye "empathy" olarak çevrilmiştir. Türkçede ise kökünden savrulmuş yaban bir kavram olarak dilimize girmiş olsa da "taklit", "mimezi", "ayna nöronlar" kavramları ile birlikte düşünülebilecek biçimde eş olmakla, benzer olmakla ilgili değil, -az önce de değindiğim gibi- bir "hisçekim" anlamında kavramsallaştırılabilir. Eş duyum bana daha çok, sinestezi kavramını, duygudaşlık da duygu ortaklığı kavramlarını karşılıyor gibi görünmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, bir içgüdü olarak insanların zihinlerinin birbirlerine ayna görevi gördüğü, taklit ve mimezi kavramları ile birlikte kavramsallaşan empatiye güzellik duyumu da eşlik etmektedir. Anne çocuk bağlanmasından ve empatiden söz ederken güzellik duyumunun gelişimine psikolojinin yer vermemesi üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Güzellik ve sanat, estetik duyum ve beğeni gibi konuların erken çocukluktan itibaren eğitimin temel parçası olarak ele alınması ve araştırmalarda daha çok yer verilmesi büyük önem taşımaktadır.

5

Anne Kucağı ve Memeden Başlayıp
İlişkiler Kurmaya Giden Yol:
Bağlanma ve Estetik



Figür 9: Samarra heykeli

Kaynak:<http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbi-53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpazkvRmlsZTpGZW1hbGVtdGFodWVodGVt-YW1hcnJhNjAwMEJDRS5qcGc> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

Çocuklar için güvenli bir kimlik ve kişilik oluşumu, soyutlama becerisi kazanmaları ve sosyal ilişki kurabilmele-ri her zaman güvenli, sabit ve rahatlatıcı, besleyici ilişkiler

içinde gerçekleşir. Yani doğa (nature) ile bakım veren çevre (nurture) birbirine karşı değil, birbirleriyle denge içinde insan yavrusunun gelişiminde rol oynar. Bu süreci çocuk psikolojisi yazını içinde en kapsamlı olarak işleyen model, “bağlanma teorileri” içinde ele alınmıştır.

Bir önceki bölümde de değindiğim önemli çocuk gelişimi teorisyenlerinden olan İngiliz psikiyatrist John Bowlby, bağlanma kavramına öncelikle etolojik bir metot kullanarak yani doğal ortamlarında çocuk davranışlarını inceleyerek ulaşmıştır. Bowlby, özetle *“ebeveyn davranışı ve bağlanma davranışının bir dereceye kadar önceden programlanmış bir şekilde, koşulların ortaya çıkması ile belirli hatlar üzerinde gelişmeye açık olduğunu”* belirtmektedir.³⁸ Aynı yazıda, *“Doğal koşullar altında, ebeveyn belirgin kalıplar içinde güçlü davranış itkileri deneyimler; örneğin, bebeği kucağında sallamak, ağladığında sakinleştirmeye çalışmak ve bebeği sıcak, güvende, karnı tok tutmak önem taşır.”* demektedir.

Annenin doğumdan hemen sonra bebeği kucağına aldığına, parmak uçlarıyla onun yüzünü okşadığına ve bebeğin de bu hareketle sakinleştiğine dikkat çeker. Annenin elinin avuç içiyle bebeğin başını ve bedenini okşamaya devam ettiğine ve beş altı dakika içinde de göğsüne yasladığına değinir. Bebek memeye koyulduğunda, yalanmaya başlamıştır; doğumdan hemen sonraki dönemde annenin bir tür coşkunluk (ecstasy) içinde olduğunu ve bu tabloyu görenlerin de coşkulu olduklarına, bebeğin doğum anından başlamak üzere dikkatleri üstüne çektiğine değinir. Yalnız bebeğin anne babası değil, orada bulunan kişilerin hepsi yeni gelen bebeğe ilgi göstermektedir. Bowlby, annelerin çoğunun doğumu izleyen ilk günlerde saatlerce bebeklerini

izlediklerini, ona sokulduklarını, onu kucakladıklarını ve tanımaya çalıştıklarını not eder. Annenin bebeği “kendisinin” olarak hissettiği bir an olduğunu ve bu anın “*kimi anneler için çok erken, belki bebeği ilk tuttuklarında ya da bebeğin annenin gözlerine baktığı ilk anda*” geliştiğini sözlerine ekler. Sözel bir davranış olarak annenin bebeğe “Ne kadar güzelsin!” dediğine vurgu yapmaz.

Bowlby’nin anne ve bebek arasında kurulan ilişkiye dair görüşleri ağırlıklı olarak davranış gözlemlerini içermektedir. Anne ve bebeğin canlı bir sosyal etkileşim içinde olduğunu, zaman zaman birbirlerinden kopma fazları içerdiğini, her faz etkileşiminin bir ritüel ve selamlaşma ile başladığını, çeşitli yüz ifadeleri ve seslenmelerle çeşitlenen bu iletişimde bebeğin annesine heyecanlı kol ve bacak hareketleri ile tepki verdiğini, bu etkileşimin bebeğin heyecanlanması bitene kadar sürdüğünü ve sonra yeni bir fazın tekrar başladığını gözlemlemiştir. Bebek bu etkileşim fazları boyunca en az anne kadar aktiftir. Rollerinin farklılaştığı tek yön tepkilerin zamanlaması ile ilgilidir. Bebeğin etkileşimi başlatması ve bitirmesi kendi otonom ritmini izlemekteyse de duyarlı bir anne davranışlarını bebeğinkine uyacak şekilde düzenlemektedir. Anne, davranışını o derece ustaca ayarlar ki sesi yumuşak ve ince perdeden çıkar, hareketleri yavaştır, bebeğin temposuna uydurulmuştur. Böylelikle bebek ve anne arasında bir uyum, bir diyalog kurulmaya başlar. Bowlby’nin bu etkileşimde vurguladığı, iletişimin iki paydaşının da bağ kurmaya önceden programlanmış olduğudur. Anne ve bebeğin konuşmalarında da annenin öncü olarak, konuşmayı yumuşak geçişlerle düzenlediğine değinir. Çağdaşı olan ve özellikle kazlarda “imprinting” adıyla bilinen,

yumurtadan çıkan kaz yavrularının karşılarında gördükleri ilk kişiye bağlandıklarını kanıtlayan, fotoğraflandığı ikonik resimlerinde kaz yavrularının takip ettiği adam olarak hafızalarımıza kazınan Konrad Lorenz gibi, Bowlby de “bağlanma” davranışını biyolojik açıdan ele almış ve “sevilen ve dünya ile daha iyi başa çıkabildiği düşünülen bir kişinin yanında kalmayı kolaylaştıran davranış” olarak tanımlamıştır.

John Bowlby, bağlanma konusu paralelinde “güvenli bir zemin” oluşturma modeli ile “anne yoksunluğu” terimlerini de psikoloji/psikanaliz alanına yerleştirmiştir. Bowlby’nin *A Secure Base: Parent-Child Attachment And Healthy Human Development* kitabında “güvenli zemin” kavramının yaratıcısı olarak Mary D.S. Ainsworth’a ithafen yazdığı giriş cümlesi haklı olarak bu tanıımı ilk getiren Ainsworth’un ve “yabancı durumlar deneyine” (strange situations experiment) dikkat çekmektedir.³⁹

Mary D.S. Ainsworth’un bebeklerin annelerinden ayrılarak yabancı ve tanımadıkları kişilerle temas etmelerinde sergiledikleri duygusal ve davranışsal tepkilerin ışığında bağlanma paternleri hakkında yaptığı ve bebeklerin annelerine güvenli-güvensiz bağlanma yelpazesinde değerlendirildiği bu çalışma Bowlby’nin kuramıyla birlikte genişlemiş ve Ainsworth’un “güvenli zemin” (secure base) kavramı Bowlby’nin bağlanma kuramında öne çıkmıştır.⁴⁰ Bowlby’de bulduğumuz bu kapsamlı evrimsel-etolojik davranış sistemi teorisi o zamana kadar hâkim olan oral dönem/yiyecek/bağımlılık gibi haz alanları kavramlarından farklı olarak, etkileşimsel ve iki yönlü bir davranış modelinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Anne-çocuk ilişkisinde “güvenli bir temel” oluşturma fikri, çocuk ruh sağlığı alanında hâlâ en öncelikli konulardan biridir. Ainsworth’un bağlanma için ortaya attığı bağlanma paternleri Türkçede, güvenli bağlanma (secure attachment), gerilimli kaçınan bağlanma (anxious avoidant attachment) ve gerilimli direnç gösteren bağlanma (anxious resistant attachment) olarak karşılık bulmaktadır.⁴¹

Ülkemizde özellikle bebek ruh sağlığı ve erken çocuk gelişimi ile ilgili pek çok nitelikli çalışma yapan bilim insanımız bulunmakta ve bu bağın insan gelişiminin en önemli yönü olduğuna dair vurgu her çocuk ve ergen psikiyatristinin temel gündem maddesi olsa da genel çocuk sağlığı önerilerinde ilk vurgunun anne-çocuk arasındaki istisnai etkileşimsel bağ kurma yönünü dikkate almayacak şekilde, salt meme verme davranışını reçeteleyen öneriye indirgenmiş olması çok düşündürücüdür. “Çocuğu 24 aya kadar emzirin.” önerisi annenin yalnızca çocuğa süt verme davranışına odaklandığı bir sürece dönüşmektedir.

Özellikle dünya üzerinde temiz su kaynağına erişemeyen yoksul ülkelerdeki annelerin bebeklerini su ile hazırlanan endüstriyel mamalar ile beslemelerinin sıklığını azaltmak, gastroentestinal enfeksiyonları önlemek, doğal beslenmeyi özendirmek ve kaynak tüketimini azaltmak için Dünya Sağlık Örgütü, Birleşmiş Milletlere bağlı bir kuruluş olan La Leche League ile Amerikan Pediatri Akademisinin önerdikleri bu uzun süreli anne sütü verme programı, özellikle ülkemizde pek çok anneyi canlı biberonlara dönüştürmekte; bebeğin ruhsal gelişimi annenin doğru besleme kaygısı ve gerginliği altında, uykusuz ve huzursuzlukla daha ilk günlerden itibaren sarsıntıya uğrayabilmektedir.

Benim de sıklıkla rastladığım şekilde, 24 aylığı çoktan geçmiş çocuklar, bebekleri anne sütü alsın diye çırpınan gergin ve rahatsız annelerinin kucağında özellikle ayrılma güçlükleri, uyku sorunları, genel huzursuzluk gibi yakınmalarla tanımlanmaktadır. Bebeği için en iyiyi isteyen annenin sorumluluk duygusu kulaktan dolma bilgiler ve şehir efsaneleri ile suçluluk duygusuna dönmektedir. Bu noktada, deyim yerindeyse, aklımı başımdan alan bebeğimi emzirme deneyimlerinden burada söz etmeden geçmeyeceğim. Oğlumu kucağıma ilk aldığım günden başlamak üzere kendimi bebek ve emzirme hemşiresi, pediatrist tavsiyesi, jinekolog önerileri, mucize anne sütü ve ilk göz teması öyküleri; acıyan bedenim, her emzirmeden sonra anne sütü uyarılsın diye ortama doluşan anne sütü pompası; içine fazla anne sütü konarak, etiketlenip tarihlenerek derin dondurucuya kaldırılan anne sütü paketleri; sterilizatörler ve süt çoğaltma tedbirleri; içilen sıvılar, şerbetler, rezene çayları, malt hulasaları ve yetersiz süt mitosu arasında bulmuştum. Esnek çalışma saatlerim olmasına karşın, buz kutusu ve pompası ile seyahat eden, akli emzirme efsaneleri ile dolu bir anne oluvermiştim. Dürüst olmak gerekirse bedenimde emzirmenin yarattığı hisleri hiç de hoş yaşamıyordum. Bu şekilde geçirilen altı ay içinde eğer Winnicott, Bowlby, Ainsworth okumalarım olmasa, annem ve kayınvalidem bana “benim, eşimin ve kardeşlerimizin Prof. Dr. İhsan Doğramacı’nın *Annenin Kitabı* adındaki çocuk sağlığı kitabıyla büyüdüğümüzü ve 1960’larda SMA’nın gözde ve dengeli bir bebek besini olarak pek de güzel bizleri büyüttüğünü” çeşitli defalarda anlatmasaydı ben de memeden kesmeyi zorluklu bir süreç olarak yaşayabilirdim.⁴² Şansımdır ki kendime

ve oğlumla kurduğum bağa güvenim geliştikçe memeden kesme rahat bir süreç hâlini aldı. İkinci oğlum doğduğunda, bu emzirme seremonisi ve memeden kesme daha az donanım, daha çok eğlence ve daha az endişeli olarak yaşandı. Açıktı ki çocuklarım gıda kadar, okşanmaya, gıdıklanmaya, konuşulmaya, sallanmaya, sıcaklığa ve kucakta tutulmaya gereksinim duyuyorlardı. Sıklıkla memede uyuyakalıyorlardı ve bir iki emdikten sonra o açlık sanılan huzursuzlukları bitip gidiyordu.

24 aya kadar anne sütü önerisinin, bu kitabı benimle birlikte takip edecek, sanat ve estetik gelişim konusuna odaklanan şehirli bir anneye en uygun öneri olacağını düşünmüyorum. Elbette anne sütünün emsalsiz besin özellikleri ve sağladığı yararlar saymakla bitmez; ancak burada süt kadar değerli olan bir diğer yönün, emzirirkenki beden teması, bebeğin sarılıp sarmalanması ve sıcaklık ile güvenli bir ortamda bulunma, kucaklanma deneyimi olduğu unutulmamalıdır. Bu “kucaklanma deneyimi” hem de adlı adınca, John Bowlby kadar çocuk gelişimi alanında önemli bir yere sahip olan, pediatrist, psikiyatrist ve psikanalist olan Donald Winnicott’ın “kucaklanma- sarılma-taşınma ortamı” (holding environment) olarak adlandırdığı psikolojik gereksinim karşılanmasının işte, ta kendisidir. Uzun yıllar çocuk doktoru olarak çalışan Winnicott anne ve bebeklerin kurdukları bağı yakından incelemiş ve bu deneyimin özelliği ve eşsizliğine, gelişimin de en önemli araçlarından biri olduğuna değinmiştir. Bireyin daha kendisi fark etmeden önce deneyimlediği, yapısal ve temel olan bir gelişim basamağı olarak bu “kucaklama deneyimini” yaratıcılığın da temeli olarak görmüştür. Boğmayan bir sevgiyle sarmalanan

ve kucaklanan bebek, annesi ve kendisinden oluşan sürekli bir ikili ilişki içinde “kendi” olmaya ve kişilik gelişimini düzenlemeye başlayabilecektir.

“Geçiş nesneleri” (transitional objects) tanımlaması da Winnicott’a ait bir tanımlamadır. Bebeklerin ve çocukların yanlarından ayırmadıkları, onlarsız uyuyamadıkları ve rahatlayamadıkları şeyler olan emzik, biberon, battaniye, oyuncak hatta kendi parmağı gibi nesneler/şeyler “geçiş nesneleri” olarak adlandırılır. Bu “şeyler” bazen de Winnicott’un bulunduğu biçimde, mutlaka cisim olması gerekmeyen fenomenler bebeğin uykuya dalarken kendi kendine ninni söylemesi, bir şeyler mırıldanması biçiminde de olabilir. Bu “şeyler” dünyası, bebeğin doğrudan iç dünyası olmayan, tam da dış dünyadan olduğu ayırt edilemeyen bir geçiş dünyasını temsil etmektedir. Bir başka deyişle, öznel olan ve nesnel olanın henüz iç içe olduğu bir dünyada yaşamaktadır bebek.⁴³

Psikanalitik anlayışın dış dünya ve ilişkiler ağlarını gelişim psikolojisi içine çekebilene yaklaşımla Winnicott, bu geçiş döneminin yaratıcılığın merkezi ve “birincil yaratıcılık” dönemi olduğunu belirtmiş; “ilüzyon” kavramını, kişiliğin doğal katmanları ve gelişim basamakları arasına yerleştirmiştir. Winnicott, bu bağlamda, erişkinde yaratıcılık kapasitesinin ortaya çıkışını anne ve dış dünya ile kurulan bu iki yönlü etkileşim içinde düşünmüş, annenin bebek için yaptıklarının bebek tarafından tekrar edilebilmesine bağlamıştır.⁴⁴ Bir anlamda taklit ve mimeyi ya da Hume’un deyişiyle başkalarının zihinlerinin içeriğinin birbirlerine ayna görevi gördüğü bir etkileşim biçimini anlatmaktadır.

Psikanalizin şiirsel ifadelerini bir araya getirerek, K. Wright'ın şu sözleri Winnicott dilini özetlemektedir: “Ey, dünya, seni hissettim, senin nabzını ve kalp atışını hissettim ve şimdi bu hissin şarkısını söylüyorum, sen içimde nasıl yaşıyorsan onu sana da veriyorum.”⁴⁵

Psikanalizvepsikolojidisiplinlerindengelmese de iç ses ve içe bakışı (introspeksiyon) kullanarak anılar dünyasına dair yazdıklarıyla ünlü edebiyatçı Marcel Proust, Winnicott'un tarif ettiği bu etkileşim ile kazanılan yaşam duygusunu şu sözlerle dile getirmektedir:

*“Belli bir yaşa geldiğimizde, bir zamanlar olduğumuz çocuğun ruhu ve içinden fıskırdığımız ölümlerin ruhları üzerimize tüm zenginliklerini ve büyülerini akıttırılar, yeni hissettiğimiz duygulara katılmak ve bir zamanlar sahip oldukları imgelerinin silinerek, tarafımızdan yeni imgeler olarak tekrar yaratılmalarını isterler. Böylelikle, en erken yaşlarıma ait geçmişim, bunlar dışında, anne babamın ve ilişkilerimin geçmişleri ile bir zamanlar anneme ait olan yumuşak albenili sevgi Albertaine için hissettiğim o masum olmayan sevgiye karıştı. Yaşamlarımızın en azından bir döneminde, bizimle yolculuk eden ve çevremizde toplanan tüm bu yakınlarımıza konukseverlik borcumuzdur.”*⁴⁶

Proust'un bilinç akışında konuk ettiği bu eski ve yakın ilişkilerin duygusal deneyimlerle edebiyatı oluşturma biçimi, âdeta Winnicott'u haklı çıkaran sanat ve yaratıcılığın gelişim içindeki sarmal yerleşimine bir tespit niteliğindedir.

Winnicott, sadece “kucaklanma”, “geçiş nesneleri”ni değil, oyunun çocuk gelişimindeki rolü ve “yeterli düzeyde anelik” (good-enough mothering) kavramlarını da psikoloji

terminolojisine kazandırmıştır. Yeterlilik, kapsama ve kapsanmayı ele alan, ikili ilişkilerin ayırttığı vurguyla Winnicott, suçlayıcı disiplin ve doktrin salık veren eğitim tarzlarından farklı olarak yaratıcılık ve estetik alana dair tam anlamıyla kapsayıcı bir model sunmada benzersizdir.

Psikanalitik yazının, çoğu zaman eksiklikleri ve yetersizlikleri ortaya çıkaran ve gelişim anormallikleri için kullanımından farklı olan bu destekleyici tutumu, günümüzde farklı disiplinleri bir araya getiren bilim insanları giderek daha fazla ele almaktadır.⁴⁷ Örneğin, antropoloji perspektifinden, kültürel tutumları ve güzellik anlayışı konusunda çalışmalar bulunan Ellen Dissanayake, “Homo Aestheticus” tanımıyla, insanda estetik duygusunun gelişimiyle ilgili özellikle anne-çocuk bağını önceleyen ilginç çalışmalara imza atmaktadır. Miall ile birlikte yaptıkları bir çalışmada bebeklerin konuşmalarını inceleyen yazarlar, sekiz haftalık bebeklerin ses çıkarma/seslenme biçimlerini gözlerken, annenin, bebeklerine âdeta şiir yapısında seslendiklerini saptamışlardır.⁴⁸ Annenin bebeğine seslenmesinde kullandığı bu biçimin fonetik, uyak ve öne çıkan öğelerin kullanımı açısından şiir yapısına uyduğu kaydedilmiştir. Bu şekilde anne, bebeğin ilgi ve dikkatini kendisinde toplamakta, duygusal iletişimi düzenlemekte, şiirsel annelik dilini kullanmaktadır. Çalışmacılar, bebeğin dile ait bu şiirsel beceriyi daha ilk haftalardan itibaren kullanmaya hazır olduklarını, bu becerinin daha sonra estetik beğeni üretme ve estetik yaratım alanlarında da bilişsel ve duygusal kapasiteleri düzenleyici olduğunu öne sürmektedirler:

“Bebek dili (babytalk) bir tür sözel iletişim formu gibi görünse ve gerçek dünyaya ait kelime kullanımlarını içerse de

bebek için sembol ve belirteçler içermemektedir. Bebek bu dilin paralinguistik yönlerine iletişim amacıyla yönelmektedir. Denilebilir ki okuma yazma bilmeyen toplumlarda şarkı söylemenin, dans etmenin ya da sözlü anlatımın tuttuğu yere benzer biçimde, bebek dilinin de performans içeren, multimedya kullanan (görsel, vokal, kinetik), duygusal olarak ifade etmeye dayalı ve karşılıklı katılım içeren bir yönü bulunmaktadır. Bu benzerlik, bize bebek dilinin köklerini sözel performanstan alarak, erişkinlikte edebiyat üretimi ve edebiyattan zevk almaya giden yolun temeli olduğunu düşündürmektedir.”

Miall ve Dissanayake, insanların doğuştan gelen, evrensel bir estetik donatıya sahip olduklarını ve bireylerin de kültürlerin de bu genetik miras ile sanatsal ürünler yaratabildiklerini savunmaktadırlar. Evrimsel bakış açısıyla, sanatın bir adaptasyon işlevi olduğu, grup bilgisinin aktarımında etkili olduğu ve insanın sonsuz yalnızlık kaygısını bir gruba aidiyet geliştirerek gidermesine yardımcı olduğu söylenebilir.

Bebek Einstein klasik müzik serisi dinlemese de annesinin dilinden dinlediği ninnilerle, ritmik kucakta sallanmalar ve uyutulmalarla, agucuklara karşılık bulan karşılıklı seslenmeler eşliğinde daha ilk haftalardan itibaren bebeğin içindeki sanat takdirinin ilk tohumunun ekildiği akıllardan çıkmamalıdır.

6

Güzellik ve Düzen ya da
Görmezden Gelinme,
Baskı ve Korku

Güzellik nedir diye düşündüğümde kendi imgelemem bana, çocukluğumdan itibaren gözlerimle gördüklerim kadar, kitaplarda okuduğum ve rastladığım resimlerden; çevremdeki doğadan; çiçeklerden, ağaçlardan, dalgalar üzerinde gezen gemilerden, papatya tarlalarından, salınan gelinciklerden, Vita yağı kutularında yetiştirilen sardun-yaların kırmızısından, babamın yardımıyla uzanabildiğim *Meydan Larousse*'taki en sevdiğim sayfa olan güller sayfasının resimlerinden oluşan görüntülerden, çocukluğumun geçtiği Paşabahçe'nin efsanevi Rakı Fabrikasından havaya yükselen anason kokularından, sobanın üzerinde kavru-lan mandalina kabuğu kokuları ve dedemin balıkçı kazağı-nın kendine has tütünlü ve balıklı kokulardan oluşan du-yumlarından, uyku zamanlarında gecenin soğuşundan ve Boğaz'ın ayazından buz gibi olmuş yatakların ve ısıtılmış kiremitin anneannemin kucaklığı ile birlikte sarılışlarından; annemin diktiği Şile bezi elbiselerin yaz sıcağında sert ama serin dokunuşları, onları üstümüze oturturkenki annemin ellerinin yumuşacıklığı, saç tarayışlarındaki âdeta melodik dokunma hislerinden oluşan bir yumak hatırlatır. Bir taraf-tan anne baba anlaşmazlığını, tartışmalarını bir taraftan toplumsal şiddetin anarşi denilen günlerindeki 1980 öncesi İstanbul'unda yetişen bir çocuk olarak gördüğüm o zaman-ki "terör" sahnelerini öte taraftan anneannemin veresiye ile alışveriş yaptığı, ancak üç aylık emekli maaşı için Sirkeci'ye

gidildiğinde değişik şeyler -muz ve pastırma gibi- alınabilecek düzeyde geçim sıkıntısı çekilen bir aile hayatını yaşayan ben, geçmişini düşündüğümde neden güzelliği aklıma getiririm? Anne babamın boşanması, romatizmal ateş ve idiopatik trombositopenik purpura gibi önemli hastalıklar geçişim, çok sevdiğim dedemin ben 10 yaşındayken ani ölümü gibi çok sayıda sarsıcı deneyimi eğitimim ve kendi terapi sürecimde ele aldığımında, bu yaşantıların hüznü, yine aynı dönemlerden gelen bir güzellik ve kucaklanma duygusu ile hafifler; âdeta kendim ve ben dediğim alanımı çevreleyen bir kalkan hissedirim ve kasvet yerini umuda bırakır. Bu kalkanı oluşturan, daha önce değindiğim, Simon Baron Cohen'in "altın küpü" dediğı en basit ifade ile küçük bir çocuğun hissettiğı sevilme duygusudur. Benim öznel dünyamda, annemle babamdan duyduğum sevgi cümlesi Allah için bile "Güzel Allah'ım" gibi bir ifadeye bürünmüş, eski bir dünyaya ait kalmış gibi dursa ve bugünün dünyasında görülmesi zorlaşsa da varlığı eksilmeyen bir estetik duyumsayıştır.

Çocuk ruh sağlığı alanına adım attığım ilk günden itibaren, anne-baba-çocuk ilişkileri zemininde gözlemekte olduğum çatışmaların yerine ya da sıkıntı ve öfke dolu, korku ya da endişe dolu bir çocuk ruhuna karşılıklı paylaşım, zevk ve ahenk içinde ne konabilir düşüncesinin arayışında karşıma çıkan en tutarlı prensip güzellik ve düzen duygusu, iyimserlik ve ümit, küçük zevklerin fark edilmesi gibi aslında bilim kitaplarından çok, sanat kitaplarında rastlanan kavramlar olmuştur. Yaratıcı, yapıcı başa çıkma yollarının çocuklar tarafından daha çabuk fark edildiğı, değışimlerin hızlı ve kalıcı olabildiğı, daha ilk yaşam deneyimlerini yaşayan çocuklar için anne babaları gibi diğeri erişkinlerin de bu küçük

ama değerli kavramların aktarılmasında önemli katkıları olduğu deneyimlerle sabittir. Bu bağlamda eğer çocuklarda psikoterapi yaklaşımlarının nasıl işlev gördüğünü kısaca birkaç sözcüğe sığdırmam gerekse tereddütsüz, “yaşamın ve güzel olanın takdir edilmesini kolaylaştırmak” demek yerinde olur. Psikoterapide anne babasından şiddet gören bir çocukla çalışırken dahi anne babanın çocuğu sevdikleri algısını yok eden, anne babanın içkin olarak tanımlanabilecek sevgilerinin zarar verici davranıştan ayırt edilmesini sağlayamayan bir yaklaşım doğru yaklaşım değildir.

Dünyanın, yaşamın bir insanı sevmeye, koruyup kollamadığı, kucaklamadığı bir durumda yaşamın sevilmesi ve geleceğe umutla bakış nasıl mümkün olabilir? Çocuk, içinde onu ayakta tutabilecek bir altın dolu küp, güzel olarak tanımlayabileceği bir duyumlar kümesi, bir destek kaynağı bulabilmelidir.

Ruh sağlığı için elzem olan bu kaynak, psikoterapinin olanakları içinde değilse bile, eğitim olanakları içinde de öncelenmelidir.

Çocuk ruh sağlığı ile el ele düşünülmesi gereken çocuk eğitimi disiplininde de güzellik ve düzen duygusu gelişimini öne çıkaran eğilimler vardır. Bu yaklaşımların en bilinenlerinden biri Maria Montessori’nin özgün eğitim modelidir. Öğrenme ortamlarında güzellik ve düzenin vazgeçilmezliğini vurgulayan Montessori metodu ABD’de Dewey ve Kilpatrick gibi eğitimciler tarafından, haksız biçimde yaratıcılığı engellediği için eleştirildiyse de Maria Montessori’nin orijinal yazıları, çevresi güzellikle donatılan bir çocuğun bu güzellik kültürünü nasıl emdiği üzerine örneklerle doludur.⁴⁹

Montessori, “Yaratan insan, çocuğu için ne yaratmalıdır? Çocuk, insanın ifade edebileceği, gereksinimler tarafından kirlenmemiş ya da onlar tarafından dikte edilmemiş, üretim tarafından kullanılmayacak şekilde cömert bir sevgi akışının yarattığı zenginlik ve en azametli sanat formlarından oluşan bir güzellik duygusu içinde yetişmelidir.” demektedir.⁵⁰

Güzellik kavramına evrimsel ve evrensel bir açıdan yaklaşan Dennis Dutton, *Sanat İçgüdüğü* adlı kitabında, antropolog Lynn M. Hart’ın yerli Hindu kadınları hakkındaki şu gözlemlerine yer vermektedir:⁵¹

“Bir kadın, bir anne çocuklarına yardım etmek, hayatlarında başarılı ve mutlu olsunlar diye onları desteklemek için güzel, duygularla dolu, uğur getirmesi dilenen önemli imgeleri sevgiyle yaratandır.” Dutton burada, Hart’a “sanat” değil de “imge” dediği için itiraz etmektedir zira eğer imge denirse yerlilerin sanat anlayışlarının Batı sanatından kopacağından endişe duymaktadır. Dutton, Batılı annelerin de bebekleri için el işleri, örgü, dikiş gibi küçük ve süsleyici pek çok yaratı ortaya çıkardığını ve “güzellik” oluşturmaının bebek bakımında özgün bir yeri olduğunu savunmaktadır.

Güzelliğin ne olduğu sorusu felsefecileri, psikologları ve sanatçıları çağlar boyunca meşgul eden bir konu olsa da bir psikiyatrist bakışından basit ve pratik söylemle, güzel olan insana iyi hisler hissettirendir. Güzellik, olumlu duygular yaratır. Olumlu duyguların ortaya çıkmasında bu kadar doğrudan bir uyarı niteliği olan “güzellik” ve “güzel” kavramları eğer ki çocuklar tarafından tanımlanabiliyorsa, güzel olan ve olmayan ayırt edilebiliyor ve güzel olan arana biliyorsa, olumsuzlukların karşısında duran bir liman, bir

rezerv, bir hazine, bir altın dolu küp keşfedilmiş demektir.

Umberto Eco, *Güzelliğin Tarihi* adlı kitabında “Güzel olanı tanımlamak, iyi olanı tanımlamaya çok yakındır.” demektedir.⁵² İnsan, çocuğu için iyi ve güzel olandan başka ne isteyebilir? Yine de tümceyi bir klişe olmaktan kurtaramayan gerçeklerin olduğu unutulmamalıdır. Kültüre bağlı olarak, değişen oranlarda, korkutmak, cezalandırmak, baskılamak ve çocukta olumsuz duygular yaratarak eğitimi vermek her toplumda görülmektedir. Ülkemizde bu uygulamanın istisnai değil, genel bir tavır olduğunu söylemek zor gelse de gerçek budur.

“Korkutarak eğitmek” hasta-hekim ilişkisinden, makropolitikaya kadar pek çok yerde bir eğitim yöntemi olarak görülmeye devam etmektedir. Hatta eleştiri ancak olumsuz olduğunda hakiki ve dikkate alınır bulunmaktadır. Vaaz verir gibi “Çocuğunuza sevgi gösterin!” demek kolay olsa da bunu anne babanın nasıl yapacağını öğretmek hakkında ne kitap ne de okul vardır.

Uzun zamandan beri anne babalar ve çocuklarla çeşitli ruhsal ve ilişkisel sorunlarla çalışan bir psikiyatrist ve psikoterapist olarak en çok üzerinde düşündüğüm konu ailelerin çocuklarına olan sevgilerini, ilgilerini ve onların önemli olduklarını hissettirebilecekleri alanları keşfetmek ve geliştirmek olmuştur. Nörotransmitterlerin, istatistiksel verilerin, semptomların varlığı ile hastalıkları anlatmanın olumlu etkisi bir yere kadar mümkündür. Kişileri eylem/durum/duyguyu tanımlama ve önerme aşamasından uygulama aşamasına geçirebilmek karşılıklı çaba gerektirmektedir. Bunun için izlenmesi gereken ince ve hassas yollara

psikoterapinin sanat yönü denmektedir. İşte bu noktada anne baba ve çocuğun sanat ve estetik değerleri birlikte duyumsaması önemli bir çalışma alanı yaratmaktadır. Ortak haz veren bir deneyime geçiş kritik bir dönemeç oluşturmaktadır. “Birlikte zaman geçirin.” önerisini, anne babaların birçoğu yan yana konuşmadan durmak ya da arabada dolaşmak olarak algılamaktaysa da herkeste bir “duyum” yaratabilecek bir paylaşım geliştirebilmek bambaşka etkileşim yollarının açılmasına olanak vermektedir.

Bu gözlemlerin ortaya çıkardığı şekilde “ortak ve hoşagiden duyum” yaratmak, modern psikoterapilerin de temel amaçlarından biridir. Örneğin çocuklarla bilişsel-davranışçı tedavilerde öncelikle duyguların olumlu olanlarını tanımak ve adlandırmak çalışmanın ilk basamağıdır. Benzer şekilde, tüm psikoterapi yaklaşımları için, *“İyileştiren ilişkidir”* denmektedir. Destekleyici psikoterapi dediğimiz, en basit anlatımıyla kişinin olumlu savunma ve başa çıkma mekanizmalarının güçlendirilmesi ile karakterize yaklaşımların geliştirilmesidir. EMDR gibi yeni psikoterapi akımları, travma öyküsü bulunan ve şiddetli travmatik stres belirtileri gösteren hastalarda öncelikle “güvenli yer” (safe place) imgelemeye bu nedenle öncelikli yer vermektedir. Açıktır ki iyiden önce, güzelin, hazzın, kucağın olduğu bir alan oluşması; korku, endişe, bastırılma ve öfkenin ele alınabilmesi için öncelikle kişinin ayaklarının yere sağlam basması gerekmektedir. Bunun için de sarsılıp savrulmayan bir dünya, bir zemin gerekmektedir.

Bu zemin, erken dönem çocukluk deneyimlerinin güzel olmasından geçmekte; estetik duyum anne-çocuk bağı ve bağlanması ile gelişmekte; güzel olan tanımlanmadan iyi ve

doğru kavramlarına güzel olanın tanımlanmasından sonra geçiş yapılabilir. Aynı bağı izleyecek olursak, çocuklara estetik duyular ve zevkleri öğretebilmenin kırılmış ya da örselenmiş bağları sağlamlaştırabileceğini ve sanatın bu yolda sunabileceklerinin sonsuz olduğu söylenebilir.

Sanat cahili cesaretini takınıp bir adım daha ilerleyerek çocuk ruh sağlığında estetik duyuma önem vermenin, sanat duyarlılığını geliştirecek çabalara yaslanmanın ve bu ilkelerle hareket eden bir psikoterapi yaklaşımının Umberto Eco'nun "açık yapıt" (opera aperta; open work) olarak tanımladığı şekliyle "bir sanat eserinin bakan kişi, algılayan kişi ya da izleyiciler tarafından tamamlanması" olarak tanımladığı şekliyle bir estetik tavır olduğunu iddia edebilirim.

Umberto Eco "açık yapıt" kavramını ele alırken *"Açıklığın poetikasını olumlu olarak niteleyen düzensizlik eğilimi; hâkim olunan düzensizliğe, bir alanla sınırlandırılmış olasılığa, muhatabın özgür seçimine açık olacak biçimde kendini ortaya koyan biçim içinde var olan biçimlendiricilik tohumlarıyla yönlendirilen bir özgürlüğe eğilim olmalıdır."* demektedir.⁵³

Düzensizliğe hâkim olmayı, yeknesak kaosu dizginlemenin bir yolunu bulmayı, bir alanla sınırlandırılmış olasılığı var etmeyi özgürlüğe yönelimi ve insan gelişimini amaçlayan psikoterapinin de estetik duyumu biçimlendirici tohumlarıyla bir açık yapıt olduğu söylenebilir.

7

Oyun ve Oyun Sanatı



Figür 10: Çocuklarım kumda oynuyor.

Kaynak: Kişisel arşiv.

Oyun, hakkında pek çok yazı, çizi, araştırma ve görüş bulunan çok geniş bir kavram ve eylemdir.

Oyun ve eğlence sanattan alınan zevk ile iç içe geçmiş gibidir. Anne babaların çocuklarıyla bol bol “oynamaları” hem eğitimde hem de psikolojik destek ortamlarında sık sık önerilmektedir.

Çocuk psikolojisi konusunda neredeyse tüm yazarlar ve araştırmalar söz birliği etmişcesine çocuk gelişiminde oyunun elzem önemine değinir. Stuart Brown’ın dediği gibi “*Oyun, tüm sanatların, spor karşılaşmalarının, sinemanın, modanın, eğlencenin ve temaşanın (hoşlanarak seyretmenin) yani uygarlık dediğimiz tüm yapının temelinde yer alır.*”⁵⁴

Stuart Brown bu ifadesinde filozof Johan Huizinga'ya yaklaşmaktadır. Huizinga, “oyun” kavramını çeşitli kültürlerde araştırmış ve “oyun” ile zevk almanın iç içeliğine vurgu yapmıştır. Özellikle “Homo Ludens” yani “Oyun Oynayan İnsan” kavramını “Homo Sapiens” (Düşünen İnsan) ve Homo Faber (Eşya Yapan İnsan) kadar önemli bir yere koyarak, kültür üreten insandan söz etmiştir.⁵⁵

“Oyunun özünü oyunla birlikte yaşanan eğlence bileşeni oluşturur. Bu bileşen yaşamın öncelikli bir kategorisi olarak, hayvanlar dünyasına bakınca da gözlenebilir. İnsan yaşamına özgün olmayan bu gerçeklik bu nedenle rasyonel bir ilişkisellik içinde açıklanamaz. Oyun, ne uygarlık biçimi ne de evrene bakış açısı ile ilintilidir. Akıl yürütebilen herkesin anlayacağı gibi oyun, kendi başına bir fenomendir; dil özellikleri ne olduğunu tanımlayamasa da oyun, oyundur. Tüm diğer soyutlamalar (adalet, güzellik, hakikat, iyilik, akıl, Tanrı) inkâr edilebilse de oyun inkâr edilemez.” demiştir.

Huizinga'nın düşüncelerine paralel olarak Brown, oyunun “amaçsızlığının” onu diğer etkinliklerden ayırdığını söyler. Oyun oynamak “hayatta kalmak” ile ilgili değildir, yemek yemeyi ya da para kazanmayı sağlamaz; oyun salt oyun oynamak için oynanır. Oyun oynamanın bir görev duygusu ile ilgili olmadığına, istemsizliğine, eğlenceyle iç içeliğine, kişiyi iyi hissettirdiği hatta psikolojik bir uyarılma yarattığına, sıkıntıyı engellediği ve kişide zaman kavramından uzaklaşma sağladığına değinir, Brown. “Oyuna kendimizi kaptırdığımızda, zamanın nasıl geçtiğini unuturuz, kendilik bilincimizde âdeta bir azalma olur, nasıl görüldüğümüzün farkında olmayız, düşündüğümüz gerçeği hakkında düşünmeyi bırakırız. Hayal oyunlarında, farklı bir kimliğe

bürünürüz; tam olarak anın içindeyizdir; Psikolog Mihaly Csikszentmihalyi'nin akış dediği tablonun içindeyizdir.”⁵⁶⁻⁵⁷

Csikszentmihalyi'nin optimal deneyim ve akış (optimal experience, flow) kavramlarını bir tarafa bırakıp, pratikte çocukların oyuna ne denli gereksinimi olduğunu söylerken aşağıdaki listeyi sıralayabiliriz:⁵⁸

Duygusal ve davranışsal yararlar:

Oyun;

- Korkuyu, kaygıyı, stresi ve huzursuzluğu azaltır.
- Eğlence, yakınlık, öz güven artışı sağlar.
- Esnekliği artırır; deneyime ve başkalarına açık olmayı geliştirir.
- Sakin kalmayı geliştirir; şaşkınlık, değişim ve sürprizlere uyum sağlamayı kolaylaştırır.
- Duygusal acıların iyileşmesini sağlar.

Sosyal yararlar:

Oyun;

- Empati, merhamet duygusu ve paylaşımı artırır.
- Fırsatlar ve tercihler kavramlarını öğretir ve geliştirir.
- Oyuna katılma konusunu öğretir.
- Sözel olmayan iletişim becerilerini öğretir.
- Dikkat geliştirmeyi ve bağ kurmayı öğretir.

Fiziksel yararlar:

Oyun;

- Ortaya çıkardığı olumlu duygularla bağışıklık, endokrin ve kardiyovasküler sistemin etkin çalışmasına yardımcı olur.
- Stres, yorgunluk, incinmeler ve çökkünlüğün azalmasına yardımcı olur.
- Hareket etme alanını, tepki verme gücünü, koordinasyonu, esnekliği artırır; ince ve kaba motor becerilerin gelişmesini sağlar.

Oyunu, alışveriş listesi şeklinde değil de Huizinga'nın Homo Ludens çalışmasındaki sözleriyle şöyle özetleyebiliriz:

“Oyun alanı içinde mutlak ve özel bir düzen kurulmaktadır. Bu da oyunun bir diğer yararı olan ‘düzen’ konusudur. Oyun düzenliliktir ve düzen kurar. Dünyanın ve yaşamın karmaşıklığı içinde, kısa süreli ve geçici de olsa bir mükemmellik duygusunun oluşmasını sağlar. Oyun, üstün bir düzenleme içerir öyle ki bu düzenden küçücük bir sapma bile ‘oyunu bozar’, değiştirir. Oyun ve düzen arasındaki bu bağıntı en çok, estetik alanında kendini gösterir. Oyunun kendisi ‘güzel’ olandır. Belki de bu estetik faktör, düzen içinde form yaratma ile özdeşdir. Oyunun özelliklerini anlatmak için kullandığımız sözcükler ‘güzel’ olanın da özellikleri olarak sıralanabilir: gerilim, denge, kontrast, çeşitleme, çözümlenme gibi. Oyun üzerimizde öyle bir etki bırakır ki bu etkiyi ‘büyülenmek’ ve ‘esir alınmak’ olarak tanımlarız.”

Huizinga, oyunun güzel olduğu ve hoşla gittiğini

söylerken, zevk almayı bilen hemen hemen herkesin sağduyu ile söyleyeceği bir gerçeği dile getirmekte ve Umberto Eco'nun güncel açık yapıt için söylediği düzensizliğe düzen getirme esasını vurgulamaktadır.

Donald Winnicott oyunun önemini “hayatta olmanın ve gerçek olmanın en spontan-kendiliğinden olan hâli” olarak özetlemektedir. Winnicott, oyunun sağlıkla ilişkili olduğunu ve sağlıklı olduğunu, gelişimi desteklediğini, grup ilişkilerini artırdığını, psikoterapide bir iletişim şekli olduğunu ve hatta psikanalizin de bir iletişim aracı olarak özgün bir oyun şekli olarak ele alınabileceğini söylemektedir.

Daha önce değinildiği gibi Winnicott, “geçiş nesneleri” adıyla tanımladığımız çocukluğun konfor sağlayan oyuncakları ve parmak emme, battaniye koklama gibi huy ve alışkanlıklarını içeren kavramı, “kucaklayan çevre-holding environment” anlayışını ve “yeterince iyi anne olmak” terimlerini çocuk psikolojisi terimleri içine sokarken yaratıcılık ve oyun ilişkisine de hak ettiği ilgiyi göstermiştir. Oyun alanının, anne ve çocuk arasında yer alan ve çocuk ve anneyi bağlayan bir mekân (space) olduğunu söyleyen Winnicott, oyunun temel olarak heyecan verici olduğunu çünkü doğrudan doğruya içgüdülere hitap ettiğini de eklemektedir. Kişisel psişik gerçeklik ile gerçek nesneleri kontrol edebilmenin özel bir deneyim yarattığını ve bunun ancak yakın ilişkilerde bulunan türden olan ve güven duygusunu önceleyen bir tür sihirli etki yarattığını savunmaktadır. İlişkideki güven duygusunun annenin çocuğa sağladığı sevgi ile harekete geçtiğini söylemekte ve oyun oynamasını bilmeyen bir hasta ile karşılaşan terapistlere öncelikle bu semptom üzerinde çalışmayı salık vermektedir.⁵⁹

Donald Winnicott gibi, hastalarıyla uzun zaman geçiren ve bebeklik dönemini iyi bilen bir öncü bilim adamının anne sevgisi ile sihirli his; oyun, yakınlık ve yaratıcılık kavramlarını bir arada düşünmesi önemli bir gözlemdir. Hayatta ve hakiki hissetmenin doğal bir yolu olarak ifade ettiği biçimiyle oyun, Winnicott’un ifadesiyle, çocuğun başka biri olmayı da deneyimlediği hâliyle kişilik gelişimi için elzemdir. Eğlence, haz ve yakınlık duyumlarından çocuğun kimliği doğmaktadır. Hem çocuğun hem de ebeveynin kendilerini anın içinde hissettikleri ve birlikte eğlendikleri bu sihirli deneyim oyun sanatıdır. Burada beraber “eğlenmek”, oyunun zevkini beraber çıkarmak anahtar önemdedir. Çocuklarla “nitelikli zaman” geçirme denen önerideki “nitelik” vurgusu, beraberce alınan zevk ve eğlenceyi işaret etmektedir. Yani çocuğumuzla oynarken bilinmesi gereken, herkesin eğlendiği ve oyundan hoşlandığı durumda niteliğin yerine geldiği, sihrin gerçekleştiği, küpün altınla dolduğudur.

Çocuklar ve büyükler için her tür oyuncak ve eğlence malzemesinin, çeşit çeşit eğitim aracının tüketim raflarında yer aldığı günümüzde, oyuncak satın almak ile oyun oynamak aynı şey sanılmaktadır. Tüketici raflarının bu rengârenk görünümü, algısal dünyamıza bolca katkıda bulunsa da çocuklarımızla oynadığımız oyunun niteliğini yükseltmemiştir. Hatta kimi zaman pek çoğumuzun deneyimlediği gibi, bir kutu oyununu kurmak için geçirilen zaman o denli uzun olmaktadır ki oyunun tadını almaya ne zaman ne de yeterli enerji kalmaktadır!

Eski dünyanın oyunları gibi görünmekle birlikte, beraber yemek yapmak, hamur açmak, fasulye ayıklamak, çiçek ekmek, yoldan geçen kırmızı arabaları saymak, söylenen

sözcüğün son harfiyle başka bir sözcük bulmak, tüyleri ya da kanatları olan hayvanları saymak, yaprak toplamak, güreşmek, gıdıklamaca oynamak gibi oyunlar oyun “sanatı” için daha yüksek nitelikler sunabilecek, zamana direnen etkinliklerdir. Bu zamana direnen evrenselliği ile oyun sanatına internet ve teknolojinin sunduğu yeni olanakların her an eklendiği akılda tutulmalıdır. Saydığım o sıradan etkinlikler, paylaşan partnerlerin varlığında en temel iletişimlerini önceleyen, derin etkileşimlere kapı aralayabilen fırsatlardır.

Bir örnek olarak ele alırsak, ünlü Minecraft oyununu oynamayı seven çocuk ve gençlere sokulup yaratıcı modda neler yaptıklarını öğrendiğinizde; saklanmak için kuytu evler mi, isimlerinin yazdığı devasa binalar mı, kütüphaneleri ve hastaneleri olan şehirler mi kurmakta olduklarını gözlediğinizde bu sanal evrenin, çocuğun hangi hayallerine eşlik ettiği anlaşılır olacaktır. Etkileşim fırsatları da bu anlayış ve farkındalık hattından ilerleyecektir.

Yaratıcılık ve kendiliğindenlik (spontaneity) içeren doğası ile oyun, onu gözleyenler için değerli bir hazinedir. Donald Winnicott’un oyuna yaptığı spontanlık-kendiliğindenlik vurgusu, çağdaşı ve psikodrama ekolünün ve grup tedavilerinin kurucusu Jacob Moreno’nun kendiliğindenlik-yaratıcılık kavramına çok yakındır. Psikodrama deyince akla gelen ilk isim olan Moreno, bu kavramı Freud’un yaşamsal enerji (libido) kavramının ve sosyoekonomik dürtülerin ötesinde bir güç olarak görmüş ve sevgi ile ortak paylaşımın grup hayatı için elzem olduğuna değinmiştir. Grup terapisine oyunu yani psikodramayı getirerek “katarsis” kavramını bireysel terapi sınırlarından grup paylaşımına çekmeyi başarmıştır.⁶⁰

Oyunun kendiliğindenliği, sadece oyun için oynanmışlığı ve etkileşim fırsatı demişken bu bölümü de Tevfik Fikret'in ünlü çocuk şiir kitabı *Şermin'den* bir şiir ile sonlandırayım:

OLDU, BİTTİ

Haydi, kardeş, oynayalım.
Oynayalım, lâkin birkaç
Dakikacık izin bana.
Peki, fakat çabuk gel ha!.
Geldim... Nerden başlayalım?
Körebeden. - Yok saklambaç
Daha iyi. - Hayır ebe daha iyi.
Hayır, zâten körebeyi
Oynayacak arkadaş yok,
Herkes kendi oyununda...
Haydi gel, saklambaç olsun.
İlk önce kim kimi bulsun?
Ben seni. - Haksızsın bunda,
Oyun benim. - Yooo, telâş yok,
Önce kim “oynasak” dedi?
Saklambacı kim söyledi?
Sen söyledinse söyledin;

Oyun benimdir. - Sen zâten
İnatçısın! - İnat, minat
Bilmem. - İnatçısın, Nihat!..

Onlar böyle uğraşırken:
Oyun benim, oyun senin...
Saklambaç araya gitti.⁶¹

8

Oyun: Taklit, Tekrar, Gösteri



Figür 11: 1970-1980 arasında ülkemizdeki çocuklar arasında popüler olan, bebekli yılbaşı kartpostallarından.

Kaynak: <http://forum-dollplanet.ru/viewtopic.php?t=9328&start=240> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

Kendi çocukluğumun oyuncaklarını düşündüğümde, kendi sarsıntılarına karşın ve belki o sarsıntıyı avutmak maksadıyla anne babamın bize sundukları arasından, çok sevdiğim şarkılar söyleyen, gövdelerinin arkalarına takılan plakları ile İtalyan bebekleri aklıma gelir. Tek kelimesini bile anlamasam da bebekle birlikte tekrar tekrar söylediğim bir şarkıyı hâlâ hatırlarım. Gerçek bir lüks olarak gördüğüm bu bebek hem eğlence kaynağım hem de çeşitli şiddet eylemlerimin hedefi ve nötrleştiricileri olarak bende iz bırakmıştır. Örneğin, Beta grubu streptokokların neden olduğu ve tıp kaynaklarının ifadesi ile “ancak fakirlik, kötü beslenme,

sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi sosyoekonomik koşullarla birlikte ortaya çıkan” bir hastalık olan romatizmal ateş geçirdiğimde, aylar boyu süren penisilin iğneleri olurken ağlamanın, bağırmanın ve kaçmaya çalışmanın olanaksız olduğu zamanlarda bu İtalyan bebekler, kendi üretimim olan tükenmez kalemlerin ucuna seloteypile bağlanmış toplu iğnelerden oluşan tıbbi oyun setimle bir dizi enjeksiyon tedavisinde bana eşlik ederlerdi. Hatta İğneci Mürvet gelmeden önce, onun yanında getirdiği ve evdeki ocağın üzerine koyarak kaynattığı iğne setine benzer bir kutu yapmış; içini o zaman adını alüminyum folyo olarak bilmediğimiz, şemsiye çikolatadan çıkan yaldız ile kaplamış; kolonyalı pamuklar eşliğinde, her iğne saatimde bu kutuyu yanımda bebeklerimle taşıy olmuştum. Bebekler, benim olduğumun yüzlerce katı daha fazla iğne olmuşlardır herhalde.

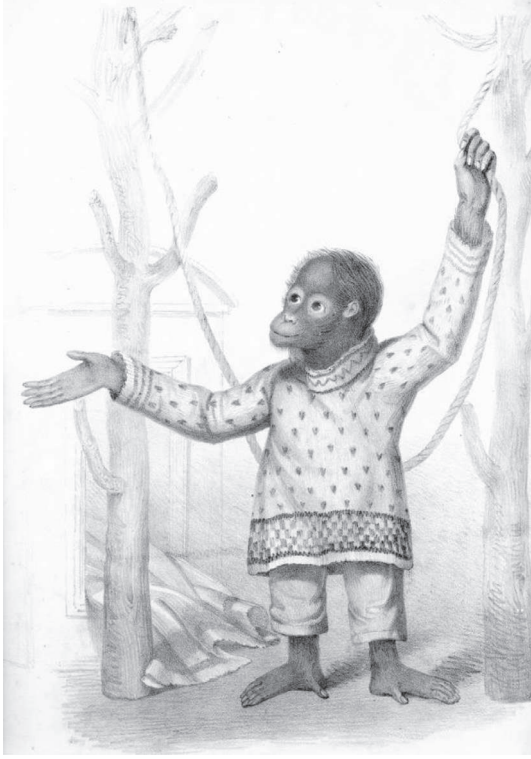
Bu durumu incelersek, iğnecilik oyunu hasta ben olduğum hâlde, doktor-hemşire rolümde bana uygulananı uygulayarak, kendime bir kontrol duygusu, bir olayı çerçeveleyebilme, tanımlayabilme fırsatı sunmuştur. İğneci Mürvet Teyze-ben ile bebek (hasta)-ben denilebilecek iki farklı kendilik hâli prova edilmektedir. Oyun hem gerçeklik kadar gerçek hem de bir gösteri gibi hayalîdir. Türkçede bu durum için, çocuk dilinde yaratılmış harika bir terim vardır: Mahsusçuktan... Aslında “mahsus” yapıyorsun yani “Özellikle yapıyorsun.” anlamının “Şaka yapıyorsun.” anlamına kaydığı bir ifadedir. Özellikle yapılan, -mış gibi yapılan, şakacıktan yapılan bir eylemi tanımlamanın ilginç bir kullanımıdır. İşte, bu mahsusçuktan doktorculuk oyununda benim tekrar tekrar oynadığım tam da “travmatik kökenli tekrar edici oyun paterni” dir.

Çocuklarda bu tekrar edici oyun paterni çoğunlukla travmatik diye tanımlanabilecek; hemen anlaşılabilir olmasa da çocuk üzerinde etki bırakması olası, örseleyici, korkutucu, sarsıcı yani sindirilmesi zor olan çeşitli olay ve durumları izleyen zaman diliminde gözlenmektedir. Oyunun tekrar edici özelliği, çocuk gelişiminde sık sık izlenen “tekrarlama”, “taklit”, “imitasyon” kavramlarına yakındır. Oyun çocuk için konuşma dili ile birlikte gelişen, serpilen, anlam kazandıran bir sembolleştirme alanıdır. Bu alan, zihinsel tasarımlar, eylemlerin ve konuşmanın tekrarlanması ile kendi içinde bir tür düzenlenmeye tabi tutulur. Travmatik oyun özelinde, bu tekrarlama ile çocuk yaşadığı olaya anlam vermeye çalışmaktadır. Olay örüntüsünün kavranabilir, anlaşılabilir sembollere zihninde dönüştürülmesi için oyun bir sergi alanı, bir gösteri sahnesi işlevi görür. Çocuğun yaşadıklarına dair düşünceleri ve dolayısıyla oluşacak anıları dil alanında yer almasından önce oyun; eylemler, hareket, kendi kendine konuşmalar, taklit ve yeniden canlandırmalar ile daha sonra gelişecek olan içsel konuşmanın ve bilinçli düşünmenin yapacağı işlevi yerine getirmektedir.

Esasen, tüm bu oyun kavramının altında tekrarlama ve taklit yatar. Çocukların oyuncaklarla ilişkisini ya da nasıl oynadıklarını gözleyen herkesin fark edeceği gibi, çocuklar dönem dönem çeşitli oyuncak ve oyun tercihlerinde bulunurlar. Sevdikleri oyun ve oyuncaklar, o döneme ait bir öykülemenin, bir gelişim gereksiniminin, bir üstesinden gelmenin parçası olarak tekrarlanır durur. Oyun ortamında, çocuk-oyun (oyuncak)-gerçeklik (dünya) ilişkisinde bakış açıları denenir, sınanır, düzenlenir, anlaşılır ve farklı özellikler yaşantılanır. Bir gelişim gereksinimi bittiğinde çocuk artık başka bir oyun/oyuncak türüne yelken açmaya hazırdır.

Oyunun taklit ve tekrarlama ile ilişkisi, bebeklik çağında öğrenmenin temel yolağı olarak ele alınan ve özellikle duygu gelişimi ve sosyalleşme göstergesi olan “taklit” becerisini (mimicry) bebeklerin oynamayı çok sevdikleri ce-ee oyununda gözlemleyebiliriz. Oyun arkadaşının yüzünü kapattığı, sonra ce-ee diyerek yüzünü açtığı bu oyunda, bebeklerin yüz ifadelerine dikkat edersek, .nasıl heyecanlandıklarına, kaşlarını kaldırıp şaşkınlık ve sevinç duygusunu oyun arkadaşlarıyla birlikte nasıl da tıpatıp yaşadıklarına tanık olabiliriz. Yüzünü saklayan oyun arkadaşı gibi, yüzlerini saklamaya çalıştıklarını, sesleri mimiklerle birlikte aynen tekrarladıklarını; oyun arkadaşı oyuna ara verdiğinde de aynı mimik, ses ve jestlerle birlikte oyuna devam et çağrısı yaptıklarını izleyebiliriz. Böyle bir oyunda, bebeğin deneyimleme/deneyimlememe, görünme/görünmeme, gizlenme/açığa çıkma sarmalı içinde tekrar tekrar oyun arkadaşı ile göz göze, tüm yüze dikkat kesilmiş biçimde duyguları nasıl taklit ederek öğrendiğini ve eğlence ile uyguladığını bir kez izlediğinizde duygunun nasıl da evrensel bir insani fenomen olduğuna ikna olmamız kolaylaşacaktır.

Yazık ki ismi, sadece verimsiz bir evrim teorisi-evrim teorisi karşıtlığı çekişmesinde anılan Charles Darwin, aslında hayvanlar ve insanlardaki duygusal ifadeler konusunda da çeşitli çalışmalar yapmış bir bilim adamıdır. 1838 yılında, Londra Hayvanat Bahçesine getirilen ilk orangutan olan Jenny’yi gören herkes gibi Charles Darwin de bu büyüleyici hayvanın duygusallığından etkilenmiş ve “*The Expression of the Emotions in Man and Animals- İnsan ve Hayvandaki Duygu İfadeleri*” isimli çalışmasını yazmıştır.⁶² Orangutan Jenny’yi ilk kez 1842 yılında gören Kraliçe Victoria’nın, bu



Figür 12: Jenny, Londra Hayvanat Bahçesine gelen ilk orangutan.

Kaynak: <https://www.zsl.org/blogs/artefact-of-the-month/portrait-of-jenny> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

şaşırtıcı hayvan karşısında “korkutucu, acıtıcı ve tartışılabilir derecede insana benzediği” ifadesi zihinlere kazınmıştır.⁶³ Londra Hayvanat Bahçesinin bu ilk misafirinin Eski Dünya’da büyük bir şok yaratması hayvanat bahçelerini gezmiş çoğumuz için hiç de şaşırtıcı değildir.

Darwin’in az bilinen bu makalesinde sempati, empati, doğru-yanlış, etik ve adalet gibi kavramların insan ve hayvanlar arasındaki benzerliklerine ve doğanın

parçası olduklarına değinilmesi ilginçtir. Bu makaleyi yazmadan önce Darwin'in, dönemin Fransız doktoru Guillaume-Benjamin-Amand Duchenne ile mektuplaştığı bilinmektedir. Fransız doktor, bugün Duchenne müsküler distrofisinin de isim babası olarak anılmaya devam etmektedir. Duchenne'in elektrik stimülasyonu yoluyla, mimik kaslarının çalışması ve duyguların ortaya çıkarılması konularında yaptığı çalışmalardan Darwin'in etkilendiği anlaşılmaktadır. Darwin'in yaygın olarak materyalizm ve dinsizlikle eleştirilirken o pek de görülmeyen ve takdir edilmeyen insanı anlama çabasına burada yer vermek yerinde olacaktır. *"The Expression of the Emotions in Man and Animals- İnsan ve Hayvandaki Duygu İfadeleri"* adlı makalesinde duyguların oluşumu, taklit ve mimikler/yüz ifadelerine değinmekte ve bilim ile sanat arasında bir denge kurarak teorisini dile getirdiği izlenmektedir:

"Hassas denilen duyguların incelenmesi zor bir iştir; bu hassas duygular şefkat, sevinç ve özellikle sempatiyi içermektedir. Derin bir kederi ya da işkence çeken bir insan ya da insan sesi duyduğumuzdaki yükselen korkuyu hariç tutarsak tüm bu hassas duyguların esasen haz ile bir ilgisi vardır. Gözyaşlarının salınmasına kolayca neden olan bakış açımız bakımından da dikkate değerdirler. Uzun bir ayrılıktan sonra, hele de beklenmedik biçimde kavuşan bir baba ve oğlunun birleşmesi nice ağlamayla gerçekleşir. Şüphesiz, kendi başına aşırı bir sevinç duygusu da gözyaşı bezlerine etki etmektedir; baba ve oğlunun hiç kavuşmaması durumunda hissedilebilecek o belli belirsiz matem duygusu da akıllarından geçebilecektir; matem de doğal olarak gözyaşlarının akmasına neden olur.

(...)

Eski yuvamızın hatırası, geçmiş eski mutlu günler gözlerimizin yaşlarla dolmasına yeter. Tam bu arada, aklımıza doğal bir biçimde, bu günlerin asla geri dönmeyeceği düşüncesi gelir. Bu durumda, eski hâlimize kıyasla, kendimizin şu andaki hâline sempati duymaktayızdır. Başkalarının sıkıntılarına sempati duymak, trajik bir öyküdeki kahramanın hayalî sıkıntısı biçiminde de olsa gözleri yaşlarla doldurmaya yeter. Bir âşışın aşkına kavuşmasında olduğu gibi, başkalarının mutlulukları da sempati duygusunu tetikleyebilir.”

Bu pasajda Darwin’in, duygulardan hem tanımlayıcı bir gözlemle söz etmesi hem de baba Odyssey ile oğlu Telemacchus’un anlatıldığı pasaj ile Homeros’un epik şiirinin Worsley tercümesine yer vermesi ilginç ayrıntılardır.

Yine aynı eserinde, dinsizlikle suçlanagelmış bu büyük bilim adamının şu sözlere yer vermesi düşündürücüdür:

“Dua ederken insanın gözlerinin, uykuda olduğu gibi bilinçsizce düşüncelere dalmak gibi olmasa da yukarıya doğru bakıyor olması neredeyse evrensel bir davranıştır. Bu hareketi belki de dua ettiğimiz İlahi gücün kaynağının Gökler olduğu inancıyla yapmaktayızdır.”

Kendisinden sonra pek çok farklı disiplinden bilim adamı ve düşünürü derinden etkilemiş olan Darwin’in edebiyata, şiire, insan duygularına, hayvan ve bitki gözlemlerine analitik bir bakış açısı getirmiş olması en az doğal seçim teorisi kadar çarpıcı olsa da sempati ve duygular alanındaki gözlemlerinin, üreme ve evrime ait görüşlerinin gölgesinde kalması, ancak sanatsal duyuma uzak bir toplumsal göz-lüğün egemenliği olarak yorumlanabilir. Darwin’in insan duygularına bakışını, yaşadıklarını, çocukları hakkında

düşündüklerini, hayat ve din görüşünü akrabası olan Ruth Padel, biyografik bir şiir kitabı ile içtenlik ve duyarlılıkla sunmaktadır.⁶⁴ Darwin'den sonra William James ve Sigmund Freud kendisiyle hemen hemen aynı dönemde; Paul Ekman, Elaine Hatfield (duygusal bulaşma/emotional contagion) ve Howard Friedman (duygulanımsal iletişim/affective communication) günümüzde duygular ve onların ifadeleri konusunda çalışmalar yapmışlardır. Burada otizm ve duygular arasındaki bağlantıları araştıran Simon Baron Cohen'e de tekrar değinmek gerekir. Bilimin sanatsal olan ya da estetik duyum ve duygular ile birleştiği noktadan ilham alarak hayata geçen bu şaşırtıcı araştırma hattında, insan duygusunun sanata, estetiğe ve güzellik kavramına dönüştüğü alanlar kadar saldırganlık, şiddet ve acıya nasıl dönüştüğünün de bilimsel çalışmalarla ele alınması beklenmelidir.

Başlangıç noktasına; oyun oynamaya, tekrar tekrar oynamaya geri dönersek, oyunun kültür içindeki yerini ve hatta oyunun kültürden daha önce geldiğini savunan Homo Ludens kitabının yazarı Johan Huizinga'yı tekrar anmadan olmaz. Huizinga:

“Oyun sıradan hayattan yeri ve süresi bakımından temel olarak ayrılır. Oyunun üçüncü önemli özelliği diyebileceğimiz bu özellik kendi başınalığı, sınırlılığıdır. Zaman ve mekânın belirli sınırlamalarında oynanır. Kendi gidişatını ve anlamını içinde barındırır.”

Huizinga bu ifadesiyle oyunun kendi başına bir başlangıcı ve sonu olduğunu tanımlamış, oyunun kendi kendini sonlandıran yapısına değinmiştir. Oyunun belirleyici

özelliklerini hareket, değişim, salınım (alternation), birbirini izleme, çağrışım ve ayrılık bileşenleri olarak sıralamıştır. Ona göre bu bileşenler belli bir sırayı izlemez; oyunu kendiliğinden yapan da budur. *“Bir oyun oynandığında zihinde yeni bir yaratım sürdürülmektedir, bu hafızanın sahipleneceği bir hazinedir artık.”* demektedir. Huizinga’ya göre oyun bir gelenek olarak da diğer kişilere aktarılan bir kavramdır. İlgi çekici olarak, oyunun tekrar eden, salınan (alterne eden) yapısına değinmiştir.⁶⁵ Tekrarlama ve kültürel geçiş konusuna yapılan bu vurgunun akislerini Winnicott’un oyun kavramında da gördüğümüzü anımsayalım. Aynı tekrarlama ve ritmisite kavramlarının izini daha önce değindiğim Miall ve Dissanayeke’nin bebek dili poetikasına kadar sürebileceğimizi de hatırlamakta yarar olacaktır.⁶⁶

Huizinga’nın oyunun bu tekrarlayan, sıralanan doğasını kumaşın çözgü ve atkı ipliklerinin birbirine geçişi gibi tanımlaması çarpıcıdır. Kültür oluşturmada olsun büyüme/ gelişmede olsun tekrarlama, taklit ve iç içe geçen örüntüler konusunun sanata yakınlığı ise dikkat çekicidir. Oyun ve taklit tekrarı içerir; kültür dediğimiz de hepsini...

Oyun konusunda Huizinga gibi bir kültür tarihçisinin söylediklerini şimdilik bir yana koyarak, oyun hakkında diğer gelişim psikologlarının söylediklerini bir hatırlayalım. Bu noktada Piaget ve Vygotsky’nin oyun konusunda özetle neler dediklerini, öncelikle her iki bilim adamının da oyunu sembolik düşünmenin bir öncülü olarak gördüğünü söylediği ortak noktalarından hareketle ele almak gerekecektir.

Daha önce de değindiğim Lev S. Vygotsky, sosyokültürel gelişim teorisi ile bilinen Rus bilim adamıdır. Vygotsky

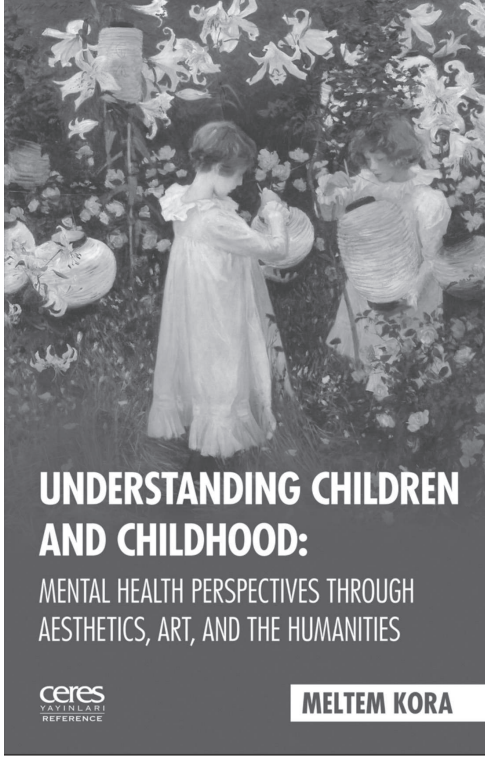
kendi döneminin (1896-1934) yani 1917 devrimi sonrası Rusya ve Avrupa psikoloji akademik dünyasının iki farklı yönde yoğunlaşmış tartışmalarını, doğa bilimleri ve zihin bilimleri ayrımlarını bir yerde birleştirmeyi ve sentezini amaçlayan bir tutum geliştirmiş; kimi yazarlara göre de kültürün nasıl olup da insanın doğasının bir parçası hâline dönüştüğü hakkında bir teori geliştiren ilk modern psikolog olmuştur.⁶⁷ Bir başka deyişle psikolojik işlevleri beyin etkinliklerinin bir parçası olarak görerek, deneysel bilişsel psikolojiyi nöroloji ve fizyoloji ile birleştiren bir akımın öncüsü olmayı başarmıştır.

Vygotsky, oyun oynamayı “katharsis” yaratıcı etkisi ile birlikte ele almıştır. Özellikle sanat terimi olarak ilk kez Aristoteles’in *Poetika* adlı eserinde ele alınan katarsis kavramı, Yunanca temizlenme, boşalma anlamına gelen tanımıyla, sanatın özellikle de tragedyanın seyircide bıraktığı duygulardan arınma, duyguların boşalımı etkisi olarak ele alınmıştır.⁶⁸ Psikoloji yazınında da katarsis temel olarak Freud ve Breuer’in “katartik hipnotik tedavi” metodu ile ele alınmış ve hastanın sergilediği semptomların, hipnoz altındaki duygusal bir boşalım ile sönümlenmesi olarak psikoloji terimleri arasına girmiştir.⁶⁹

Vygotsky oyunun katartik etkisinden söz ederken, fark edilemeyenlerin fark edildiği bir boyuttan söz etmiş, özellikle oyunun belirgin durumsal kuşatmalar ile çevrili çocuk için nesnelerin belirleyici dünyasından anlamlar dünyasına geçişte oynadığı önemli role değinmiştir. Yani oyunu gözün gördükleri ile kısıtlanmayan, nesnelerin anlamla bezendiği bir geçiş alanı olarak ifade eden Vygotsky, oyunun kendine ait kurallarının çocuğa kendini kontrol ve kararlılık gibi ek yönler kazandırdığının altını çizmiştir.⁷⁰

Vygotsky'ye benzer şekilde, İsviçreli psikolog Jean Piaget de oyunu sembolik düşünceye geçiş olarak tanımlamaktadır. Her iki uzman da bilişsel gelişimde sosyal etkenlerin önemine değinmiştir. Piaget'nin gelişim teorisinin iki önemli bileşenini “adaptasyon” (uyum) ve “equilibrium” (denge) kavramlarının oluşturduğunu burada hatırlamak gerekir. Piaget'ye göre çocuğun kendisi ve dünya ile ilgili “bildikleri” adaptasyon mekanizması sayesinde kazanılmaktadır. Adaptasyon da iki mekanizma ile gerçekleşmektedir: Daha önce uçan bir hayvanı kuş olarak adlandırmayı öğrenmiş olan çocuk, yine bir uçan hayvan gördüğünde bu bilgiyi, öğrenilmiş bilgisine “asimile” eder yani benzerlik kurar. Bu ilk mekanizma olan “asimilasyon” mekanizmasıdır. Daha önceki kuş bilgisine dair “bilişsel şeması” ile benzerlik üzerine öğrenir. Öte yandan uçan bir nesneyi gördüğünde kuş olarak adlandırırsa da bir büyük ona bunun bir kuş değil, uçak olduğunu söylediğinde, oluşmuş bilgiye dair inancını “akomode” eder, uyarlar; “akomodasyon” kullanır yani bir anlamda taviz vererek, eski bilgisi ile uzlaşma sağlar... Piaget bu ikili işleyişi şöyle özetlemektedir: *Asimilasyonla dış dünya iç dünyanın hizmetine girmektedir, akomodasyon ile de iç dünya dış dünyaya tabi olmakta, ödün vermektedir.* Oyunu bu ikili işlevin gelişme alanı olarak gören Piaget işte, “equilibrium” (denge) kavramına çocuğun böyle vardığını eklemektedir.

Piaget de Vygotsky de oyunun, sembolik düşünce alanını geliştirme etkisinden söz eder; Piaget için oyun pratik yapmak, Vygotsky için ise öğrenmenin ta kendisi demektir. Her iki teoride de oyun tıpkı ilk karalamalar, çizimler gibi sembol oluşumunun ilk aşamasıdır. Bu bağlamda düşüncenin



Figür 13: Bir resim şiir yazabilir mi? “Karanfil, zambak, zambak, gül”

Kaynak: Kişisel arşiv.

ve dolayısıyla okuryazarlığın da ilk aşaması kabul edilebilir.⁷¹

Hem duygusal boşalım hem taklit ederek öğrenme ve sembolleştirme açısından önem kazanan oyunda tekrar boyutu son derece belirleyicidir. Tekrar, tekrar ve tekrar ile hazzın deneyimlenmesi, çocuğun bu eğlence ve memnuniyet çemberi içinde gerçek olan ve olmayan arasında benzersiz bir düşünsel ve duygusal etkileşim kurabilmesi mutluluk ve tatmin duygularının gelişimi için kritik önem

taşımaktadır. Oyun; merak, ilginin sürdürülmesi, sosyal zekâ, başkalarının bakış açılarını dikkate alma ve deneyimleme, muhakeme edebilme, kişisel bütünlük duygusu, kendini kontrol edebilme gücü, adalet, güzellik, umut ve yaşam coşkusunun doğum yeridir. İnsan erdemlerinin tanımlanabildiği, çocuklarla erişkinlerin haz ve paylaşım özünde buluşabildikleri, güzellik ve yaşama zevkinin kutlandığı bir şölen alanıdır.

Öncelikle taklitle başlayan, tekrarlar ile ilerleyen ve bir ifade ya da gösteri formuna girebilen oyun şüphesiz tekrar ve tekrar ve tekrar oynanmalıdır. John Singer Sargeant'ın, ilk kitabıma ilham veren ünlü "Carnation, Lily, Lily, Rose" resminde ışıqla yazdığı görsel şiir, ışıqlık, çiçek ve çocuk imgelerinin ritmik ve tekrarlayan renk vuruşlarıyla tuvala melodisini bıraktığı; zamanın geçişini hatırlatan o lirik akşamüstü güneşi sırasında henüz aydınlanan Japon fenerlerine kendilerini kim bilir hangi hayale kaptırmış iki küçük çocuğun oyununu ölümsüzleştirirken, yaşamın kalp ritmini de sonsuzlaştıran bir tekrar, taklit ve gösteri gücünü ortaya koymaktadır. Oyunu, oyuna kendini kaptırışı, belki defalarca sönen ve tekrar yakılan Japon fenerlerin ışığına kavuşmanın büyüsunü; etrafı renk renk, hale hale saran *karanfil*, *zambak*, *gül* goncalarının notaların dizilişi gibi yan yana bir görsel şiir, bir melodi yaratışını Sargeant'tan daha iyi kim resmedebilirdi? Akşamüstü saatlerinde o zamanın ünlü çocuk şarkısı olan "Karanfil, Zambak, Zambak, Gül" parçasını piyanoda çalıp, sonra yaz güneşinin son damlaları ile boyanmış New England'ın cömert bahçelerinde, bu son damlaları tuvalle buluşturmak için çocuklarla birlikte bahçeye koşarak birkaç fırça darbesiyle renklerin şiirini yazabilen bir

ressam, bu görsel şiirle zamanın geçiciliğini, fener yakma oyununa kendini kaptıran kız kardeşlerin beyaz zambaksı naifliğinin ise o akşamüstünün büyülü ışığında titreştiği gibi bir “imge” bir “öz” (essence) olarak sonsuza kadar kalışını ancak bu kadar isabetle sabitleyebilirdi. Hem oyunu hem oyundan alınan zevki, çocukluğu, akşamüstü ışığının doymuş ancak geçici dokunuşunu, beyaz zambaklar ve beyaz elbiseler içindeki kırılganlığı, iki çocuğun yüzünün ancak fenerin ışığının kayısı rengi dokunuşuyla belli belirsiz renklenerek seçilebildiği bir geçiciliği, bu geçicilik içindeki güzelliği, estetiği başka hangi imge daha iyi anlatabilirdi?

9

Düşüncelerin ve Çocuğun Keşfi;
Orada ve Burada



Figür 14: Freud'un oyun kutusu. Satranç piyonları, dama pulları, dominolar ve iskambil kâğıtları görüldüyor.

Kaynak: Kişisel arşiv.

Günlük hayatın sıradanlığı içinde “çocuk oyunu” kadar tekdüze ve alışıldık bir gözlemin geri planını anlamak için geliştirilmiş tüm psikoloji teorilerini gözden geçirmeye başladığımızda, görülmeyeni görünür yapma arayışının zirve dönemlerinden olan Rönesans ve Aydınlanma çağlarının insanlık tarihi içinde ne büyük ufuklar açtığı bir kez daha ortaya çıkar. Viyana'daki Bergasse Sokağı'ndaki küçücük dairesinde bir nöroanatomi uzmanı olan Sigmund Freud'un

kocaman zihninden çıkan ve Modern Çağ'ın belirleyici düşünsel serüvenlerinden olan psikanaliz böyle bir ufkun eseridir.⁷²

Kendi açımdan bu minicik evi yerinde görmek, Freud'un oyun kutusuna yakından bakmak, psikanalizin ulaştığı o geniş evreni tasarlayan dehanın, onu içinde tutan dar mekândan ne denli bağımsız ama içinde yaşanan kültür ve çağ ile ne kadar örtüşük olduğunu anlamak açısından son derece etkileyici bir deneyimdir. Copernicus ve Darwin ile birlikte bilim tarihinde adı övgüyle anılan Sigmund Freud'un, kendi döneminin, Eric Kandel'in kitabına başlık olan deyimle ifade ettiği gibi "*İçgörü Çağı'nın*" (*Age of Insight*) çocuğu olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁷³ I. Dünya Savaşı patlak verip dünyayı kasıp kavurmadan hemen önceki bu karışık ve verimli düşünsel/kültürel ortamı içinde Freud, ilgi duyduğu sanat, tiyatro ve arkeoloji akımlarıyla hemhâl olmasaydı, Grek mitolojisinin ölümsüz ve talihsiz kahramanı Sophokles'in Oedipus Rex oyunu kültürel kodlara yerleşmiş olmasaydı, Freud erkek çocuğun annesiyle olan birincil bağı nedeniyle babasına duyduğu öfkeyi anlatmakta bu talihsiz kahramandan yararlanmasaydı, Ödipus kompleksi terimi, bu denli hatırlarda kalabilir miydi?

Bir anlamda Freud'un teorisi tarihsel, mitolojik, sembolik, düşsel olanın bilince geri kazandırılmasını; bilinmeyen bilinen hâline getirilmesini; irrasyonelin inceleme alanının tam ortasına oturtulmasını yine mevcut kültür kodları ile sağlamıştır. Büyük bir gözlem gücü ve sanata olan ilgisi ile, bilinçdışı adını verdiği bu tarihsel bilinmezi kişiler bazında inceleme çabasıyla döneme damgasını vurmuştur.

Avrupa'nın Belle Epoque'u bir başka deyişle Güzel (Altın) Çağ'ının hüküm sürdüğü bu dönemde tıp, bilim, sanat ve edebiyatta, mimaride ve teknolojiye gelişmeler birbirini kovalarken psikolojiyi ilgilendiren alanda Freud'un çağdaşları, Maria Montessori (1870), Vygotsky (1890), Piaget (1896) çocuk gelişimi teorilerini işte, bu kıpırtılı ve yaldızlı atmosfer içinde sürdürmüşlerdir.

Çocuk edebiyatı ayrı bir edebiyat kolu olarak bu dönemde ilk önemli ürünlerini vermiştir. Çocukluğumuz olduğu kadar günümüz çocuklarının da hâlâ gözdesi olan pek çok eser bu dönemden mirastır. Örneğin, Lewis Carrol'un *Alice Harikalar Diyarında'sı*, Carlo Collodi'nin *Pinokyo'nun Maceraları* eseri, Louisa May Alcott'un *Küçük Kadınlar'ı* ve Mark Twain'in *Tom Sawyer'i* çağdaştır.

Benim de 1975-1980 yılları arasında geçen ilkökul çağlarımda tüm bu kitaplar kimi zaman Altın Kitapların ciltli, kapak resimli baskılarında kimi zaman da efsanevi Milliyet Çocuk Dergisi'nin resimli roman ekleri ile çocuk zihnimi beslemişlerdir. Jules Verne'in unutulmaz kitapları eşliğinde, gösterişsiz ama lezzetli aylıklıkla geçirilen yaz tatilleri kadar siyah beyaz televizyonda seyredilen sevimsiz Madam Rotenmayer'a rağmen neşesini yitirmeyen çocukların öyküsü gibi çocukluğun saflığının sertliğe, nadanlığa karşı zaferinin bir başka temsili olan Heidi seyretmeler işte, ruhun gıdası olacak şekilde tadlarını bırakmışlardır.

Türkiye'mizin, bu dönemde kendi yerel eserleri hakkında kapsamlı bir derlemeye ulaşmam mümkün olmadıysa da Selçuk Çıkla'nın bu konudaki değerlendirmesi ilginç bir tablo sunmaktadır.⁷⁴ Yazara göre Türkiye'deki Batılılaşma

hareketinin ilk adımı kabul edilen 1839 Tanzimat Fermanı'ndan 20 yıl sonra 1859'da üç çocuk kitabı öne çıkmaktadır. Bunlardan biri Şinasi'nin La Fontaine fabllarından yaptığı çeviridir. Bu eser *Tercüme-i Manzume* (Şiirler Çevirisi) adlı kitapta yer almıştır. Bir diğeri Kayserili Doktor Rüştü'nün yine 1859 yılında yazdığı *Nuhbetul Etfal* kitabıdır. Bu kitap, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış, içinde ders verici öykülerin bulunduğu bir Türkçe kitabıdır. Bir diğerk kitap da Francois de Salignac de la Mothe Fenelon'dan Yusuf Kamil Paşa'nın yaptığı *Telemak* çevirisidir. Bu üç eseri izleyerek, Rousseau'nun *Emile*'inin, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunun, Jonathan Swift'in *Güliver'in Gezileri*'nin ve Jules Verne'nin kitaplarının tercüme ve baskılarının yapıldığını yazmaktadır, Çıkla.

Avrupa'nın Güzel Çağı'na ait en önemli kazanımlardan biri de çocukluğun, ilk olarak George Henry Payne'in 1916'daki çalışmasında ele alınması olmuştur. "İnsan Gelişiminde Çocuk" (*The Child in Human Progress*) isimli bu çalışmada Payne, çocuk kavramının tarih boyunca nasıl değiştiğini ve ele alındığını kapsamlı bir biçimde aktarmakta ve çocukların tarih boyunca pek çok kültürde çok sevildikleri ve korundukları fikri etrafında çocukluğu tartışmaktadır.⁷⁵ Öte yandan çok daha yakın tarihli (1962) bir çalışma olan Philip Aries'nin *Çocukluğun Tarihi* adlı kitabı daha fazla bilinmekle birlikte çocukluğun Orta Çağ boyunca fark edilmeyen bir kavram olduğunu savunmaktadır.⁷⁶ Bu noktada ülkemizde Batılı anlamda çocuk edebiyatının çok yakın tarihli olduğu gözleminden hareketle sözel bir anlatı geleneğimizin bulunduğunu akılda tutmanın, çocuk gelişiminde ve ruh sağlığında önemli ve gerekli olduğunu söylemekle gerekir.



Figür 15: Keloğlan, The Bald Head, 1913 basımı Turkish Tales kitabının içinden...

Kaynak: <https://archive.org/stream/fortyfourturkishoo1862#page/94/mode/zup/search/bald+man> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

Bu sözlü geleneğin şiirle, armoni ve melodiyle, tekrar ve kalıplarla ilgisi unutulmamalıdır. Sözel geleneğin en kapsamlı parçası olan masallara dair Barbara Walker'ın yazdığı

Art of Turkish Tales kitabına Talat Sait Halman'ın yazdığı ön sözdeki sağduyulu bir yan düşünce hattı bu konuda daha iyi bir fikir verebilir⁷⁷ Halman, bu yazıda, masalların insanların duygularına ve ahlaklarına hitap ettiği fikriyle, baskı altında kalan ve yoksullukla mücadele eden halkın kendilerine buldukları bir uğraş olarak masalların biricikliğinden söz etmektedir. Özellikle Keloğlan tiplemesinin çevirisini “Everyboy” olarak yapması ilginç bir noktadır. “Her oğlan” olarak geri çevirisi yapılabilecek bu kahramanın büyüdüğünde “Everyman” yani “her adam” olacağını işaret etmektedir.

Masallarımızın bu kel kafalı kahramanı, Halman gibi konuşursam, adama dönüşecek her(hangi bir) oğlan olarak, adamın ve kadının içindeki çocuk ve çocuğun içindeki adamı ve kadını sembolize etmekte eşsizdir. Keloğlan bu anlamda benzersizdir; ne 18. yüzyıldaki Perrault ne de 19. yüzyılda Grimm Kardeşler'in eski halk söylencelerini tasnif eden masal türüne benzer. Keloğlan masalların hepsinde genç bir çocuktur, komiktir, bazen saf ve bazen de kurnazdır. En önemlisi yaşlı annesinin bir tanesidir. Bir anne-oğul hikâyesi anlatılır. “Kel oğlum, keleş oğlum” der annesi Keloğlan'a...

Bir kahramanın sözel kültürde çağların yıpratmasına direnci ancak zihinlerde görselleştirilebilme gücünden kaynaklanabilir. Oedipus da bir fiziksel görünüm özelliği ile çağlara dayanabilmiştir; onun ayakları şişmiştir, Oedipus zaten bu anlama gelir. Bizim Keloğlan ise saçsızdır. Keloğlan bir oğlan çocuğu olduğu hâlde saçları bir erişkininki gibi dökülmüştür yani yaşlı adam gibi bir çocuktur ya da çocuk gibi bir adamdır ya da halk arasında saçkıran denen ve psikiyatrik değerlendirmelerde çoğunlukla ağır ruhsal şok

ve sıkıntılarla ilişkilendirilen bir psikosomatik sorun olan alopecia totalis hastasıdır.

Bu eğlendirici düşünce hattında ilerlemeye devam edip Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer aldığı şekliyle, keleşin tanımlarına bakarsak buradaki tanım çeşitliliği şaşırtıcıdır:⁷⁸

Keleş, halk ağzında bir sıfat olarak;

1. Yiğit, cesur, bahadır,
2. Çok yakışıklı, çok güzel,
3. Vücut yapısı gösterişsiz,
4. Çirkin, kötü,
5. Kel

anlamlarına gelmektedir. Birbiriyle çelişen ancak masalda ya da büyüsel düşüncede bir araya gelebilecek kavramları; güzeli ve çirkin, yiğit olanı ve kötü olanı aynı anda anlatmaktadır.

Annesinin, kelliği gibi, keleşliğini de dile getirdiği bizim Keleşliğin çelişkilerle ve karşıtlıklarla dolu bir karakterdir.

Bu yakışıklı ama çirkin, yiğit ama kötü, genç ama yaşlı karakterin masallarıyla sınırlı olmamak üzere tüm Türkçe masallar aynı karşıtlıklarla başlar:

Bir varmış, bir yokmuş

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde

Deve tellal, pire berber iken

Ben babamın beşiğini tıngır mıngır sallarken...

ya da

Az gitmiş, uz gitmiş

Sonra bir de dönüp bakmış ki

Bir arpa boyu yol gitmiş...

Bu uyaklı, zaman kavramına meydan okuyan, anlatıcı-
yı ve dinleyeni insanın kendi babasına ebeveynlik ettiği bir
boyuta götüren özgün anlatı ana dilimizin içinde çocuk ve
erişkinin birlikte var olduğu bir tasvir çizmektedir. Çocukla-
rımızın beşiğini sallarken, sadece onları değil, atalarımızı
da kendimizi de avuttuğumuzu en güzel şekilde ifade et-
mektedir.

Batı'nın Altın Çağ'ı içinde üzerinde çokça düşünülen ço-
cuk ve çocukluk kavramını, kendi kültürümüzün Keloğlan'ı
ile birlikte düşünmek şüphesiz bize özgü çocukluk ve kültür
kavramlarını daha iyi değerlendirmede yardımcı olacaktır.

Çocukluğumda, bulduğu çil çil altınlar ya da içinde bir
parça kuru ekmeği ile sırtına dayadığı sırığın ucundaki boh-
çası ya da padişahın kızıyla evlenme bahtı ile apayrı bir yer-
de duran Keloğlan'ı yine o yıllarda okuduğum Eflatun Cem
Güney'in masal kitaplarından anımsarım.

Batı düşüncesinde kültürel ve entelektüel varlık ve ürün-
lere, teorilere ve buradan da teknoloji ve tasarım ya da po-
litika gibi alanlara transfer edilebilen görünmeyeni görü-
nür kılma arayışı, belki de suret yasağının olası bir devamı
olarak düşünceyi yazıya dökmenin de bir tür somutlan-
ma, sabitlenme, suretlenme olarak algılanışı bağlamında

kendi kültürümüzde pek de makbul olmamıştır. Oysa Bruno Bettelheim gibi psikologların çeşitli boyutlarda inceledikleri peri masalları gibi çalışmalar Batı’da oldukça rağbet görmektedir.⁷⁹

Ne yazık ki günümüzde pek de hatırlanmayan Karagöz ve Hacivat dünyası ve gölge tiyatrosu da Keloğlan gibi çocuk ve çocukluk hakkında önemli kavrayışlar sunabilecek ama ihmal edilen kültür varlıklarımızdandır. En keyifli oyunlar, düşündürücü örnekler, hicivler, politik eleştiriler onlara ifade yolu veren sanatçının an be an değişen sesiyle, belli belirsiz bir ışık kaynağının aydınlattığı perdede yine bir ikilik-karşıtlık içinde verilir. Renkli, iki boyutlu silüetler konuşur. Bedenler ancak boyanmış deve derisinden yapılmış baş, kol, bacak gibi uzuvların tek bir aks üzerinde hareketleri ile ifade bulur. Açılış ve kapanış konuşmaları tekrarlayıcıdır. “Hay, Hak!” ve “Yıktın perdeyi, eyledin viran” sözleri aklımda kalanlardır.

Atina’da her oyuncakçı ve turistik eşya satan dükkânda oyuncak formunda Karagöz ve Hacivat setleri bulunabilirken ne yazık ki bu kadim ikili ülkemizde ancak belli başlı yerlerde -örneğin, Bursa’daki sempatik Hacivat-Karagöz Müzesi- karşımıza çıkmaktadır.

Hacivat ve Karagöz’de mitoloji ve folklor içinde çocuk tiplemesi hakkında araştırmalar yapılması yine kendi kültürümüz içinde çocuğun bulunduğu yeri anlamak bakımından son derece önemli olacaktır. Masallar gibi, bu gölge oyununun da doğaçlama mizacı, gösteriyi sahneleyen kişinin bile kendine “hayalbaz” demesi metinlere dayalı bir analiz yapmanın zorluğunu göstermektedir.



Figür 16: Vakvak ağacı. Bu tuhaf, insansı meyveleri ile karakterize ağacın İslam mitolojisi için önemli bir yeri olduğu söylenmektedir.

Kaynak: Kişisel arşiv.

“Avazeyi bu âleme Davud gibi sal

Baki kalan bu âlemde bir hoş sada imiş” diyen Baki âde-
ta bu sözlü dünyanın özetini 16. yüzyılda yapmaktadır.

Benzer şekilde, Osmanlı minyatürleri içinde de çocuk ve



Figür 17: Yeniceri Ocağına giriş merasimi.

Kaynak: <https://onedio.com/haber/yeniceriler-hakkinda-ilginizi-cekecek-bilgiler-495126> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

çocukluk kavramlarının apayrı bir inceleme konusu olacağı açıktır. Yukarıdaki 16. yüzyıl minyatüründeki, Yeniceri Ocağına devşirme olarak çocukların katılması tasviri nice araştırma ve tezlerin konusu olacak kadar çok katmanlıdır. Bu minyatür özelinde, sıraya girmiş görünen kırmızı giysili altı çocuk ile resmin arka planındaki kuleden bakan iki figürün ruh hâlini anlayabilsek belki de kültürün içindeki ve kültürün doğrudan oluşumuna katkıda bulunan çocuğu ve düşüncelerini anlamak, bu eserlerdeki estetikten hareketle çocukluğu nasıl gördüğümüzü tanımlamak olanaklı olacaktır.

Çocuk psikolojisi, psikiyatri, ruh sağlığı, psikoterapi ekollerinin Batı kaynaklı yayınlara bağımlı olduğuna, kendi

özelliklerimizi anlamak için bu modellerden yararlanmanın yanıltıcı olduğuna değinen eleştirileri bir ölçüde haklı bulsam da özellikle kültür çalışmaları ile psikoloji alanının buluşmasının bilimsel çerçeveden çıkıp bir sözde bilime (pseudoscience) dönmesi olasılığı korkutucudur. Belki antropolojik çalışmalar içinde ele alınabilecek kimi sağaltım tekniklerinin (örneğin, hacamat, sülük tedavisi, kocakarı ilaçları, üfürükçülük) ana akım tıp uygulamaları içinde yer alabilmesini, kültürümüzde bulunuyor diye, aslında bir sözde bilim olmasına karşın bize ait bir “bilim” olarak kabul edilmesini bilimi bugüne değin “oralı-buralı” demeden icra etmiş atalara ve bugünün bilim liderlerine haksızlık etmek demektir.

Bu kitabı yazarkenki en büyük endişem, çocuk ruh sağlığı gibi bir tıp alanından, pozitif bilimlerin güven verici ve yanlışlanabilir olana kadar doğru kabul edilen doğasına halel getirebilecek şekilde sapıp; yararı kendinden menkul, sınanmamış, yanlışlanamaz bir alana yaslanmasına neden olmaktır. Bu nedenle, bir kez daha, ele aldığım kavramları bir “lagün” oluşumundan konuşma olarak gördüğümü eklemeli yani ana deniz parçasının, tatlı su kaynakları ile birbirlerinden bağımsız habitatları bir biçimde bağlayan kendine özgü bir kıyı gölü gibi, sanat ve bilimin yan yana durabildiği bir mekân tanımladığımı belirtmeliyim. Benzer şekilde bilim ve sanat kesişimi gibi, “orada ve buradanın” da kesiştiği alanlara bakmanın, benzerlikler ve farklılıklar hattını sorgulamaya devam etmenin, bu kıyı göllerindeki ekosistemleri fark etmeyi sağlayacağına inanıyorum. O hâlde, çocuğa ve çocukluğa sanat ve bilimle bakmaya devam edelim!

10

Anıların Oluşumu ve
Hatırlayabilmek

Okumak Üzerine (Sur la Lecture) adlı kitabında Marcel Proust “Çocukken yaptığım okumalar, okuduğum yerlerin ve zamanların imgelerini taşır. Bu sihrin etkisini üstümden atabilmiş değilim.” demektedir. Okumanın psikoterapinin yarattığı etkiye eş bir etki yarattığını söyleyen Proust, bu etkiyi tek başınalık içeren okuma eyleminin yaratıcılığı kışkırtmasıyla açıklamaktadır ve Descartes’in “Yüzyıllar öncesinde yaşamış kişilerin yazdıklarını okumak onlarla tanışmaya benzer.” sözlerine vurgu yapmaktadır.⁸⁰

Tek başınalık içeren anlayarak okuma eylemi, Almanların “Innerlichkeit” dedikleri, içsellik denebilecek, içgörü ve içe bakış kavramları ile birlikte düşünülebilecek bir alanın yaratılmasına yardımcı olur. Bu alan kendilik deneyimi olan “ben olma” durumuyla binişik olduğu gibi, anımsama, hatırlama ve kendine ait olanın başkasına ait olandan ayrıştırılması ya da benzerlik kurulması ile de ilişkilidir. Okuma, daha önce değinildiği biçimiyle oyunun etkisine benzer bir yaratıcılık taşır; hatta açık yapıt için söylendiği üzere “eylemin kendisiyle sınırlandırılmış olasılıklara bakış” anlamına gelebilir. Eylemi (okuma) yapan kişi, okuma ile sınırlı kalarak başkalarının (kitap karakterleri) yaşadıklarını, olasılıklar olarak uzaktan izleyebilir.

Eğer eğitimin temel amaçlarından biri sorgulamayı teşvik etmek ise okuma sırasında başka kişilerin zihinlerine

yapılan bir yolculuk ile kişinin kendisi ile diğeri arasındaki benzerlik ve farkları görebilecekleri bir sorgulama alanı okuma eylemi ile açılabilir.

Kişinin kendisinin farkında olması, kendine ait düşünceleri ve bir tür öz “öyküsü” (narrative) olduğunu fark etmesi onu salt bir sürünün parçası olmaktan kurtarır; sosyal psikologların “groupthink” adını verdikleri, yalnızca bir grubun parçası olan bir kimlik geliştiğinde, kişinin kendi düşünce ve değer yargılarını bir kenara bırakarak, grup yönlendirmesi ile hareket eden bir araca dönüşmesinin önüne geçer.

Bu kavramı biraz daha açmakta yarar var. Özellikle ergenlik ve gençlik dönemlerinde -kimlik kazanımının yeni yeni geliştiği bir dönemde- arkadaş grupları, spor takımları, pop sanat akımları hatta politik yönelimler gibi grup aidiyetini canlandıran taraftarlık özellikle öne çıkar. Genç insan, kendisi olmayı henüz tamamlamamış olduğundan bu grup aidiyeti ona, gereksinim duyduğu bir kimlik kazandırmaktadır. Öyle ki bu aidiyet, kimi zaman gencin kendi başına yapabileceği doğal eylem menzilinin dışındaki sıradışı hareketlere cesaret verir. Örnek olarak, en büyük suçlar grup hâlinde işlenir; eğitimcilerin iyi bildiği gibi, genellikle disiplin suçları birden çok sayıda öğrencinin katılımıyla gerçekleşen eylemlerdir. Hırsızlık, zorbalık “bullying”, mala ve kişilere zarar verme eylemleri çoğunlukla grup eylemleri olarak cereyan eder. Bu “groupthink” kavramına en güzel Türkçe karşılık, Bella Habip’in editörlüğünü yaptığı kitabın da adı olan “bensiz biz” kavramıdır.⁸¹ Bu “bensiz biz” hâlinde, kendini tanıma ve gerçekleştirmenin ve kişilik sınırlarının en özgün taşıyıcısı olan eleştirel düşünce yeteneği erimiştir; kişi değil, grup fikri öne geçmiştir. Sosyal psikolojinin bu ilginç

kavramı, bireyselleşmenin karşıtı olarak algılanmamalıdır; bireyselleşme ile ilgili bir gelişimsel engellenme olmadığı durumlarda bile görülebilen, grup psikolojisine ve sosyal psikolojiye ait bir kavramdır. Öte yandan sağlıklı bireyselleşmenin en azından eleştirel düşüncenin gelişmesine, ben ve öteki ayrımının yapılabilmesine olanak verdiğini hesaba katarak, bir “benlik” duygusunun ve içsel dünyanın gelişmesinin nasıl oluştuğunu ele almak ve hele de bunu kültür kavramı ile birlikte düşünmek son derece önemlidir.

Psikoloji literatürü içinde böyle bir düşünce çerçevesini en iyi ortaya koyan çalışmalardan biri; bizim kendi kültürel özelliklerimizi ve kendi “lagün”ümüzün yansımalarını rahatça izleyebildiğimiz, Çiğdem Kağıtçıbaşı’nın kültür, bireyselleşme ve kendilik (self) gelişimini ele aldığı ilişkisel kendilik gelişimi kuramıdır.⁸² Bu kurama göre otonomi (autonomy) ile ilişkisellik (relatedness) birbirleri ile çatışan kavramlar değildir ve beraber düşünölmeleri gerekmektedir.

Bireysel gelişim ve ruh sağlığı açısından bakıldığında, kişinin bir kendilik duygusu geliştirebilmesi için yaşantılarının kendine ait olarak algılanması son derece önemlidir. Anılarını kendi anıları olarak saklayabilmiş olması, kendine ait olan ile olmayana fark edebilmesi çocuklukta sağlıklı bir ruhsal gelişim için son derece önemlidir. Bir diğere deyişle bu süreç yani kişinin kendi öyküsünü yani otobiyografisini oluşturabildiğı bir bellek sistemine gereksinim duyar. Burada bir parantez daha açalım: Nöropsikolojik adlandırma ile bellek deklaratif ve nondeklaratif olarak ikiye ayrılır. Çeviri karmaşası olsa da deklaratif belleğin bildirimsel (declarative) ve nondeklaratif (nondeclarative) belleğin yordamsal olarak benimsendiğı görölmektedir.

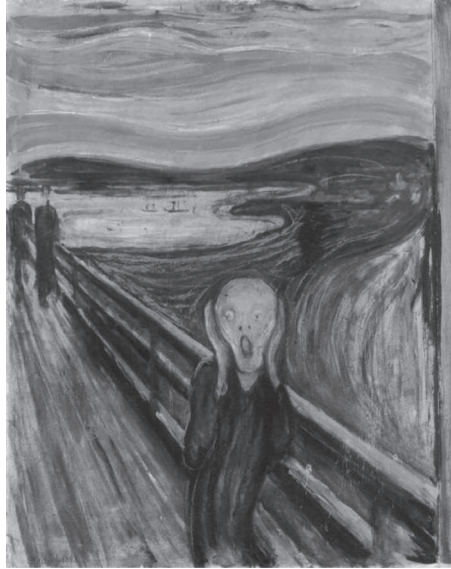
Deklaratif bellek de semantik (semantic) ve epizodik (episodic) diye iki parça olarak düşünülebilir. Otobiyografik bellek semantik bellektir.⁸³ Epizodik bellekten oldukça farklı bir kavramdır. Kişinin/çocuğun kendi başına gelenleri, kendi dünyasını, kendisinin olarak tanımlayabilme ve olayları kendisini referans alarak hatırlayabilme kapasitesidir. Epizodik bellek ise duyuşsal-algısal ayrıntılı bir bilgi olarak kısa sürede korunan anı parçacıklarını içermektedir ve otobiyografik belleğe yaslanır. Bu anlamda otobiyografik bellek, bu diğer anı parçalarının yaslandığı bir bağlamdır.⁸⁴ Son yıllarda pek çok araştırmaya konu olan otobiyografik belleğin gelişimi için Robyn Fivush ve Nelson gibi araştırmacılar çocuğun öncelikle “kişisel yaşam hikâyesini” bellekte oluşturmamasının öneminden bahsetmekte ve bunun da erişkinlerin ve annenin anlattıkları, paylaştıkları deneyimlerden geçtiğini öne süren sosyolinguistik bir açıklama getirmektedirler.⁸⁵⁻⁸⁶

Okuma eylemi, bu kritik bellek işlevinin gelişmesine yardımcı olur.

Sosyolinguistik açıklama ile otobiyografik belleğin okul öncesi dönemde geliştiği tartışılmaktadır. Perner ve Ruffman (1995) ise otobiyografik belleğin “zihin teorisi” bağlamında ortaya çıktığını ve beynin frontal bölgelerinin gelişimiyle birlikte ilerlediğini; çocukların anneleri ve diğer bakım verenlerle birlikte yaptıkları konuşmaların, diyalogların “zihin teorisinin” ve otobiyografik belleğin gelişiminde büyük rol oynadığını söylemişlerdir.⁸⁷ Bu yönden bakılınca çocuğun, erken dönemden itibaren bakım verenin ilgisinin, konuşmalarının, sözlü ve görsel kültürünün içinde yer almasına ve estetik duyusu uyandıran öğeler ile

karşılaşmasına bağlı olarak hem otobiyografik belleğinin hem de kişilik algısının bağımsız olarak geliştiğini görmek mümkündür. Bu gelişim hattını açıklamak için tersten bir bakış yani gelişimi bozan durumlar -örneğin, travmalar- olduğunda hatırlama nasıl etkilenir yönünden bir bakışı da ayrıca ele almak gerekli olacaktır.

Özellikle hayatı tehdit edici ya da genel yaşamsal bütünlüğü bozucu olarak tanımlanabilecek psikolojik travma, etkilediği kişilerin hatırlama sistemlerini etkisi altına alan ve tüm klinik özelliklerini de bu hatırlama-kendilik ekseninden yapan bir sorundur. Bir başka deyişle “travma



Figür 18: Edward Munch, Çılgılık.

Kaynak: <http://www.wikizeroo.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9l-bi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpazkvRmlsZTpFZHZhcmRfTXVuY2gsX-zE4OTMsX1RoZV9TY3JlYWosX29pbCxdfGVtcGVyYV9hbmRfcGFzd-GVsX29uX2NhcmRib2FyZCxfOTFfeF83M19jbSxfTmFoaW9uYWxfR2Fsb-GVyeV9vZl9Ob3J3YXkuanBn> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

sonrası stres bozukluğu” etkilenen kişiyi, çocuğu ya da erişkini yaşanan olayı ya tekrar tekrar düşünerek sorgulama ya istenmeyen olayla ilgili görüntü ve imgeleri zihne getirmeye zorlama -rüyalar ya da flashback imgeler şeklinde- ya da kendini olaydan tamamen koparma arzusu içinde unutkanlık, hafıza kaybı, hafıza boşlukları, yaşananlar gerçek değilmiş algısına sürüklenme gibi yönlerle iten bir sorundur. Psikiyatrik bozuklukları listeleyen tanısal sınıflandırma sistemi DSM’ye bakıldığında bu bozukluk kapsamında listelenen tüm belirtilerin bir biçimde otobiyografik bellek alanının etkilendiğini gösteren belirti ve bulgulara işaret ettiğini görmek zor değildir.⁸⁸⁻⁸⁹ Bu anlamda, hatırlayabilmek kişilik gelişiminin de kültür oluşumunun da önemli bir parçasıdır. Çocuk ve gençlerin kendi anıları olarak benimseyecekleri olaylar, bir bakıma sadece kişinin kendi kişilik gelişimi için değil, içinde yaşanan kültürün de yaşaması ve gelişmesi için önemlidir.

Kimi zaman anne babalar, çocukların sevdikleri birinin cenazesine katılıp katılmaması hakkındaki düşüncelerimizi ya da evlat edinilen bir çocuğun bunu ne zaman öğrenmesi gerektiğini hatta anne babanın ayrılmış olduğunun çocuğa söylenip söylenmemesini sorarlar. Acı ya da üzüntü verebilecek deneyimden, yaşamın iç burkucu hâllerinden çocuğu bir duygu geçirmez fanusun içinde korumak isteğinde -bu çabanın hissedilen şefkat ile ilişkisi açıksa da- gerçekte temasın, çocuğun annenin babanın yüzünde gördüğü, sezdiği, anladığı hislerle bağlantısını kurarak paylaşım ile gelen güç kazanımının etkisi benzersizdir. Çocuk bu şekilde duygularının, korunulması gereken uyarılar olmadığını, fanuslara ya da zırhlara gerek olmadığını öğrenebilecektir.

Yazımın başında ele aldığım apati hissine tekrar dönerek, apatiden ancak duyguların açıklığı, ifade edilebilirliği ve halledilebilirliği üzerinde bir güven iklimi oluşturulabilen aile/bakım veren ortamlarında korunulabildiğini eklemek gerekir.



Figür 19: Arkaik Gülüş

Kaynak: <https://www.britannica.com/art/Archaic-smile/media/32637/4266> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

Yukarıda yer alan ve “Arkaik Gülümseme” olarak sanat tarihinde ifade edilen Yunan heykellerinin MÖ yaklaşık 5. yüzyıl formlarının karakteristik ifadesi bence klinik anlamdaki “apati” için iyi örneklerdir. Yüzyılların ötesinden gelen bu ifade, yüzeyel ve zoraki bir ruh hâlini yansıtmaktadır.

Hâlihazırda pek çok çocuk ve ergen, bizlerin ofislerine, muayenehanelerine, kliniklerine ciddi davranış sorunları, duygusal problemler nedeniyle aileleri ile gelmektedir. Çoğu zaman zekâ düzeyi yüksek ve iyi eğitilmiş ailelerden

gelen, kendileri de ülkemiz ortalamasının üstünde eğitim-ler alan bu çocukların büyük bir kısmı güncel psikiyatri tanımlaması olarak, yıkıcı davranış bozuklukları sınıflaması altında dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu (DEHB), karşıt gelme bozukluğu ya da davranım bozukluğu tanısı ile izlenmektedirler. Sadece davranış özellikleri ile yapılan bu sınıflamanın dışında, pek çok çocuğun en önemli ortak özelliklerinden biri davranışlarının sonucunu düşünememe, karşısındaki kişinin duygularını anla(ya)mama ve neredeyse kendisi ve karşısındakini birbirinden ayırt edememe gibi yönlerdir. Daha önce de değindiğim gibi, felsefe diliyle yönelimsellik ya da intentionality alanı denilen zihnin tasarımlar oluşturma yeteneğindeki bir bozulmayı ya da zihin teorisinin gelişmeyişi akla getiren bu yönler çocuk ruh sağlığı yazınında sıklıkla katı, duygusuz (callous, unemotional) özellikler olarak ele alınmaya başlanmıştır. Hatta çocuk ruh sağlığı yazınında bu özelliklere Machiavellianism dendiğine dahi rastlanmaktadır.⁹⁰ Özellikle “davranım bozukluğu” sergileyen çocukların, başkalarını inciten, kavgalara karışan, hırsızlık yapan, eşyalara zarar veren, hayvanlara zarar veren özellikleri bu başlık altında (callous) (taşlaşmış/taş kalpli) ele alınmaktadır. Bu ifade, suçluluk ve vicdan azabından uzak, âdeta nasır tutmuş bir ruh hâlini, empati eksikliğini ve şefkat/acıma duygusundan yoksunluğu ifade ettiği kadar anlamlı bağlar kurmak için gerekli olan duyguların da eksik ya da sığılığı anlamlarını içermektedir. Bu bağlamda kimi ruhsal sorunların sertlik, katılık, duygusuzluk hatta nasırlaşma ve Machiavellianism olarak tanımlanıp, terapötik çalışmalarda nasıl ele alınması gerektiğine dair çalışmalar çoğalmaktadır.

Kendimize ve başkalarına anlam vermede kullandığımız öznel ve zihinsel işlemler demek olan “mentalizasyon” kavramı, sosyal zihin hâlini, fiziksel ya da psikolojik olarak birlikte olduğumuz kişilere verdiğimiz dikkati içeren bir kavram olarak psikanalitik terapiler kapsamında yerini almaktadır.⁹¹

Anlamlı bağlar kurmak için gereken bağlam ister mentalizasyon ister empati ya da zihin teorisi becerisi adıyla anılsın ancak bakım verenlerin sevecen ve tutarlı ilgilerinde yeşerebileceği açıktır. Simon Baron Cohen, *Science of Evil* kitabında, eğer kötülük diye bir şey varsa bunun ancak bir tür empati erozyonu olduğundan söz etmektedir.⁹²

Baron-Cohen kitabında empatiden söz ederken, Martin Buber’in ünlü Ich-und-Du (I and Thou)(Ben, Sen, Sana, Sende, Seni) modundan söz etmiştir. Bu kavrama göre kişinin, Ben-Sen, Sana, Sende, Seni modunda olması bir diyalog, bir etkileşim iken kişinin Ben-O (Ich und Es; I and it) modunda olması karşısındakini âdeta bir nesne, bir eşya gibi kullanması, manipüle etmesi anlamına gelmektedir. Bu ikinci durumda tüm dünya ve insanlar âdeta öznenin hizmetindeki şeylere dönüşürler. Dolayısıyla ilk adı geçen mod, benim deyişimle Ben-Sen, Sana, Sende, Seni modu dengeli bir kişiliğin sağlanması için elzemdir; bu mod öncelikle ninni söylenen, konuşulan kucaklardan ve daha sonra dünyanın güzelliklerini anlatan dillerden, sözlerden, kitaplardan ve sanattan geçmektedir.

Edebiyatın “dengesiz” denebilecek kişilikleri bizlere tanıtmaya biçimi eşsizdir. Hele de dengesiz kişilik deyince Stefan Zweig’in “Psikologların Psikologu” diye methettiği

Dostoyevski'nin Yeraltından Notlar'ının başkahramanının nasır tutmuş benliğini nasıl ifade ettiğini hatırlamak yerinde olur:

(İngilizceden çeviri bana ait olmak üzere)

“Sadece kötücül olamıyor değildim, herhangi bir şey olabileceğimi bile bilmiyordum; kötücül mü, iyiliksever mi; serseri mi, dürüst mü; kahraman mı yoksa bir böcek mi? Şimdi köşemde durmuş hayatımı tüketirken, ‘Kinci ve gereksiz avunmalarla zeki bir adam ciddi bir şey zaten olamaz ancak bir aptal herhangi bir şey olabilir.’ gibi düşünceleri kendi başıma kakıyorum.”⁹³

Tatmin olamayan bir karşıt-kahramandır (antihero).

Yeraltından Notlar'ın kahramanı kendini ve çevresini nefretle kritik eden yönüyle, bir türlü uyum sağlayamayan bir karakterdir. Otobiyografik belleği ve dolayısıyla kişiliği bütüncül değildir; birbiriyle çelişen kendilik durumları üstüste tarif edilir. .

Dengesizliğe ve uyumsuzluğa örnek bu karşıt-kahraman olumsuzluklarını kabul edemeyen, gelişememiş bir kişiliğe örnektir. Oysa, yaşayan dengeli kişi, çocuk ya da erişkin acısını yani tüm duygularını olumlu ve olumsuzlarla bir bütün olarak sahiplendiğinde, duygusunu kendisinin olarak benimsediğinde büyümeye başlamıştır. Hatta ben olma hâli, güzel duyumun olmadığı hal yani acının duyumsanması ile başarılabılır bile denebilir. Bu acının, incitici bir ayrılık ya da travmatik bir yaşantı olması gerekmez. Ancak çocuğun olumsuz duygularını kendisine ait olarak benimsemesi, başkalarınıninkine benzer ama ayrı olduğunu duyumsaması gereklidir. Bu şekilde geçmiş, bugün ve geleceği

oluşturacak kendilik, benlik, ben hâli gelişir; otobiyografik bellek şekillenir; acı içinde olunan bugünden geleceğe bakabilen ve gelecekte bu anın da geçmiş olabileceğini düşünebilen, temsil edebilen bir bellek, umut edebilen ve dengeli bir ruh hâli gelişebilir.

Virginia Wolf'un *Waves* adlı kitabı (1932) geçmiş, bugün, gelecek arasında bağlar kurarak, altı farklı kişinin konuşmalarından oluşan ve kimliğin nasıl hem farklı hem bağlar kuran hem de birbirine benzer öğelerden oluşan bir yapı olduğundan, anılar ve otobiyografik belleğin oluşumundan söz eden eşsiz bir romandır. Hayat şiirle ya da ritimle edebiyatta anlatılabiliyorsa, Wolf bunu çocukluktan (kendisinin pek de deneyimlemediği) yaşlılığa kadar anlatabilmiş bir yazardır.⁹⁴

Çocukluk da erişkinlik de anıların oluşumundan ibaretir. Hatırlamak yaşamayı öğretir. Çoğunlukla, bize bir anımız sorulduğunda, çocukluğumuz ya da ilk gençliğimizle ilgili bir anı aklımıza geliverir. Genellikle de bu ilk anılar, yakın zaman anılarımızdan çok daha berrak ve canlıdır. Dün gibi aklımda deriz, dün sanki kolaycacık hatırlamaya yarayacak bir ipucudur dilimizde. Bu ilk anılar imgeler şeklindedir, çoğunlukla görseldir; o denli resme benzer ki zihnimizin içindeki bir gözle bakıyor gibiyizdir. Hatırlamanın kategorilendirilmesi, tarih içinde tasnif edilmesi, geçmişle bugünün ayrıştırılmasında bu imgeler büyük rol oynar. İşte, bu imgeler, ilk anılar, Jean Piaget'nin söz ettiği bilişsel şemaların ilk taslaklarıdır. Belki de bu görsel özellik, evrimsel açıdan insanın görme yetisine diğer yetilerinden daha fazla bağımlı olduğu gözlemiyle açıklanabilir. Pek çok memeli gelişmiş bir koku duyusuna sahip olsa da, E.O. Wilson'un

deyişiyle, insan maymunlar, primatlar ve kuşlar gibi tat ve koku bakımından zayıf ancak görsel-işitsel bakımdan gelişmiş yaşam formlarındandır.⁹⁵ İnsanın atalarının karmaşık beslenme alışkanlıkları ve ortamları, yaşam alanlarının açıklığı ve üç boyutluluğu daha büyük bir beyin hacmi ile gelişmiş bir görsel-işitsel sistemi uyarmış olmalıdır. Bildiğimiz anlamda düşünce dediğimiz yani gözlemlenebilir biliş izleğinin görsel bir yolak ile geliştiği söylenebilir. Öte yandan, Proust'un ıhlamur çayı ve madlen keki etkisinin edebî olduğu kadar nörolojide de benzersizliğini hatırlatacak şekilde, embriyolojik gelişimde olfaktör sistemin (koklama sisteminin, koku duyusunun) en erken gelişen duyu sistemi olduğunu da hatırlamak gerekir. İnsanda görme ve işitme gibi önemli bir yere konmayan özellikle koku duyusunun, Proust'un sezgiyle ele aldığı biçimde anıları hatırlatmakta özgün bir yeri bulunmaktadır. Kokular şaşırtıcı bir biçimde otobiyografik deneyimlerin hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır. Chu ve Downes gibi yazarlar bu etkiye haklı olarak "Proust burnu" adını vermişlerdir.⁹⁶ Koku ile ilişkili anıların 10 yaş öncesinde, görsel olarak uyanan anıların da 11-20 yaş arasında oluştuğunu söyleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu teoriye göre "çağrışımsal koku temelli öğrenme" bir protokognitif etkindir yani düşünce öncülü, düşünmeyi öğreten bir öncül duyumdur...⁹⁷⁻⁹⁸⁻⁹⁹

Bu veriler ışığında, ne koku duyusunun belleği harekete geçirmesindeki eşsiz özelliğinin bilimsel olarak araştırılmasının ne de koku ya da tat duyumunu önceleyen sanatsal çıktıların hak ettikleri önemde ele alındığı söylenebilir henüz.

Annesinin koynunda tüm o kokular ve sıcaklık içinde uyuyan bebeklerin; kucaklanan, sarılan, öpülen; ninniler,



Figür 20: John William Waterhouse, bu resimde Psişe'nin Eros'un bahçesindeki gülleri koklama anımı resmetmiştir. Soul of the Rose olarak da bilinir.

Kaynak: <https://www.wikiart.org/en/john-william-waterhouse/the-soul-of-the-rose-1908> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

şarkılar ile saçları taranan; yemeğe zorlanmadan sevebileceği tatlara doyabilen çocukların güven temellerinin ilk adımları atılmış; iç dünyaları ve kendilik gelişimleri için gereken öncül koşullar karşılanmış olacaktır. Bu koşullar görmenin, işitmenin, koku almanın, tadların ve sarılmanın yarattığı güzellik duyumu ile beslenme koşullarıdır; otobiyoğrafının semantiğine/anlamlandırılmasına güzel olan yön verebilir; ancak güzel olanı deneyimleyeme ile dengeli bir kişilik hazırlanır.

Edebiyatın nasır tutmuş, dengesini bulamamış, duygudan yoksun, empati eksikliği çeken kahramanlarından biriyle daha bu bölümü noktalayayım. Patrick Süskind'in *Koku* romanında ana karakter kendi vücudunun kokusundan yoksundur; bu nedenle insan kokusunu cinayet işleyip kurbanlarının kokularını damıtarak aramaya çalışmaktadır. Bu şekilde yoksun olduğu bir kendilik deneyimini, haz veren bir bütüncül deneyimi aramaktadır çünkü kişilik değil, yalnız taşlaşmış, nasırlaşmış bir "iç" sahibidir. Yoksun olduğu yakınlık ve koku deneyimi ve kendi otobiyografisinin ve geçmiş ile kimliğinin oluşması için seri cinayetler işlemektedir:

(İngilizceden benim çevirimle)

*"İnsanlar gözlerini azamet karşısında, dehşet karşısında, güzellik karşısında kapatabilir ya da kulaklarını melodilere ya da yalancı sözlere tıkayabilirler. Ancak kokudan kaçınmazlar. Çünkü koku nefesin kardeşidir. Nefesle insanın içine girer, yaşamak isteyen hiç kimse ona karşı kendini savunamaz ve koku en derinlerine, kalplerine kadar girer ve iyi olana ve beğeni ile aşışılama, tikslenme ile şehvet ve aşk ile nefretin arasında bulunan her şeye karar verir. Kokuya hükmeden insanların kalplerine hükmeder."*¹⁰⁰

11

Bellek: Kandırılabilir mi,
Yaratıcı mı?

Bellek konusunda bir başka alana geçecek olursak, o da belleğin sıradan olmayan bir çalışma hâlini gösteren amnezi (anısızlık) ve hipemnezi (aşırı hatırlama) tablolarıdır. Öncelikle daha nadir görülen, ezberleme ve hatırlama kapasitesinde sıradışı bir gelişmişliği ifade eden hipermnezi tablosundan başlamak uygun olur. Çocuk ruh sağlığı alanında sıklıkla “otistik spektrum bozukluğu”nda görülebilen bu özelliği gösteren çocukların sıradışı bir hatırlama kapasitesi sergiledikleri, özellikle ilgi alanlarında aşırı ezberleme yapabildikleri -örneğin, yaşadıkları yere ait son derece detaylı haritalar çizebildikleri- ya da tüm dünya futbol takımlarının oyuncularını, yaptıkları maçları, bir lig boyunca aldıkları skorları harfi harfine hatırlamaları dikkat çekicidir. Bazı araştırmacıların “takvim hesaplayıcılığı” adını verdikleri yeteneğe sahip olan kişilerin tarihte bir günü -örneğin, 29 Ekim 1923’ün haftanın hangi gününe denk düştüğünü- hatasız bildikleri görülebilir.¹⁰¹ Yine en çok otistik bozukluklarda olmak üzere, zamana ait çok keskin bir içsel tayin mekanizmasının gözlenebilmesi çocuk psikiyatristlerinin bildikleri bir yöndür. Çocuklar âdeta içlerinde alarmlı bir saat varmışçasına beş dakikayı ya da bir seans süresi olan 45 dakikayı saniyesi saniyesine, hiç saat kullanmadan tayin edebilmektedirler. Bu anlamda bellek, hatırlamayı aşırı derecede hatırlar görünmektedir.

Benzer şekilde yine otistik bozukluklarda şarkı sözlerinin

hızla ezberlenebilmesi, papağan konuşması gibi tekrarlarla (ekolali ve perseverasyon) aynı kelime ya da cümlelerin tekrar edilmesi ya da karşıdaki kişinin hareketlerinin tekrarlanması (ekopraksi) gibi yönler taklit, ezber ve dolayısıyla bellek sistemleri ile ilgili bir olağandışılığı işaret etmektedir. Âdeta içsel ayrıntılı bir gözlem ve kayıt sistemi otomatik olarak devrededir; hatırlanmayacak şeyler hatırlanmaktadır.

Bazı araştırmacılar ayrıntılı haritalar çizebilme gibi yönlerin varlığında, bu tür özellikleri “eidetic” bellek ya da fotografik bellek olarak adlandırsalar da zaman tayini ya da melodik hatırlama gibi paternler bunun dışında gibi görünmektedir. Burada kullanılan “eidetic” kavramının fotoğrafı tam olarak kapsamadığını belirtmek gerekir. Alman psikolog Erich Jaensch tarafından ilk olarak kullanıldığı söylenen “eidetisch” terimi Yunanca görüntülere ait “eidetikos” anlamından gelebileceği gibi bilgiye dair anlamındaki “eidos” sözcüğünden de gelmiş olabilir.¹⁰²

Son yıllarda Highly Superior Autobiographical Memory (HSAM) olarak ifade edilen ve çok gelişmiş otobiyografik bellek kapasitesine sahip olan hastalara ait olgu bildirimleri yayımlanmaktadır. Bu kişilerin, yaşamları ile ilgili en ince ayrıntıları bile anımsadıkları bildirilmektedir. Le Port ve arkadaşları, HSAM sergileyen hastaları hem nöropsikolojik olarak hem de beyin MR görüntülemesi ile incelemişler ve bu grubun kendine has otobiyografik bellek farklılıklarının olduğunu, özellikle bellek açısından daha üstün olmadığını ve bir mnemonik teknik kullanmadığını saptamışlardır.¹⁰³ Çalışmada yer alan hastaların âdeta obsesif biçimde kendi hatıralarını hatırlamak için bir uğraş içinde oldukları da ayrıca notlar arasındadır. Bu hatırlama biçimi, ilk kullanımı

Yunan şair Simonides’e atfedilen, şairin bir davet esnasında herkesin nerede oturduğunu hatırlamada kullandığı hafıza tekniği ile ölümsüzleşen mnemonik tekniklerden farklıdır.¹⁰⁴ Son yıllarda Benedict Cumberbatch’ın başrolünü oynadığı, Arthur Conan Doyle’ın ünlü Sherlock Holmes karakterinin modern uyarlamasında, karizmatik ama tuhaf dedektif önemli bir mnemonik teknik olan “hafıza sarayı” uygulamasını kullanarak, gördüğü her ayrıntıyı zihinsel bir mekâna yerleştirip eşsiz bir hatırlama yöntemi uygulamaktadır.

HSAM olgularında ya da otistik spektrum bozukluğunda bilindiği kadarıyla buna benzer bir hatırlama aracı söz konusu değildir.

2000 yılında tıp ve fizyoloji alanında, bir tür deniz yumuşakçası olan aplysiadanın sinir sistemindeki ileti konusunda yaptığı çalışmalar ile Nobel ödülüne layık görülen Eric R. Kandel, *Belleğin Peşinde* adlı kitabında bellek konusunda kendi otobiyografik belleğinin geri planda olduğu doyumsuz bir fizyoloji-biyoloji-bellek tarihi anlatmaktadır.¹⁰⁵ Bu kitabında yazar, Daniel Schacter’ın isimlendirdiği ve günümüzde genel olarak kabul edilen iki bellek tipini örneklemektedir. Açık bellek (explicit) ya da deklaratif (bildirimsel) bellek insanların, mekânların, nesnelerin, olguların ve olayların bilinçli bir şekilde anımsanması demekken örtük (implicit) ya da nondeklaratif (yordamsal) bellek bilinçsiz olan; alışmanın, duyarlılaşmanın, klasik koşullamanın ve algısal/devinimsel yetilerin altyapısını oluşturan bellektir.

Kandel’in de detaylı olarak ele aldığı biçimde öğrenme deneyimlerinde her iki bellek altyapısı da işe dâhil olur.

Kandel'in getirdiği örnek, bir şeyin sürekli tekrarının açık belleği örtük belleğe dönüştürme kapasitesini taşıdığıdır. İlginç olarak, Freud'un öne sürdüğü bilinçdışı kavramının, örtük belleğin varlığının kanıtlanması ile doğrulandığını iddia etmektedir.

Çocuk ruh sağlığı açısından bu son nokta yani tekrar etme davranışı, bir durumun yinelenmesi ve bir önceki bölümde aktardığım şekilde, bakım veren kişinin ve özellikle annenin çocukla iletişimi içinde aktarılan sözlü bilgi dağıtıcı özellikle güncel travma anlayışı ve çocuk psikoterapilerinde giderek daha da önem kazanan bir noktayı açığa çıkarmaktadır. Bu noktadan bakıldığında olumlu deneyim, olumlu duyum ve estetik duyarlılık tekrarlandığında (psikoterapide olduğu gibi), örtük belleğin ve duyumların genel yapısı oluşmaktadır. Yeteri kadar tekrar, deneyimin algısal repertuara dönüşmesine yol açmaktadır. Psikoterapi diliyle “düzeltici deneyim” (corrective experience) denilen düzenleme budur.

Belleğin bir diğer olağandışı çalışmasına, amneziye dönüşecek olursak ve “amnestik sendromların” organik nedenlere (demans, alkol kullanımı, beyin lezyonu) bağlı olanlarını dışarıda tutarsak, bu kavramın sıklıkla psikojen travmatik stres ile birlikte görüldüğü bilinmektedir.

Psikojen amnezi ve psikojen “füg” (fugue) hâlleri genellikle travmatik strese bağlı “disosiyatif” durumlar diye adlandırılan özellikle bellek, bilinç ve hatta kimlik hâlleriyle ilgili sorunlarda görülmeleri ile dikkat çekicidir.

DSM5'te de geçmiş tarihli diğer tanı kılavuzlarında da olduğu gibi yer almakta ve çeşitli alt tiplere ayrılmaktadır.¹⁰⁶

Bu alt tipler disosiyatif kimlik bozukluğu, depersonalizasyon/dereelizasyon bozukluğu ve dissoyatif amnezi ve füğ durumları olarak sıralanabilir. Çocuklarda da disosiyatif bozukluklar görülebilmekte, mevcut literatür çoğunlukla ağır travmatik stres ve istismar durumlarıyla ilişkili olarak bu ilginç bellek/kimlik bölünmesini tartışmakta hatta Van derKolk gibi travma konusunda araştırmalar yapan uzmanlar daha kapsamlı olan bir “gelişimsel travma bozukluğu” tanımının kullanımını önermektedir.¹⁰⁷ Gerçekten de çocuklarda travmatik stres bellek gelişiminde çok yönlü nörobiyolojik etkilere sahiptir.¹⁰⁸

Amnezi ya da füğ hâlleri gibi aşırı durumlar; hatırlamanın, kimlik ile nasıl örtüşmüş olduğunu ortaya koymada önemli bir örnek oluşturmaktadır. Özellikle travmanın otobiyografik bellek üzerinde yani kişinin kendisine ait bir öykü hattı (narrative) oluşumunda neden olduğu sapmalar pek çok araştırmaya konu olmaktadır.¹⁰⁹ Bu durumun özellikle duygular ve otobiyografik bellek arasındaki çok katmanlı etkileşimden geçtiği açıktır.¹¹⁰⁻¹¹¹

Psikolojik travma kavramının etkilerinin giderek daha fazla bilinir olması çocukluk çağı için çok önemli bir kazanım olarak görülmeliyse de özellikle psikoterapi ve çocuk ve genç ruh sağlığı alanında çalışanların ve ailelerin bilmesi gereken bir diğer kavram “anıların, dış etkilere etkilenebilme kapasitesi”dir.

Özellikle çocuk istismarı konularında mahkeme süreçlerini çok etkileyen bir kavram olarak sıklıkla gündeme gelen bu konu yani gerçekleşmiş bir istismarın hatırlanıp ispatlanmasından, ispatın gerçekleri yansıtıp yansıtmadığına

kadar, karmaşık yönleriyle, geniş bir uzmanlık grubunun iş birliği içinde çalışmasına gereksinim doğurmaktadır.

Van der Kolk, travma çalışmasında kişilerin travmaya ait anılarının ancak zaman içinde bir öyküye (narrative) dönüşebildiğini, travmatik anıları travmatik yapının bu duyusal ve emosyonel deneyimlerin dil alanıyla yani linguistik bir bağlantı kuramama ile ilgili olduğunu tartışmaktadır.¹¹²

Bellek dediğimiz sistemin -ister kişinin kendi kişiliğinin bir parçası olan otobiyografik bellek olsun ister bir kültürün içinde oluşan toplumsal bellek- statik, değişmez, monolitik bir yapı olmadığı; dinamik ve etkileşimsel olduğu akılda tutulmalıdır. Bu dinamik yapı belleğin “yeniden yeniden yapılanan” yönünü ortaya koymaktadır.

Psikoterapilerin yaygınlaşması ve çocukluk çağı istismarına olan farkındalığın artması ile birlikte çocuk ruh sağlığı danışmanları ve klinikleri kimi zaman bir cinsel taciz şüphesi kimi zaman adli bir süreç kimi zaman da psikolojik tedavi gereksinimi ile baş vuran daha çok sayıda aile ve çocuk ile karşılaşmaktadır.

Burada genel amaç, özellikle çocuğun ruhsal durumunun nesnel olarak değerlendirilmesi ve olası travmatik yani örseleyici ruhsal etkilerle uygun başa çıkma yöntemlerinin edinilmesi olarak görülse de kimi zaman, psikoterapi ya da psikolojik danışmanlık süreci içinde fark edilen yeni anıların oluşması hiç de nadir değildir. İşte, bu anıların bastırılmış, ötelenmiş deneyimlerle mi ilgili olduğu yoksa hikâyelendirme ve yinleme süreçleri ve hatta yönlendirici, telkin edici sorgulama teknikleri ile mi ortaya çıktığı büyük tartışmalara konu olmaktadır.

Özellikle çocuklarda bellek çalışmaları, ruh sağlığı alanında genelde travma bağlamında yürütülmektedir. Çocukluğunda özellikle ağır fiziksel ve cinsel travma geçirmiş erişkinlerin, bellek problemleri yaşadığı bilinse de çocuklarda belleğin geliştiği dönemde sahte anıların ortaya çıkarılabildiği yani belleğin kandırılabilirdiği de gösterilmiştir. Özellikle sahte anılar ve konfabulasyon (yeni uydurma anılar) konusunda pek çok görüş bulunmaktadır.¹¹³⁻¹¹⁴

Belleğin bu işlek yönü ve esnekliğinin bir taraftan bireysel, toplumsal, adli ve etik sonuçlar doğurabildiğini kabul etmekle birlikte bu değişken ve dinamik yapının özellikle çocuk ruh sağlığı alanında önemli bir etkisini, -yaşam koşullarının ağırlığı ya da eziciliğinden bağımsız olmak üzere- kişinin en kötü, en yaralayıcı deneyimlerini yatıştırıcı, koruyucu ve kollayıcı bir çevre içinde olumlu bir “otobiyografi”ye dönüştürebilme gücü olarak görmemiz önemli bir çıkış noktası olacaktır. Sanat ve insana dair bilimlerin (humanities)devreyegirdiğidönüştürücünoktavebağlambu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Brazelton’un “touchpoints”, Vygostky’nin “zone of proximal development”ının, Baron-Cohen-in “altın dolu küpleri”ne döndüğü yer işte, tam bu noktalar.¹¹⁵⁻¹¹⁶⁻¹¹⁷

Tennessee Williams’ın *The Milk Train Doesn’t Stop Here Anymore* adlı kitabından alıntı yapan Kandel “(...) Gerçekten salt hatıradır yaşam, geçmekte olan her an dışında.” cümlesine yer vermekte ve açık belleğimizin hepimiz için zamanın ve mekânın ötesine sıçrayıp geçmişte kaybolmuş fakat yine de zihnimizde yaşamaya devam eden olay ve duyguları anımsamayı mümkün kıldığını belirtmektedir.¹¹⁸



Figür 21: *Mama's Bank Account*

Kaynak: Kişisel arşiv.

Kendi travmatik anılarım ve Türkiye'nin kaotik sosyopolitik fonu eşliğinde bile, belleğin istisnai yapıcı gücünü Vygotsky'nin yapı iskelesi (scaffolding) örneğiyle yine bir kitap örneğiyle ilerletmek yerinde olur. Orta birinci sınıftayken, çok sevdiğimiz öğretmenimiz Sherry Lowe'un dersinde okuduğumuz *Mama's Bank Account* bu ilginç iskele parçalarından biridir. Kathryn Forbes bu romanda, çocuklarının isteklerini yapmak için çeşitli tedbirler alan, fakirlikle ve göçle uğraşan bir annenin (Mama) buluşları ile (hayalî) banka hesabına gerek kalmadan, kıt kanaat geçinen bir aileyi ele almaktadır. Mama, son derece pozitif bir karakterdir, umut verir. Gerçekte öyle bir banka hesabı olmasa da, romandaki aile ve çocuklar annelerinin verdiği güvenceyle çeşitli zorlukları atlattır. Kitabı birlikte okuduğumuz Sherry Lowe'un masmavi gözleri ve her daim yüzündeki güzel gülümseyişi, ailemin kızkardeşimin ve benim eğitimim için verdiği uğraşlar eşliğinde bu umut hikâyesi ile içiçe geçmiş, benim için itici güçteki yapı elemanları ve otobiyografik belleğimin bileşenlerinden olmuşlardır. Almanların

“Bildungsroman” dedikleri “oluşum romanı” olarak adlandırılabilir bu öyküde, çocukların zorlukları bir umut eşliğinde nasıl yendikleri, güç aldıkları psikolojik kaynakların çocuğu sevenler tarafından nasıl oluşturduğu anlatılırken, ilham alınacak ve üstünde durulabilecek bir yapı iskelesi kurulumu gerçekleşmiştir.

Özetleyecek olursam, çocuğun kendilik gelişimi için elzem bir yerde duran otobiyografik bellek, aslında üç yaygın işleve sahiptir. Bunlardan birincisi kendilik (self) ile ilgilidir. Diğerleri ise sosyal ve yön verici (directive) özellikleridir. Sosyal işlev, anıların anlatılması ile hem iletişimi hem de kültürel değiş tokuşun devamlılığını sağlayan yöndür. Yön verici işlev de kişinin geçmişinin farkında olmasını ve geleceğini buna göre planlamasını sağlar.¹¹⁹

Sanatsal etkinliklerin temelde bir hafıza sistemine, hatırlamaya ve hatırlanmaya hitap ettiğini düşünürsek bellek ve sanat arasında çok yönlü bir etkileşim bulunduğu açıktır. Buna sanatı yaratan kişinin kendi anıları ve belleği, kültüre bu bellek ile bıraktığı etki ve kültürün belleğe etkisi de dâhildir.

Sanat ve estetik hatıra oluşumu, hatırlama ve dilimizin güzel bir ifadesi ile yâd etme süreçlerinde etkinlik gösteren kavramlardır. Estetik felsefenin kurucusu olarak kabul edilen Alexander Baumgarten, estetikten güzel düşünme sanatı anlamına gelen “ars pulchere cogitandi” olarak söz etmiştir.

Bizim ruh sağlığı dediğimiz, çocuklara öğretmek istediğimiz güzel düşünme sanatı dışında başka ne olabilir?

12

Bireysel ve Toplumsal Gelişimde
Sanata Bir İçgüdü Olarak
Yaklaşmak



Figür 22: Lascaux mağarasından bir sahne.

Kaynak: <http://www.wikizeroo.com/index.php?q=aHRocHM6Ly-9lb153aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTpMYXNjYXV4X3BhaW50aW5nLmpwZw> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

Sanat ile ilgilenmeye başladığımdan beri beni en çok etkileyen iki konudan biri Rönesans Dönemi (ki sanat konusuna ilgi duyan herkesin başlangıç yapacağı şüphesiz bir şaheserler dönemidir) ve diğeri de Mağara Sanatıdır. Sanırım bunda, Ankara Maden Tetkik Arama Enstitüsünün küçük ama harikulade Doğa Tarihî Müzesi de dâhil olmak üzere başlıcası Viyana’da olmak üzere Londra, Berlin ve New York’taki doğa tarihî müzelerini soluğumu tutmuş biçimde dolaşmış olmamın ve bir taraftan Gregory Curtis’in *Mağara Ressamları* kitabını okurken bir taraftan da yönetmen Herzog’un Chauvet Mağarası’nı anlatan belgeselinde eşsiz ışık, gölge oyunları altında tüyler ürperten mağara

duvarı resimlerini izlememin de rolü bulunur. Bugünden 32.000 yıl önceye uzanan bir tarihte, duvarlara boyanan ve zamana dayanan bu resimlerin karşısında insanın tanımsız duygulara kapılmaması mümkün değildir. Hele de Gregory Curtis'in *Mağara Ressamları* kitabında, Les Trois Freres mağarasını keşfeden Kont ve oğullarının anlatılarından söz edildiği bölümde, kâşifler mağarada nemli bir kil yatağının içinde elli topuk izinden oluşan gelişigüzel bir motife rastlayıp bu anı "*Topuk izleri öyle küçüktü ki yeniyetme biri tarafından bırakılmış olmalıydı.*" diye not ettiklerini okuduğunda, küçük çocukların annelerine, belki de babalarına bu resim yapılırken belki bir av ritüeli için bir ibadethane belki bir yuva olan bu mağarada oynayarak, hoplayıp zıplayarak eşlik ettiğini düşününce, insanın on binlerce yıl öncesinden gelen bu imaj ile tüylerinin diken diken oluvermesi kaçınılmazdır.¹²⁰ Bu resimler bizlere, tıpkı onlara hitap ettiği gibi, onbinlerce yıl öncesinden ulaşarak hâlâ hitap etmekte, aynı anlam dünyası içinde olmasak da bizi birleştiren insanlık kültürü bağı ile âdeta bizlerle konuşmaktadır. Bu buluntuların tarihi de ilginçtir. Avrupa 19. yüzyılın ortasında devrim niteliğinde bir dizi bilimsel çalışma ile karşılaşmıştır. Bunlardan en önemlisi Charles Darwin'in 1859 yılında *Türlerin Kökeni* çalışmasını yayımlaması olmuştur; bundan sadece üç yıl önce ise yani Darwin'in 1856 yılında notlarını bir makale hâlinde derlemeye başladığı yılda, Fransa'da Cro-Magnon insanı denen ve modern Homo Sapiens'in atası olarak kabul edilen 40.000 yaşındaki iskelet kalıntısı bulunmuştur. 1879'da Sautuola isimli bir kişi, İspanya'da Santander bölgesindeki arazisi Altamira'da ilk mağara sanatı örneklerini keşfetmiştir. Avrupa'da Güney Fransa ve Kuzey İspanya

arasında sıklıkla bulunan bu mağaraların, Paleolitik Dönem insanını keşfetmede bıraktığı en önemli iz resimler ve heykelticilerdir. Bu arada Darwin'in evrim konusunda başlattığı düşünsel serüven, çağdaşı Herbert Spencer'ın ve Alfred Russell Wallace ve pek çok diğer bilim insanının katkıları pek çok çalışmaya ve tartışmaya konu olmuş ve tartışmanın harareti bugünlere kadar devam etmiştir.

Mağara sanatı bir kenarda dursun, evrim tartışmasından en çok etkilenen alan şüphesiz psikoloji alanı olmuştur. Ancak evrimsel psikoloji diye bir alandan söz edeceksek bu alanın öncüleri olarak Konrad Lorenz'in kazların kendisini takip ettiği ikonik resimleri ve "imprinting" kavramı ile bakım veren-yavru ilişkisine "içgüdü" bağlamında yaklaşımını; John Bowlby'nin "bağlanma" davranışının hayatta kalmak için gerekli bir güdü (impetus) olduğunu öne sürmesini ve temel teorisi doğrudan biyoloji üzerinden olsa da Charles Darwin'in *İnsanda ve Hayvanda Temel Duyguların İfadesi* adlı çalışması sıralanmalıdır.¹²¹⁻¹²²⁻¹²³

Evrimsel psikolojinin popülerleşmesini sağlayan ise günümüz yazarlarından Richard Dawkins'in, 1970'te yazdığı *Bencil Gen* adlı çalışmasında "meme" (mim) adını verdiği bir kavramla düşünsel dünyada pek çok tartışmayı ateşleyen önemli bir iddia ortaya atmasıdır denilebilir.¹²⁴ Dawkins, mim kavramını tür için gen neyse kültür için de mimin olduğunu söyleyerek açıklamış ve mimin bir kültür içinde kişiden kişiye geçen bir fikir ya da davranış olduğunu iddia etmiştir. Bu kavramı Yunanca "mimeme" yani taklit edilmiş şey kavramından türetmiştir. "Mimeme", İngilizcede mimesis, mimicry, pantomime, miming gibi sözcüklerin de kökeninde bulunan ve ifade etme ile doğrudan ilgili olan

bir sözcük olduğundan, mimlerin de kendilerini genler gibi ortaya koyduklarını ve doğal seçim yasalarına uyduğunu savunmaktadır. Bu durumda en güçlü mim en çok hayatta kalan olacaktır. Hâlâ tartışmalar yaratan bir yerde dursa da Dawkins, evrimsel biyoloji terimlerini sosyal hayat ve kültüre uyarlayarak, önemli bir düşünme hattını kışkırtmış, bu şekilde de zihnin evrilmesi yani sosyalleşmeyi sağlayan bir donanımın evrimi tartışılmaya başlanmıştır.

Zihnin evrimini iddia eden Steven Pinker da evrensel dil teorisi kuramcılarından Noam Chomsky'nin yolundan giderek, dil öncesi bir "zihince" (mentalese) dilinin bulunduğunu, dilin evrensel bir "içgüdü" olduğunu söylemektedir.¹²⁵⁻¹²⁶ Bu dil içgüdüsünün öncesinde gelişen görsel ve zihinsel imgelemenin insanların dili nasıl kullanacaklarını belirlediğini öne sürmektedir. Bir adım geriye giderek, dilin evrensel olduğu teorisinin, konvansiyonel Whoff-Sapire hipotezine karşılık Noam Chomsky tarafından geliştirildiğini; Whorff-Sapire teorisine göre dilin insanların nasıl düşündüğünü belirlediği düşüncesinin (linguistik görecelilik) tersine, dilin tüm insanlarda evrensel bir fenomen ve kültür öncesi olduğunu iddia eden bir teori olduğu hatırlanmalıdır. Evrensel dil görüşü savunucularından Pinker, New York Times'ta yakın tarihte yayımlanan bir makalesinde ahlakın (moral instinct) da bir içgüdü olduğundan söz etmiş ve makalesi yoğun tepki ve eleştiri yağmuruna tutulmuştur.¹²⁷ Pinker, bu makalede insanda bir tür kognitif ahlak (Değerler de denilebilir.) sağlayan bir nöronal ağ bulunduğunu ve insanlığın bu şekilde evrim geçirdiğini iddia etmektedir:

"Kırmızı ve yeşil renkler arasındaki nitel farklar, meyvenin lezzeti ile leşin iğrençliği, yüksekliklerin yarattığı korku ile

çiçeklerin yarattığı hoşluk duygusu hepimizde ortak olan sinir sistemimizin ortak özelliklerindendir ve eğer türümüz başka bir ekosistem içinde evrilmiş ya da birkaç genimiz daha farklı olmuş olsaydı tepkilerimiz bambaşka bir yönde de ilerlemiş olabilirdi.” demektedir.

Pinker, “Doğamızın İyi Melekleri” (*Better Angels of Our Nature*) adlı kitabında, insanlığın gelişimini ilerlemeci bir bakış açısıyla ele almakta, şiddetin çağlar boyunca nasıl azaldığını örneklerle ortaya koymaktadır. İlginç olarak da ayna-nöronlar, oksitosin ve empati-sempati aksı ile ilgili gözlemlere ve çalışmalara yer verirken, bebek ve hayvanlara duyulan sevginin yine doğal bir “şirinlik ve güzellik” karşısındaki eğilimimizden kaynaklandığını tartışmaktadır.¹²⁸

Aynı evrimsel bakış açısına daha eklettik biçimde yaklaşan ve çiçeklerin güzelliğinin takdire edilmesinin dahı bir nörolojik donanım sonucu olduğunu savunan Dennis Dutton da sanatı bir içgüdü olarak ele almaktadır.¹²⁹ “İçgüdü Olarak Sanat” (*Art as an Instinct*) kitabında sanatın neden içgüdü olarak kabul edilmesi gerektiğini kapsamlı olarak ele almaktadır. Dennis Dutton bu fikrini geliştirirken, sanatı bir özellikler kümesi olarak tartışmaktadır. Beceri gösterisi, haz, hayal kurma, duygu gibi özelliklerimizin hepsi yazara göre sanatı oluşturmaktadır. Yazısında 1993 yılında Vitaly Komar ve Alexander Melamid’in yürüttükleri ilginç bir çalışmaya da yer vermektedir. Bu çalışmada hangi kültürden olurlarsa olsunlar, insanların çoğunun içinde su, insan ve hayvan resmi içeren peyzajları beğendikleri saptanmış, bunun da Afrika’nın savanlarından çıkan ortak atalarımızın gözlerinin önüne serilen açık ortam manzaralarına duyduğumuz doğal çekim olarak sanat beğenisine yansıdığı tartışılmıştır.

Sanata yine evrim açısından bakan bir başka hat da edebiyat eleştirmenleri arasından çıkmaktadır. Darwinci edebiyatçılar akımından Joseph Carroll, *“Sanat formlarının ve özellikle de edebiyatın haz kavramının ulaştığı alanların daha da derinine giderek karmaşık psikolojik örgütlenmeleri düzenleyebildiğini ve sosyal adaptasyon kapasitemizi geliştirerek başkalarının deneyimlerine zihinsel olarak girmemize olanak verdiği”* ifade etmektedir.¹³⁰ Carroll’a göre okuma edimi ya da edebiyatın öncülü olan öykü söyleme ve dinleme edimleri yani psikoloji diliyle “narrative” denilen öyküleme gündüz düşleri kurma özelliğimize ve hatta güncel sanal simulasyon oyunlarına benzerlik gösterir. Ona göre, okumak içinde amaçların, olayların, kişilerin ve durumların bir öyküleme geçidi yaptığı hayalî bir dünyanın içine öznel bir çekilme deneyimidir. Carrol, edebî eserlerin çoğunun bilinçli bir kavramsal düzeni izlediğini savunur; bunun rüyalardakinden farklı olduğunu ve bir temayı izlediğini vurgular. Öte yandan edebiyatın bir yandan da bilinçli kavramsal düzen içinde işleyen bilim ve felsefeden ayrıldığını tartışır; edebiyat duygusal olarak uyarılan tepki sistemlerini de harekete geçirmektedir. Bu iki zıt yönü, edebiyatın hem duygusal hem de düşünsel zihinsel sistemlerin kesişim noktasına hitap ettiğini söyleyerek birleştirir.

Güncel yazarların söylediklerinden geriye, çok daha geriye gittiğimizde “evrimsel ya da evrimsel değil” kıskacından çıkıp “Ahlakın, sanatın, dilin ve edebiyatın evrensel yönleri olabilir mi?” diye baktığımızda, karşımızda Aristoteles’i bulmak şaşırtıcı olmaz. Büyük düşünür sanata “katarsis” bağlamında yaklaşarak, sanatın en önemli işlevinin katarsis sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Yunancada duygusal

temizlenme, arınma anlamına gelen terim Aristoteles'in anlatımında özellikle tragedyada karakterler aracılığıyla izleyicilerin duygularını boşaltmaları işleviyle özetlenmiştir. Bugün de psikolojinin temel terimlerinden biri olan katarsis, geçmişte yaşanmış olaylara bağlı olarak deneyimlenen ancak bastırılan ya da görmezden gelinen duyguların ifade bulması olarak kullanılmaktadır.¹³¹ Aristoteles, katarsis ile bir sanat eserinin, temelde entelektüel alanın ürünü olan tiyatronun, insanda duyguların açığa çıkmasındaki benzersiz rolünü ele alırken dil, sanat, değerler ve edebiyat ürünlerinin Carroll'un ifade ettiği kesişim noktasındaki yüklülüğünü yüzyıllar öncesinden sistematize etmiştir.

İçgüdü ya da evrensel bir güdü olarak sanat deyince şüphesiz en erken ipuçlarını, sanat için bir dönüm noktası olan ve "yaratıcılık patlaması" diye ifade edilen Mağara Resimleri ve Buz Çağı dönemlerinde aramak makul görünmektedir. Düşünceleri, Tanrısı ya da hayalleri olduğunun farkında olan bir zihin durumuna (mindset) giren modern insanın tasvir ediliyor olması açısından mağara sanatının yeri, sanatın evrimde yerini araştıran çalışmacılar için çok önemlidir.¹³² Bu yeni zihinsel durum Lewis-Williams'ın söylediği şekilde zihnin imgelendirebilme kapasitesinin evrimleşmesi olarak ifade edilebilir. Bu noktada mağaraya resim yapan modern insanın ataları imgeleri duvara sabitlediklerinde, imgeledikleri bir şamanistik ruh bile olsa, temsil etme dünyasını yaratmışlardır. Mağaranın girintili çıkıntılı yapısı, imgeler ve bu imgeleri yapan insanlar arasında bir etkileşim söz konusudur. Her imge, gizli bir yeri artık bilinen yer hâline getirir. Ruhsal dünya artık hem maddi (mağara duvarı) hem de kavramsal (insan zihni) bir yer bulmaktadır.¹³³

2013 yılında British Museumda düzenlenen Ice Age Art- Arrival of the Modern Mind adlı serginin küratörü Jill Cook, sergi ile ilgili bir tanıtım söyleşisinde özellikle kadınların, hamileliğin ve çocuk doğumunun bu sanatsal ürünlerde ortak bir tema olduğundan söz etmektedir.¹³⁴

Bir anlamda, av sahneleri ile hayvan imgelerini mağara duvarlarına işleyen modern insanın atası artık kendisi dışında bir insan imgesini, muhtemelen de anne imgesini hem bir zihinsel tasarım olarak hem de maddi bir nesne olarak temsil edebilmeye başlamıştır. Bu insan temsiline cisim almış hâlinin Winnicott'ın geçiş nesnesi kavramına benzerliği



Figür 23: 20.000 yıl yaşındaki Barma Grande heykeltciği, İtalya.

Kaynak: http://www.bradshawfoundation.com/sculpture/nude_woman.php (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

çarpıcıdır. Filogenez (bir türün geçirdiği evrimsel gelişim) ile ontogenez (bir organizmanın ömrü boyunca geçirdiği gelişim) birbirlerine benzetilebilirler mi sorusu her ne kadar başka bir büyük tartışmanın parçası olsa da analogilere başvurursak bu dönemin âdeta Piaget'nin sensorimotor dönem adını verdiği 0-2 yaş döneminden sembolik düşüncenin gelişmeye başladığı preoperasyonel döneme geçişe benzediği söylenebilir.

Nasıl bir çocuk annesinin resmini -bir insan çiz testi ya da aile çiz testinde yaptığımız gibi- ancak iki yaşından sonra bir imge hâlinde resmedebiliyorsa, modern insan da kendi zihinsel sembolizma dönemine 35.000-40.000 yıl önce bu yaratıcı patlama döneminde geçmiş gibi görünmektedir.

Sanat bu şekilde bir içgüdü/evrensel güdü olarak ele alınırsa, gelişim psikologları, eğitimciler, psikiyatristler ve çocuk gelişimi hakkında çalışan tüm bilim insanlarının estetik duyum, sanatsal kavrayış, empati, başkalarının zihinlerinin farkında olma gibi bilişsel nitelikleri hem sosyal kültürel bilimlerde hem de biyoloji, genetik, tıp ve psikiyatri içinde araması önemli görünmektedir.

Bu sanat-bilim kesişimi gizeminin araştırılmasının, öncelikle bilim adamlarından değilse de büyük kitlelerden gelen bir taleple ilerleyeceği kesin gibi görünmektedir. Yuval Harari'nin, çok satanlar listesinde ülkemizde de büyük ilgi gören *Sapiens* kitabı, benzer şekilde fizyolog Jared Diamond'ın *Tüfek, Mikrop ve Çelik* kitabı sadece bilimsel çevrelerce değil, geniş popüler kitap okuyucuları tarafından da ilgi görmektedir.¹³⁵⁻¹³⁶

Hem insan türünün evrimleşmesine hem de kültürel gelişimlerine yer veren bu kitapların yarattığı sansasyonel



Figür 24: Rijksmuseum'un neonlarla süslü ön cephesi.

Kaynak: Kişisel arşiv.

ilgiye benzer şekilde dikkat çeken bir başka etkinlik de Alain deBotton ve Armstrong'un küratörlüğünü yaptıkları 2014 yılında Amsterdam'da düzenlenen *Art as Therapy* sergisidir.

Bilim ile sanatı yan yana getirme coşkusu kanımca oldukça kalabalık biçimde dile getiren bu sergiyi şahsen görme deneyimine sahip olduğumda, bende tıp öğrenciliği günlerimden 1992-1993'e ait lezzetli bir tat bırakan sessiz, sakin bisiklet yolları ve kanalları, rengârenk çiçekleri, çelik grisi ile çivit mavisi arasında değişen gökyüzünün çocuğu, Kuzey'in Venediği Amsterdam'da, çocuklarımla bir sanat, kültür kaçıyı yapmak istiyordum. Hayalimde hem Rijksmuseumu yıllar önce tek başına dolaştığım günlerdeki gibi, rahat rahat dolaşacak hem de bana ilham, bilgi ve eğitim katmış bu şehri çocuklarımla tekrar gezecektim. Hem de sergiyi görebilecektim. Severek diğer kitaplarını da okuduğum Alain de Botton, felsefeyi popülerleştirerek sevdiren zekâsı ve bilgisi ile sergiyle aynı adlı kitabı henüz yazmamıştı.

Rijksmuseumun tuğladan örölü Gotik-Rönesans ön cephesine neon harflerle "Art is Therapy" yazılmış, yeşil neon

ile kiremit rengi öncelikle tuhaf bir kontrastla gözümüze çarpıyordu. Müzenin girişindeki uzun kuyruğa karışarak, öğrenci grupları, Uzak Doğulu kabileler, Orta Doğulu kadın ve erkek grupları, bebek arabalı ve tekerlekli sandalyeli bir müze meraklısı kervanına ilişivermiştik. İçerideki yüzlerce insan, galerilerde bırakın eserlere bakabilmeyi, resim bile çekmek için zorlanmaktaydı. Rembrandt'ın Nightwatch'ına yakından bakamadığım için çok üzülsem de bu kalabalık ve meraklı insan grubunun sanat ve terapi iştahının aşıkârlığı çok ilgi çekiciydi. Neredeyse bir ritüel yerine getirircesine, eserlerin önünde bir kaynaşma ve bir salınım ile duvar duvar geziliyordu; şüphesiz kitleler terapi, sağaltım, estetik bir duyum, bir şifa arıyorlardı. Pop psikoloji, tüketimcilik, kitlesel eğlence, kapitalizm çerçevelerinden bakılsa bile sahip olduğumuz gruplara aidiyet psikolojisi müze ziyaretini toplu etkinlik hâline getiriyordu. Yine mağaramızda başkalarının zihinlerinden neler geçtiğini anlamanın, neler ifade ettiklerini öğrenmenin, sembollerin ve iletişimin peşindeydik.



Figür 25: Rembrandt'ın Nightwatch adlı eserinin bulunduğu galeri.

Kaynak: Kişisel arşiv.

Doğrusu itiş kakış biçiminde geçmiş de olsa bu sergiyi görmek beni sanatın evrensel doğasını düşünmek için bir kez daha motive etti.

Alain de Botton ve Armstrong, sergilerinde ve kitaplarında sanatın terapinin verdiği sonuçlara benzer sonuçlar doğurmasını pratik işlevlerle özetlemişlerdir. Bu işlevleri burada anmak yararlı olur:¹³⁷

Sanat;

1. Bellek kayıplarının önüne geçer; kitlesel hazinelerimizin saklandığı yer sanattır.

2. Umut verir; insanın çabucak ümitsizliğe kapıldığını farkındadır.

3. Elemin süblime edilmesine, yüceltilmesine yarar; öyle ki elemin ve hüznü daha büyük bir varoluşun parçaları olarak görebilelim...

4. En iyi olasılıklarla bir denge kurabilmemize yardımcı olur.

5. Kendimizi bilmenin bir yolunu bulmamıza yardım eder.

6. Bize deneyim repertuvarımızı artırmada yardımcı olur.

7. Çevrede bulunanlara karşı duyarsızlığımızı kırarak hassasiyetlerimizin dirilmesine yardımcı olur.

Bu çalışmayı ve sergiyi bu denli başarılı kılan şeylerden biri güncel hayatın içindeki sıradan uğraşların bir rutinin içinde getirdiği sıkıcılığı aşmada sanatın canlandırıcı, uyandırıcı, bize insanlığımızı hatırlatıcı etkisini ikna edici bir biçimde anlatabilmiş olmasıdır. Rutini ve duyarsızlaşmayı kırmanın dönüştürücü etkisine değinen yazarlar,

şüphesiz meraklı müze gezginlerinin potansiyel iştahlarını da sezebilmişlerdir.

Belki de insan yaşamı boyunca aradığı anlamı, dünyaya ilk geldiği günden itibaren önce annesinin kokusu, sesi, sütünün tadıyla tanıştığı duyular dünyasını yani dünyanın nimetlerini, ancak yine o lezzetlerle -içerikleri, nitelikleri değişmiş olsa bile- ilişkiye geçerek; sanatla, dille, konuşmayla, bilgiyle, düşünsel alanının gelişmesiyle, ve bilimle bulabilecektir. Sanatın dönüştürücü etkisi burada yatmaktadır.

Sanatın ilginç bir başka değiştirici özelliğinden psikiyatri yazınında ilk kez Magherini söz etmektedir. Floransalı psikiyatrist G. Magherini 1977-1986 yılları arasında Floransa'yı ziyaret ederken akut ve geçici psikiyatrik belirtiler sergileyen 106 kişinin yer aldığı bir çalışma yayımlamıştır. Hastaların sergilediği belirtileri Stendhal sendromu olarak adlandıran Magherini, bu belirtilerin Floransa'daki etkileyici sanat eserlerini gören kişilerde ortaya çıkan bir tablo olduğunu öne sürmüştür.¹³⁸ Hastaların üçte ikisinde paranoid psikoz belirtileri, üçte birinde ise duygulanım sorunları ya da anksiyete tablosu izlenmiştir. Hasta serisinin çoğunun bu ziyaret öncesinde ciddi bir hazırlık yaptığının ve daha önce psikiyatrik hastalık öyküsü olmayan kişilerden oluştuğunun altını çizmiştir. Magherini, özellikle Batı Avrupalı turistlerin, Amerikalılardan daha duyarlı olduğunu, İtalyanlarda ise bu tabloya hiç rastlanmadığını eklemiştir. Daha sonra "hiperkültüremi" olarak da adlandırılan bu tablo, psikiyatri yazınının tozlu çalışmaları arasında kaybolup gitmiş görünmektedir.

Manfredi Piccolomini'nin 1991'de ve Iain Bartforth'un 2010'da değindikleri bu esrarengiz tablo, ünlü yazar Stendhal'ın 1817'de Floransa'daki Santa Croce Bazilikasını ziyaret ettiği zaman tanımladığı ruhsal özelliklerden ismini almıştır.

Stendhal'ın hislerini şöyle anlattığı aktarılmaktadır:

“Floransa’da olduğum ve o büyük adamların mezarlarına bu denli yakın olduğum için bir tür vecd (ekstazi) içindeydim. Tefekkür içinde yüce güzelliğe dalmış hâlde görüyordum hatta bir anlamda dokunuyordum. Güzel sanatların göksel duygulanımının tutku ile birleştiği o noktadaydım. Santa Croce’den çıktığımda, Berlin’de sinir krizi dedikleri biçimde çarpıntı hissediyordum; içimden yaşam çıkmış gibiydi ve düşme korkusu içinde yürümeye çalışıyordum.”

Stendhal'ın yazdıklarına yakın olmasa da yaşadıklarına yakın bir deneyimi, staj için gittiğim İspanya'da Madrid'de ve Toledo'da ilk defa gördüğüm Batılı eserler karşısında şahsen yaşamıştım. Hayatımda ilk defa yurt dışına çıktığım bu uluslararası öğrenci değişim programında, Segovia General Hospitalde stajdayken Prado Müzesine gitmemek düşünülemezdi.

Kendi sanat deneyimlerim o zamana kadar Topkapı Sarayı, Dolmabahçe Sarayı, kısmen Arkeoloji Müzesi ve Ayasofya ziyaretleri ile sınırlıydı. Hatta 1990'lara kadar Ayasofya'nın bugünkü görkeminde olduğundan bile emin değilim. En çok ziyaret ettiğim yer, daha çok da modern Türkiye'nin kültürel geri planında ikilemli duygularımızla yer alan Topkapı Sarayı olmuştu. Topkapı ziyaretlerimde nemli ve soğuk taş koridorlardan, çarpıcı bir Sarayburnu manzarasından, ünlü Kaşıkçı elması ve zümrütlü hançer imgelerinden başka fazla

bir şey de yoktu. Oysa Del Prado'yu ilk gördüğüm anlar ve Toledo'da El Greco'nun evini ziyaret ettiğim zaman yaşadıklarım benzersizdi. Hiperkültüremi tam da benim durumumu tanımlayabilirdi. Zira septisemi, toksemi, bakteriyemiye neden olan bedenın dışından gelen etkenler gibi kültür de âdeta kanıma fazlasıyla girmiş (hiper) ve tüm bedenimde ve zihnimde sistemik bir tepkime meydana getirmekteydi. Fra Angelico'nun resimleri, Rubens, Rembrandt, Goya, Dürer karşısında; El Greco resimlerinin önünde tanımlanamaz bir heyecan içindeydim. Bu heyecan şaşkınlık, vecd, hayranlık, uyarılma, kıskırtılma, saygı ve düpedüz korku ile karışık bir duyguydu. Adına şimdi olsa olsa ajitasyon diyebileceğim bu his ile Floransalı turistler gibi hastaneye gitmediysem de o hayatımda ilk defa gördüğüm resimsel hikâyelerin anlattığı acı, şiddet, şehvet, elem, dehşet ve insana dair olan her şey açıkça dengelerimi değiştirmişti.

21 yaşında bir Türk kızı olarak, itiraf ediyorum, resimler bana çoğunlukla müstehcen hatta küfür dolu görünmüştü. Dinsel temaların bu çeşitliliğini anlamakta güçlük çekiyor; her yönden duyumsallık bombardımanına uğruyordum. Rubens'in *Üç Güzeller*'inin şaşkınlık yaratan çıplaklığı, İsa'nın acı içindeki pek çok sahnesi ile yan yana gözümün önünden akıyor, Velazquez'in *Nedimeler*'i karşısında afallıyor, el Greco'nun uzayan ve âdeta dismorfik boyutlara ulaşan insan figürlerine baktıkça bir görsel şöleniden diğerine yalpalanıyordum.

Gördüklerim belki "kartpostal estetiği" gibi güzel değillerdi. Çocukluğımın Ayşegül güzelliğinden çok uzaklardılar ama etkileri benzerdi. Katartik bir güzellik etkisi yaratıyorlardı; acı içinde bir insanın resmi nasıl oluyor da



Figür 26: Velasquez, *Nedimeler adlı eseri.*

Kaynak: <http://www.wikizero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbi-53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpazkvRmlsZTpMYXNfTWVuaW5hcyxfYnlfRG-1lZ29fVmVsJUMzJUExenF1ZXosX2Zyb21fUHJhZG9faW5fR29vZ2xlXoVh-cnRoLmpwZw> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

güzel bir etki yaratabiliyordu? Kendi zamanlarından fırça dokunuşları ile, kullandıkları boyalarla orada bulunan bu sanatçılar, sadece gördüklerini değil, nasıl gördüklerini ve hatta yorumladıklarını, kendi zihinsel ve estetik deneyimlerini, kendi çağlarından benim çağıma, benim gözlerime ve zihnime kadar ulaştırabilmişlerdi. Benim güzel olarak algıladığım buydu; Stendhal'ın dediği gibi âdeta gördüklerimle diğer tüm duyularım kapsanıyordu; gördüklerim bana dokunmaktaydı.

Okuduğum kitaplarda sözcüklerin etkisinden daha vurucu bir etkiydi, daha duyumsaldı; sözcüklerle ifade bulan insan hâllerinin mesafe koyucu etkisinden çok daha farklıydı resimler...

Bu anlamda “güzel” olan; insanın ve insanlığın yaşamışlıklarının bir biçimde anlatı bulması, âdeta zaman yolculuğu yapıp, başka bir zamandaki bir türdeşe kendini öğretebilmesidir. Sanatla karşılaşmanın, estetik beğeni gelişiminin kişiliği nasıl dönüştürdüğünü araştırmak kadar, insan zihninin güzel olan ve sanatsal olana bir içgüdüymüşçesine eğilmesini araştırmak, bunda anne-çocuk bağının nasıl rol oynadığını izlemek, bellek ve metarepresentasyon yetilerinin -örneğin, empati ve zihin teorisi- estetik duyumu nasıl beslediğini ya da estetik duyumların bu yönleri nasıl uyarabilip geliştirebildiğini araştırmak psikolojinin ve özellikle çocuk ruh sağlığı disiplininin başlıca ilgi alanına girmelidir.

E.H. Gombrich, *Sanat ve Yanılsama* adlı kitabının ön sözünde Max. J. Friedlander’dan bir alıntı yapar:¹³⁹

“*Sanat psikolojidir.*”

Bu yorumun, psikoloji biliminden değil de sanat tarihi uzmanlarından gelmesi önemlidir.

Şüphesiz ki sanatla karşılaşan ve onu takdir edebilen zihinlerin önünde açılan dünya olanaklarla dolu olacaktır.

Mağaradaki bizondan ve içgüdülerden geldiğimiz yolda, sanatla terapinin de eşlik ettiği bir zihin tarihi gözden geçirmesinde, belki de tek söylenmesi gereken, sanatın terapiyi aştığı, doğrudan psikolojinin kendisi olduğudur.

13

Şiir ve Sözcükler



Figür 27: Depremi tasvir eden çocuk resimlerinden biri. 1999-2000 yılları, Adapazarı okul temelli ruhsal sağaltım çalışması.

Kaynak: Kişisel arşiv.

Kim yaptı bu resmi bilmiyorum ama bunu yapan çocuk 2000 yılında, en az yedi yaşında olsa bugün 24 yaşında bir genç olmuş olmalı... Ülkemizdeki genç evlilik oranına bakarak belki kendi de bir anne ya da baba olmuştur diye düşünmeden edemiyorum. Resim, 1999 depremlerini en şiddetli yaşayan Adapazarı'nda deprem sonrası, öğretmenler aracılığı ile yürüttüğümüz özgün bir travma sonrası stres bozukluğu tedavi programı sırasında yapıldı. Ben ve ekip arkadaşlarımın tek bildiği çocukların yaşları ve cinsiyetleri ile sergiledikleri travmatik stres belirtilerinin kimi ölçeklere nasıl yansıdığı gibi özelliklerdi. Öğretmenler aracılığıyla sürdürülen bu programda, öğretmenler de tek tek çocukların durumlarını değil, sınıflarının stres puanlarının ortalamalarını ve değişimini bilebildiler.

Bu resim kayıtlarıma girdi çünkü dolap raflarında 10 yıl tutup sonra imha ettiğimiz tüm resim, belge ve diğer kâğıt doküman arasında çarpıcı bulduğum birkaç resimden biriydi. Resimde belirgin olarak ince bir hat üzerinde yürüyen ya da alttaki alevlerin içine düşen ve yüzleri olmayan insan figürleri izlenmekte. Açıkça bir kız olduğu anlaşılan ortadaki figür, aşağıya düşmüş görünen figür gibi kollarını açmış; belli ki elleri yanda dengede yürüyen diğer iki erkek figürü gibi maharetli değil, düşeyazmış.

Resmin deprem korkusunu resmedelim yönergesiyle yapıldığını hatırlatmam gerek. Muhtemelen on-onbir yaşında birinin elinden çıkmış görünüyor; tüm kâğıt özenle doldurulduğu ve hatta inceden inceye bir kompozisyon da bulunduğu için resim dersi alan ya da meraklı ve yetenekli bir çocuk tarafından yapıldığı anlaşıyor.

Resim, Müslümanlığın sırat köprüsü ve cehennem ateşinin içine düşme imgelerinden ilham almış gibi görünüyor. Bu yönüyle deprem korkusunun bir dinî motif/imege içine böyle bir resimle yerleştirilmesi başlı başına ilginç bir konu. Bir başka yönden de resim ya da sanat deyince Türk-İslam kültürünün dinî motiflerinin resme yansıdığını görmek şaşırtıcı değil. Türk-İslam kültürünün ünlü cennet bahçesi imgesinin karşıtı olan cehennemin bir çocuğun imgelemine çoktan sızdığı görünüyor. Belki de yalnız cehennem tasvirleri içinde yer alabilecek denli korkunç görüntü, duyum ve deneyimlerin bu doğal felaketlerde gerçekten yaşanmışlığının, bu resimdeki dehşete yansımaya şaşmamak gerekiyor.

Hatıralardan silinmeye yüz tutmuş olsa da 17 Ağustos 1999 tarihinde Adapazarı-Gölcük'te, 12 Kasım'da da

Bolu-Düzce’de meydana gelen sırasıyla 7,4 ve 7,2 şiddetindeki depremler bir kuşağa doğal afet ve felaket terimlerini belleten düzeyde dehşetli yaşandı. On binlerce kişinin öldüğü, binlerce kişinin yaralanıp sakat kaldığı bu afetlerde, enkazın altında kalma ve kurtarılma öyküleri yıllarca gündemde kaldı. İstanbul gibi dev bir kentin hemen yanındaki bu iki sanayi şehrinde özellikle yaşam mahallerinin, apartmanların, okulların, dükkânların yerle bir olması İstanbul’da yaşayanlarda büyük bir panik havası yarattı. İstanbul’da özellikle Avcılar semtinde depremde etkilenen bölgelerin, mahallelerin bulunması şehirdeki güven duygusunu, yıllarca derinden etkileyecek şekilde sarstı.

Gariptir ki depremde neredeyse hiç sarsılmayan bir bölgede yaşamamıza rağmen (Kadıköy) depreme ait kendi anılarımdaki en önemli imge depremde önce gelen büyük ve şiddetli bir ses... Yerin hareketinden kaynaklandığı belli olan ve o dönemde jeoloji konusunda her söylediği ile gündem olan jeoloji profesörü Celal Şengör’ün ifadesiyle, arzın yürümesi sırasında çıkan o inanılmaz ses...

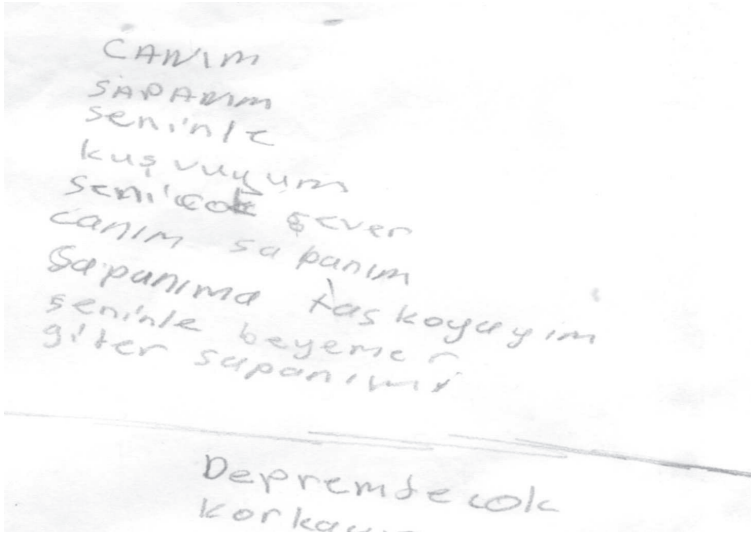
İşte, yukarıdaki resim hızlı gelişen bir dönemde, Marmara Üniversitesi Gelişimsel Bozukluklar Araştırma Birimi çatısı altında, Prof. Dr. Yankı Yazgan öncülüğünde oluşan İSTRAVMA grubunun başlattığı Marmara Depremi Psikosoyale Rehabilitasyon Projesi’nin tamamlanıp, bugün Psikolojik Rehabilitasyon ve Eğitim Programları Derneği (PREP) olarak faaliyet gösteren derneğin kurucu çekirdek kadrosunun beş yıl süren Adapazarı, Kocaeli, Yalova, Gölcük, Altınova, Derince bölgelerinde yaptığı okul temelli psikososyal eğitim müdahalelerinden birinde yapıldı. Deprem sonrasında bir çocuk ve ergen psikiyatristi olarak bir devlet hastanesinde

devam edeceğim bir uzmanlık ya da risk alıp idealizmin peşinde serüvene atlayacağım bir serbest doktorluk tercihlerinden ikincisine fazla da tereddüt etmeden girdiğim dönemde, devlet hastanesindeki şans eseri çıkmış devlet memuriyeti kadromla vedalaşırken, okul-öğretmen-veli-toplum-mahalle-koruyucu ruh sağlığı-birincil basamak ruh sağlığı kavramlarına da girdiğim ve beni de kendi denge tahtam üzerinde sınavan bir çağın hemen eşliğindeydim.

Deprem sonrasında grubumuz başlıca okul temelli, öğretmen eğitime dayalı bir program yürüttü.¹⁴⁰ Bu programda öğretmenlerle her hafta buluşuyor ve öğrencileriyle uygulayacakları yapılandırılmış bir programın üzerinden geçiyorduk. Bu çalışmanın travma sonrası stres bozukluğu belirtileri üzerindeki etkileri olumlu yöndeydi ve makale olarak yayımlandı.¹⁴¹⁻¹⁴²

Başlangıçta, öğretmen/öğrenci/veli çalışmalarında klasik kaynaklarda psikoterapide ele alındığı üzere, çocukların depremle ilgili duyumlarına dair resimler yaptırıyorduk. Çoğunlukla çocuklar yıkılan evler, mezarlar, taş yığınları çiziyorlar ve resim yapmak istemediklerini söylüyorlardı. Hele büyükler, resimleme çalışmasına girmekten son derece rahatsızlardı ve neredeyse hiç resim yapmak istemediler.

Çalışmamızın ikinci yılında Altınova'da, öğretmenlerle yaptığımız çalışmaya paralel olarak, travmatik stres ve okul sorunları açısından en riskli bulduğumuz çocuklar ile yaptığımız bir grup çalışmasında resim yaptırmak yerine şiir yazdırmayı denedik. Sonuçlar şaşırtıcı idi. Âdeta kalemlerin, boyaların ucundaki o imgelem tıkanıklığı sözlere dökülü bir anlatım şeklinde kanatlanıp uçuyordu. Hatta kendini ifade



Figür 28: Sapanaya yazılan şiir

Kaynak: Kişisel arşiv.

etme konusunda zorluk yaşayan çocuklar bile söz konusu şiir oldu mu açıkça bir ketlenmenin üstesinden gelmekteydiler.

Yukarıdaki şiir işte, bu şiirlerden biri. On yaşındaki erkek çocuk, belirgin bir yazma güçlüğü (muhtemel özgün öğrenme güçlüğü/disleksi-disgrafi) olduğu hâlde, şiirin temel unsurlarına yer vererek, açıkça nesirden farklı bir ahenk taşıyan dizelerle depremde kaybolan sapanını anmış, kuş vurduğu için deprem olmuş olabilir mi diye suçluluk ve günahkârlığı sorgulamış ve hatta depremde görülen rüyalarından bahsederek, deprem sonrasında tekrar sapanıyla kuş vurma umuduna da değinerek kendini ifade etmiş. Grupta konuşmadığını, ders başarısının düşük olduğunu ve hatta depremden beri saçında saçkıran denen alopecia areata bulunan bu küçük insan bir şiirle hem depremi hem

korkusunu hem kayıplarını ve gelecek umudunu dizelere sığdırmış hem de kısmen uyak bile yakalamış; eski edebiyat bilgininden hatırladığım kadarıyla, redif olacak şekilde dize sonlarında “canım sapanım” tekrarına yer vermiş. Biçim olarak da ozanın özellikle ilk dizelerinin bir yeniden düzenleme ile pekâlâ halk şiirinin bir özelliği olan bir dörtlük oluşturduğu bile söylenebilir.

İçerik olarak ozan, travmatik stres ve belleğin kendine has biçimini sergiler şekilde zaman içinde geniş zamanda kalmış yani geniş zamanın ifade genişliğine uygun biçimde geçmiş, bugün ve geleceği aynı anda işlemiş. Öte yandan travmatik stresin tekrarlayıcı imge biçimlerini rüyalarda görülme olarak ele almış, kayıplar ve suçluluk duygusunu ve canım sapanım ile karakterize olan, arzulanan ama yitik bir nesneyi tekrar tekrar dile getirmiş.

Baştaki resim ile bu şiirde görülen iki ifade biçimi arasındaki fark son derece çarpıcı bir kültürel yönü ortaya koymada yol gösterici olabilir. Resmin genelleyici ifadesi, âdeta bir üst bakış gibi bir sınav vermeyi betimlemesi, ateşe düşen insanlar ve düşmeyenler gibi bir ayrıştırma içermesi, yüz ifadeleri belli olmayan figürlerden oluşması ilk bakışta dikkat çeken özellikler. Şiirde ise sahip olunan bir oyuncak/bir silahın kaybı, çocuksu düşler, ilgiler, korkunun hissedilmesi, herkesin korku hissetmesi/rüyalar görmesi gibi paylaşılan duygular, geleceğe dair beklenti ve umudun da yer alması gibi kişisel bir psikolojinin dışı vurumu ön plana çıkmaktadır. Bunun Müslümanlıktaki suret yasağına bağlı olduğunu söylemek, bu yazımın amacına ters düşen haklı ama iri bir iddia olsa da Hussein Nasr’ın minyatürler hakkında söylediklerine bu noktada kulak vermek yararlı olabilir.¹⁴³ Nasr,

içinde bir figür/suret bulunan minyatürlerde bile arka planda tekrar eden süslemeci şekillerin bir dizgi, tekrar oluşturduğunu ve ön planda düşen iki boyutlu figürle birlikte bu geometrik tekrarın âdeta kendine ait bir uzam, zaman, hareket, renk ve biçim içerdiğini tartışmaktadır. Bu dünyanın form olarak fiziksel dünyadan ayrı bir “âlem el-hayal” yani bir mundus imaginalis, hayal âlemi oluşturduğunu tartışmaktadır. Orhan Pamuk’un Benim Adım Kırmızı’da ele aldığı nakkaşların dünyasıdır mundus imaginalis; hatta Pamuk’un kahramanlarından birine söylediği gibi bu âlem “*ruhun şiirinin nakşedilmesi*”dir.¹⁴⁴ Minyatür denilen şiir ve nakış birlikteliğidir. Bu yönden bakıldığında şiir ya da daha doğru biçimde, edebiyat terimiyle söyleyecek olursak manzum yazı içerdiği ritim, melodi, ölçü, uyak ile kültürümüzü daha anlamlı tanımlayabilen bir sanat biçimidir. Âşıklık geleneği, atışma, sadece bir hayal perdesi olarak Hacivat ve Karagöz gibi sese geri plan oluşturan oyunların tekrarlı bölümleri, masalların uzun uzun ritmik girişleri ve sonlanışları, maniler hep bu sözlü geleneğin egemen ve ifade edici doğasına işaret etmektedir.

Bu görünüm, John Singer Sargeant’ın resimle ritim ve tekrar yakalayabildiği, melodiyi görselleştirebildiği “Karanfil, zambak, zambak, gül” eserinden hayli farklıdır. (*Bakınız Figür 13*).

Özellikle evrim psikolojisi ile ilgilenen edebiyat eleştirmenlerinden Joseph Carroll, Jonathan Gothschall, Dennis Dutton ve Lisa Zunshine gibi yazarlar sanatın (resim, edebiyat-şiir ve müzik) insan gelişiminin doğal bir parçası olduğunu savunmaktadırlar. Sanat hem cinsel seçim açısından oluşturduğu avantajlar (güzellik, simetri, orantısallık) hemde

hayatta kalmayı artıran özellikler (grup aidiyeti, başkalarının ne düşündüğünü anlayabilme) nedeniyle evrimde önemli bir rol oynamış görünmektedir.

Çocuk ruh sağlığı ve gelişimi açısından bizler için ilginç olan, sanatın çekirdeği denebilecek olan kimi özelliklerimizin doğumdan itibaren kendini gösterme biçimidir. Örneğin, Miall ve Dissanayake'nin "şiirsel bebek dili" dediği özelliklerden biri bebeğin konuşmayı öğrenme ve kullanma biçimidir.¹⁴⁵ Bir bebeğin annesiyle konuşmaya başladığı dönemdeki melodik, tekrarlayıcı dil biçimine yani gelişim psikolojisinin annece (motherese) dediği dile işaret eden araştırmacılar, bebeğin yönlendirdiği bu konuşma biçimini analiz etmişler ve her dilde benzer olmak üzere özellikle annenin ince tondan, yumuşak ve nefes alır gibi bir ses kullanımına karşılık bebeğin de kısa, tekrarlayıcı, aralarında duraklar bulunan hatta dizeler gibi belirli hece sayılarından oluşan âdeta şiirle özdeş melodisine odaklanmışlardır. Bu çalışmalarında bebek konuşmasını bir şiir düzeniyle ele almaları, bir "bebek dili poetika"sından söz etmeleri dikkat çekicidir. Goethe'den ilhamla kullandığı şekilde Homo Aestheticus göndermesindeki sanatın ve estetiğin evrenselliği teması üzerine inşa edilen bu boyutun ne olduğunu hatırlamak için ya çocuklarınızın beş-altı aylık olduğu zamanlardaki agulamalarını hatırlamak ya çevredeki bebek ve annelerini izlemek ya da Youtube'taki gülümseten bebek konuşması videolarına göz atmak yeterli olacaktır.¹⁴⁶ Bu gözlem gücü getiren sanat teorisyeni bakışı, gelişim psikologlarının da dikkatini çekmektedir. Zira günümüzde gelişim psikolojisinde en çok ele alınan konulardan biri anne-bebek ilişkisi, bağlanma ve dil alanları olarak ortaya

çıkmaktadır. Örneğin, “touchpoints” kavramı ile sıfır-üç yaş bebek ve çocukların gelişim dönemi duyarlılıklarını, ruhsal gelişimini ve ailelerin bu dönemde dikkat etmesi gereken önemli noktaları hem aile eğitimi hem uzman eğitimi hem de gelişim psikolojisi ve koruyucu ruh sağlığı yaklaşımı ile ele almış olan Amerikalı pediatrist ve psikiyatrist Thomas Berry Brazelton, “poetika” da denebilecek bu eşsiz dile dair değerlendirmeler yapmaktadır. Brazelton’a göre, yenidoğan bebekler, annelerinin seslerini ilk duydukları andan itibaren beden hareketlerini bu sesin ritmine uygun olarak senkronize etmektedirler. Karşılıklı bir uyum örneği olarak ele alınan bu önemli araç yardımıyla bebeğin, hareketlerini anneninkilere uydurması, annenin de konuşmasını bebeğin hareketlerine göre ayarlaması mümkün olmaktadır. *“Anne babalar bebeklerini etkileyen ses tonu ve ritmini öyle bir ayarlayabilirler ki bebekleri âdeta onların sesleri ile dans etmeye başlar.”*¹⁴⁷ Anne babasının sesini duyduğunda ayaklarını, kollarını hızlı hızlı hareket ettiren bebekleri getirelim aklımıza. Nasıl güzel bir danstır o?

Bu konudaki bir başka görüş de bebek ruh sağlığı uzmanı Daniel Stern’den gelmektedir. *İlk İlişki (The First Relationship)* adlı çalışmasında, annelerin farklı mesajlar vermek için bebeklerine farklı melodik tonlarda seslendiklerine işaret etmektedir. Bu anlamda, Stern, bebek için müziğin sözlerden önce geldiğini söylemektedir.¹⁴⁸ Stern’e göre bir bebek, önce yükselen sonra alçalan bir tonlamayla bir nida attığında, anne de onu taklit eden biçimde bir yanıt vermektedir. Bu taklit/imitasyon etkisi aynı olsa da kullanılan ses tonu başka birine aittir ve anne bu şekilde bebeğe, onun deneyimini paylaştığını iletmektedir. Artık bu iletiyle birlikte paylaşılan

bir deneyim alanı oluşmaktadır. Artık taklidin araya girebilmesiyle annenin “ben” deneyimi, paylaşılmış bir “biz” deneyimine dönüşmüştür. Anne bebek konuşmasında, annenin ve bebeğin kullandığı tonlama değişikliklerinin normal konuşma paterninde görülenden daha yüksek, daha abartılı olduğuna dikkat çeken Stern, hecelere ve sözcüklere vurgunun daha fazla olduğuna ve anne-bebek konuşmasının bir tür şarkıya benzediğine değinmektedir.

Evrimsel biyoloji ve kognitif bilimler konularında çalışmalar yapan William Tecumseh Fitch de insanlarda senkronizasyon kapasitesinin görsel uyaranlara kıyasla akustik dizilimlere daha duyarlı olduğunu belirtmektedir. Kekemelerin şarkı söylerken konuşmalarının akıcılılaşmasına benzer şekilde, özellikle afazi hastalarında müzik terapisinin işe yaramasının melodi ile ilgili değil, ritim ile ilgili olduğuna da değinen Fitch, özellikle dil yetisinin evrimi konusunda kapsamlı çalışmalar da yapmaktadır.¹⁴⁹⁻¹⁵⁰

Ritim duygusunun evrenselliği ya da bir başka deyişle insan biyolojisi ve merkezî sinir sisteminin ritme yatkınlığı, basitçe kalbin atış ritmi gibi bir yaşamsallığın temposunda olduğumuz gerçeği ile de açık ilişkili görünse de insanlık tarihine yapılan bir göz atma da ritim duygusunun, müziğin ve şiirin ruhu olan temponun Paleolitik Dönem’den beri insanla birlikte olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵¹⁻¹⁵² *Mehter Marşı*’nı ya da *Mozart’ın Türk Marşı*’nı duyduğumuzda ya da bir davul sesi ile irkildiğimizde, ilk insanların mağaralarından itibaren iç titreten bir ritim bizimledir. Doğamız ritim, şiir, poetika ile doğuştan itibaren donatılmış gibidir.

Bu doğal tekrar yatkınlığını en sıradışı biçimleriyle

çeşitli ruhsal bozukluklarda izlemek mümkündür. Otistik spektrum bozukluğunun da içinde yer aldığı yaygın gelişimsel bozukluklar ve zekâ geriliği tablolarında çoğu zaman anlamsız görülen ritmik ve basmakalıp hareketlerin bulunduğunu görürüz. Stereotipik davranış adı verilen bu hareket kalıpları çoğunlukla duygusal bir yükselmenin -örneğin, heyecanın ya da sevinmenin- ortaya çıktığı durumlarda görülen el çırpma, el sallama, zıplama ya da koşturma, dönme şeklindeki davranışlardır. Bu hareketlerin tekrar edici doğası, ortaya çıkışındaki ritmik patern tipiktir. Kimi zaman aynı ritmik tekrar; melodik konuşma, mırıldanma gibi özelliklerle de kendini gösterebilir. Tanısal sistem içinde kısıtlayıcı, basmakalıp hareket paterni ölçütü içinde tanımlanan davranışlardır ve bozukluğun çekirdek (core) belirtisi grubunu oluştururlar.¹⁵³ Her ne kadar bu basmakalıp hareket sorunları sadece otistik spektruma özgü değilse de aşırılıkları, işlevsiz rutinlere dönüşme miktarları, devam süreleri gibi pek çok özellik ile diğer sorunlarda gözlenenden ayrırt edilebilirler. İlginç olarak bu tekrarlayıcı hareket paternlerinin gelişimi ve psikopatoloji ile ilgisi konusunda az sayıda tanımlayıcı çalışma bulunmaktadır. Bunlardan en kapsamlılarından biri, Michelle Turner'in 1999 yılındaki gözden geçirme yazısıdır. Tekrarlayıcı hareket paternlerinin çeşitli bilimsel açıklamalarına değinen Turner bu hareket tekrarlarının oluşmasında birkaç temel gruba yer vermiştir:¹⁵⁴

1. Otizmi bir aşırı uyarılma sendromu olarak ele alan yaklaşımda tekrarlayıcı hareketler bir homeostatik denge oluşturmak için ortaya çıkmaktadır.

2. Tekrarlayıcı hareketler bir edimsel (operant) öğrenme sonucu ortaya çıkmaktadır. Uyaran sağlayan hareket

öğrenilmiş ve çeşitli şekillerde pekiştirilmiştir.

3. “Mentalize etme kapasitesi eksikliği” yani zihin teorisi eksikliği bulunduğu tekrarlayıcı hareketler korkutan ve tehdit eden bir çevre algısının kontrol edilmesi amacıyla ortaya çıkar.

4. Tekrarlayıcı davranışlar bir merkezî uyumlanma (central coherence) eksikliği olarak açığa çıkar.

5. Tekrarlayıcı hareketler davranışları denetleyici yürütücü işlevlerin bozulması sonucu ortaya çıkar.

Her ne kadar bu özet kapsayıcı olarak tekrarların olası oluşma mekanizmalarını ortaya koymaktaysa da normal gelişim içindeki tekrarlayıcı hareketleri, özellikle erken bebeklik çağıının tekrarlama paternlerini, bu tekrarlama paternlerinin anne-çocuk ilişkisi bağlamında ele alındığı modelleri dikkate almamaktadır. Yine kimi dini ritüellerde, dua okumalarda, trans hallerindeki tekrarlayıcı hareketler araştırılmayı beklemektedir.

Bebegi ayakta sallamanın ne olduğunu bilen bir nesilden gelmenin de etkisiyle, bebeklerin sallanma, kucağa alınma, beşikte uyutulma gibi sallanma ve ritmik hareketlerden aldıkları hazzı da dikkate alarak, tekrarlayıcı hareket kalıplarının, bir anne-çocuk ilişkisi ritminin düzenlenmesi bağlamında yürütülecek çalışmalarla ele alınması gerektiği açıktır. Tarlalarda sırta bağlanan bebeleriyle çapa yapan kadınlarımızı; at üstünde sallana sallana geçirilen uzun göçebe yolculuk geçmişimizi; tavana ya da duvardan duvara asılmış bir ipe kalın bir örtü dolanarak yapılmış sallıncak formlu beşiği (çingene salıncağı) ya da hoppala adı verilen, bebeğin zıplaması ve sallanması esasına dayanan

tehlikelice bir oyuncak türünü de kapsayan bir kültürün parçası olduğumuz unutulmamalıdır.

Duyusal düzenleme terapileri olarak ele alınan (sensory integration therapies) terapi yöntemlerinin de eğlenceli, salıncaklı, tırmanmalı, hoplamalı, zıplamalı, yuvarlanmalı rehabilitasyon teknikleri de bu ritmik düzenlemeye yardımcı kaynakları oluşturmaya yardım ediyor görünmektedirler. Ancak biyolojimizin sosyal bir varlık olmaya yönlendiği doğrultuda hem erken çocuklukta tekrarların anlamını kavramanın hem psikopatolojide ortaya çıkışlarını incelemenin hem de bir kültürel olgu olarak Şamanizm'den modern dinî ritüellere uzanan alanda müzik, ritim, tekrar, dua, tören olgularına bakmanın zorunluluğu ortadadır.

Tekrarın devinimsel hareket biçiminde ortaya çıktığı bozukluklar kadar (otistik spektrum, tik bozuklukları, diskineziler, kompulsyonlar) düşünce biçimleri (obsesyonlar, şiir, destan) olarak ortaya çıkması da ele alınmalıdır.

Bu bölümün başında ele aldığım şiir konusuna tekrar dönecek olursam, bir anlamda otizmde aynı hareketi tekrar tekrar yapan çocukların bedenleriyle yazdıkları şiiri de görebilmek, şiirden öğrendiklerimizi de bilimin alanına taşımaya çalışmak önemlidir.

Bir primatolog ve primat davranış bilimcisi olan Franz De Waal insanın korkutucu derecede sosyal bir canlı türü olduğunu söylemektedir. Araştırmacıya göre bir canlı türü yaşam karşısında ne kadar az dirençli ise grup oluşturmak için duyacağı gereksinim o kadar çok olmaktadır.¹⁵⁵ İnsan için de tekrar, mimezi, taklit, senkronizasyon, ritim, ölçü, şiir ve müzik bu grup oluşumlarını oyun ve sanatın diliyle

yapar. Anne kucağında sallanan bebek, ninni duyan bebek bu bağlamı ilk deneyimlediği ilişki ile insan olma yoluna koyulur; senkronizasyon, ritim, şiir evrensel içgüdüler olarak gelişimde rol alır.

Sanatın da kişinin çağıyla, bir eserle ya da eseri ortaya koyan kişiyle bir senkronizasyon çabası olduğunu düşünürsek, çocukları sanatı deneyimlemek, sanat yapmak, sanat öğrenmek başlıkları altına konabilecek tüm etkinlik ve estetik duyum biçimleriyle tanıştırmak çocuk ruh sağlığı ve zihinsel gelişimi için olduğu kadar sosyal bağlar ve ahenk açısından da önemli görünmektedir.

Dünyada tarihe kaydolmuş ilk ninni örneği Sümerlilerden gelir:¹⁵⁶

U-a a-u-a

Ururu şarkımda – büyüün

Ururu şarkımda – kocaman olsun

İrina ağacı gibi sağlam kök salsın

Şakir bitkisi gibi boy atsın

Binlerce yıllık bu ninnide geçen şakir bitkisini tanımasak da bir annenin “uyusun da büyüün ninni” diye mırıldandığını tanımamız oldukça kolaydır.

Tarih boyunca, ne anne ve çocuğun ninnili ilişkisi ne de şiirin yeri değişmemiş görünmektedir. E.O. Wilson’un Dünyanın *Sosyal Açından Fethi (The Social Conquest of Earth)* adını verdiği kitabında vurguladığı da insanın bir içgüdü olarak sanat formu olan müziği yarattığı ve yaptığıdır.

Bu çalışmada sayılar, renkler, resim çizme ya da yaratılış miti bulunmayan ilkel topluluklarda bile zengin bir müzik repertuvarının bulunduğu ve müziğin zihinsel dil gelişimi ile yakın zemin ilişkisine değinmektedir.¹⁵⁷

Annenin kalp atışlarının ritmi ile başlayan, damarlarından akan kanın hışırtısı ile senkronize olan ve yaşamın ilk belirtileri olarak zihinlere işlenen bu ritim ve müzik belki de tabiat anamıza bağlı olduğumuz melodinin ta kendisidir.

14

Bağlanma ve Dil



Figür 29: Prof. Dr. Behiye Alyanak ile birlikte, Esnaf Hastanesine taşınan sevgili Balaban'ımızın coşku veren resmi önünde.

Kaynak: Kişisel arşiv.

1993-2000 yılları arasında İstanbul Tıp Fakültesi Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalında asistan ve kısa dönem de uzman olarak çalıştığım zaman dilimi hayatımın en dolu dolu günlerindendi. Akademik ilgiler, arkadaşlıklar, hayal edilen ve gerçekleşen projeler ile geçen bu dönemde yaşıttım, meslektaşım ya da hocam olarak bana hem beceri birikimleri hem de dostluklarıyla ilham ve destek veren pek çok kişiyi sevgi ve saygıyla anıyorum. Bunlardan en önemlilerinden biri kuşkusuz rahmetli Prof. Dr. Kayıhan Aydoğmuş... Kayıhan Bey, öğrencilik yıllarımdan itibaren fakülte dekanı olarak adını duyduğum bir kişi ve

uzun yıllar kürsü başkanımız ve hocamız olmanın yanı sıra benim nikâh şahitliğini de yapmış, özel bir insan... Kayıhan Bey'in anlattığı, kimi zaman bize fazla klinik, fazla pratik geldiği için eleştirdiğimiz zihinsel gerilik, otizm ve enürezi tabloları hakkındaki seminerleri keşke o gençlik duygularıyla bir kez daha dinleyebilsem... İstanbul Tıp Fakültesinin Çocuk Psikiyatrisi binasında akşamüstü saatlerinde yorgun Millet Caddesi'nin tramvay seslerinin ve yol kenarındaki çınar ağaçlarının gölgelerinin yeşil loşluğu ile doldurduğu o seminer salonunda; o iki bloklu, içinde Montessori Okulundan özel eğitim katından oyun terapisi katlarına, çocuk bahçesinden yemekhaneye kadar pek çok bölümün bulunduğu; girişinde Balaban'ın o eşsiz resminin olduğu o özel binada; personellerimizden her işe koşturan Uğur'un ya da Ziya'nın getirdiği güzel demlenmiş çay ile birlikte hocanın anlattıklarını dinlediğimiz günlerin yeri bir başka...

Kayıhan Bey'in kimi zaman gözlerini kapayıp anlattığı, Google ve Wikipedia çıktıktan sonra, doğruluğunu ve kaynakçasını da temin edebildiğim dil gelişimi ve dilden mahrumiyet hakkındaki bir öykü burada anılmaya değer.

Hocabuhikâyeye insanlık dışı bir deney, diye başlar ve öyle bitirirken Orta Çağ'da Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick'in yaptırdığı belirtilen deneyi bağlanmanın dil gelişimi üzerindeki etkisini vurgulamak için mutlaka her yıl bizlere anlattı.

Bu çarpıcı deneyde aktarılanlara göre II. Frederick, bebeklerin doğuştan itibaren Tanrı'nın Adem ve Havva ile konuştuğu dil olan İbranice, Latince, Arapça ya da Yunancayı konuşup konuşmadıklarını test etmek için bebeklerin

bakıcılar tarafından yedirilip, beslenip temizlenmesini ama onlarla konuşulup oynanmamasını istemiştir. Ancak kucaklanıp, konuşulmayan, sevilip, okşanmayan bebekler Tarihçi Salimbene'nin deyişiyle *“El çırpma, oynama, jestler ve takdir eden yüz ifadeleri ve sözcükler olmadan bebekler yaşayamamışlardır.”*¹⁵⁸

Bebeklerde depresyon, anne yokluğu, hospitalismus, anaklitik depresyon kavramlarını işlediğimiz derslere konu olan bu anekdotta adı geçen felaket, ne yazık ki yakın dönemde Romanya yetimhaneleri trajedisinde de tekrarlanmıştır. Bu ikinci elim örnekte bir deney değil ama sevgi, ilgi ve bakım eksikliği yani genel bir ihmâl tablosu nedeniyle yaşanan dram söz konusudur.

İnsan yavrusu, anne karnında geçirdiği yaklaşık 40 haftalık rahim içi gelişme dönemi kadar, rahim dışında geçen iki yıllık dönem ile bebeklik dönemini tamamlar. Bu tamamlanmamış gelişim, insanı diğer memelilerden ve diğer yüksek primat türlerinden ayırmaktadır. Biyologlar bu özelliği insanın iki ayak üzerinde yürümesine, yer çekimi nedeniyle de gövde içinde büyüyen canlı yavrunun ancak belli bir ağırlığa ulaşabilmesine bağlamaktadırlar. Bu prematüre gelişim düzeyi, doğumdan sonra bebeğin annesine bağımlı kalacağı bir bakım sürecine gereksinim oluşturmaktadır. Bu eksik gelişim nedeniyle, olgunlaşmamış canlının bir bağ içinde annesi ile uzun süreli ilişki kurması ve bir dizi etkileşimsel sosyalleşme becerisi taşıyabilmesi elzemdir.

Şüphesiz ki bebeğin doğuştan taşıdığı ve insanı milyonlarca yıl içinde olgunlaştıran bir sinirsel donanım mirası annesi ile kurulacak bağ ön plana çıkaracak şekilde

evrilmiştir. Bu donanım bebeğin kucaklanması, öpülmesi, sevilip okşanması, onunla konuşulması, ninniler söylenip kucakta, beşikte, sırtta ya da ayakta sallanması gibi bir dizi davranış repertuvarını da kapsamaktadır. Donald Winnicott'un kucaklayan çevre (holding environment) kavramı bu nedenle tüm bu gereksinim ağını ve yapılabilecekleri karşılamaktadır. Bu kucaklama olmadığında insan yavrusunun yaşayamayacağı açık ve acı tecrübelerle sabittir.

Biraz önce değinilen anaklitik depresyon ve hospitalismus kavramları Rene Spitz tarafından, uzun dönem hastane ya da kurumda kalan ya da anneden ayrılmak zorunda kalan bebeklerde bir süre sonra dil ve motor becerilerde gelişmenin durması olarak tanımlanan mahrumiyet tablolarıdır. Rene Spitz'in 1952 tarihli konu hakkındaki belgeseli <https://archive.org/details/PsychogenicD> adresinden izlenebilse de rahatsız edici görüntüler içeren ve bugünün hasta hakları konusunda etik ihlalleriyle dolu olan bu filmler yerine gülen bebeklerle ilgili videoları izlemeniz tavsiye edilir.¹⁵⁹

Bebeklerin doğum sonrası en az iki yıl süren, annelerine bağlanma için olduğu kadar dil becerisi için de kritik olan bu dönem pek çok dil araştırmacısının da ilgisini çekmektedir.

Michael Tomasello, dilin evrensel bir yapıya gereksinimi olmadığını ve diğer bilişsel beceriler gibi etkileşimsel olarak geliştiğini ortaya koymakta ve bu anlamda Chomsky'nin evrensel dil kuramı karşısında yer almaktadır. Tomasello'ya göre dilin sosyal bir işlevi bulunmaktadır ve dil için daha geri planda başkalarının niyetlerini anlama, paylaşılmış dikkat (joint attention), taklit yeteneği ve patern bulma gibi temel bilişsel beceriler gerekmektedir:

“Kimsenin bulunmadığı ıssız bir adada tek başına kalan bir çocuk, kendi başına düşünmeyi öğrenebileceği insani işlemleri otomatik olarak yapamaz; durum bunun tam tersi şekilde gelişmektedir; çocuklar iş birliği yapmak, iletişim kurmak ve belirli biçimlerde diğer kişilerden öğrenmeye uyumlu şekilde dünyaya gelirler. Yani evrim adaptif olanı seçmektedir. Ontojenik olarak, bu becerileri sosyal etkileşim içinde deneyimleme pratiği ile çocuklar yeni temsil biçimleri ve yeni anlam çıkarma imkânları oluştururlar; Vygotsky’nin dediğine benzer şekilde, bu yeni oluşumlar “kendisi olmak” hakkında düşündüklerini başkalarıyla iş birliği içindeki etkileşimleriyle birleştirdiklerinde gelişir. Sonuçta ortaya çıkan iş birliği yapan bir kognisyon ve düşünme biçimidir; bu biçim diğer primatlardaki kolektif ve iş birliği eylemleri için beceri yaratmaya benzememektedir.”¹⁶⁰

Bu anlamda Tomasello, sosyalleşmenin nedeni ve sonucu olarak dil alanını görmekte ve etkileşimle pekişen bir sosyal kognisyona değinmektedir. Gerçekten de dil dediğimizde sadece sözcüklerden değil, sözcükler dışında kalan ses tonu, yüz ifadesi, jest ve mimiklerden de söz ettiğimiz akılda tutulmalıdır. Bebeklerde dil öncesi denebilecek babilcama, agulama, gülücükler, çığlıklar gibi özelliklerin sözcük üretimi başlamadan ortaya çıktığı hatırlanmalıdır. Aşırı bir örnek oluşturmaktaysa da dil gelişimine dair önemli içgörüler kazanmamızı sağlayan bir model olarak otistik spektrum bozukluklarında sözcük gelişimi kısmen gelişmiş, kısıtlı ya da tekrarlayıcı ses dizilimlerinden oluşur düzeyde kalsa da dilin pragmatik özellikleri denilen dilin tınısı, melodisi, prozodisi genellikle tamamen eksiktir. Sözcük dışı kalan bu dil bileşeni melodi ve vurgusu ile çoğunlukla dilin

duygusal, iletişimsel kısmını oluşturmaktadır. (Yüz yüze iletişim içermeyen ve sadece yazılı sözcüklere bağlı kalan WhatsApp yazışmalarının neden çeşitli tartışma ve yanlış anlamalara neden olduğunu da bu vesileyle hatırlayalım.) Dilin pragmatik yönü diyeceğimiz bu alan, kimi kelimelere yaptığımız vurgu, onu mimiklerle ve ses tonu ile biçimlendirmemiz, bazen yüz ve göz ifadeleri ile kapsamamız dilin bir bütün olarak insanın etkileşim ve sosyal sisteminin bir parçası olduğunun kanıtlarıdır.

WhatsApp ve elektronik ortamlardaki yanlış anlaşmalar örneğindeki negatif örnekler kadar, birbiriyle anlaşma niyetinde olan ama birbirlerinin dilini bilmeyen iki kişinin karşılaşmasını da bir düşünelim. Kelimeler olmadan, politika konuşamaları da bir arada yaşamaya dönük bir gün geçirebilmeleri çok da zor olmayacaktır.

Otistik spektrum bozuklukları taşıyan bebek ve çocukların karşılıklı sosyal etkileşim kur(a)mayan yönleri; kısıtlı ya da geliş(e)meyen dil özellikleri bu nedenle sosyalizasyon ve dil gelişimi arasındaki bağları anlamak için eşsiz bir tıbbi model oluşturmaktadır. Bu bozuklukların modern psikiyatri içinde tanımlanmalarını incelemek de oldukça ilginç bir tablo ortaya çıkarmaktadır.

Tanımlanmasını Amerikalı Leo Kanner'e borçlu olduğumuzu pek çok kaynakta öğrendiğimiz infantil otizm, ilginç olarak bir yıl sonra (1940 ve 1941 yılları içinde) Viyanalı Hans Asperger tarafından da tanımlanmış ve ayrıntılandırılmış görünmektedir. Simon Baron Cohen'ın 2015 yılında *Lancet* dergisindeki, Steve Silberman'ın otizm tarihçesine yer veren *The Neurotribes* kitabını ele alan yazı, otizmin tarihçesi

hakkında kapsamlı bir inceleme sunmaktadır.¹⁶¹ Bu yazı ilginç biçimde Amerikalı Kanner'in, Alman meslektaşının 1938'den beri üzerinde çalışmalar yaptığı sosyal yönden yalnız, değişik ilgi grupları olan bu kişilere ait gözlemi infantil otizm adı altında paketleyip bilim dünyasına sunduğunu da iddia etmektedir. Baron Cohen, yazısında, Kanner'in otizmin nedeni olarak o dönemde oldukça moda bir yaklaşım olan toksik ebeveynlik kavramına ve anne babaları suçlayan genel psikanalitik eğilimle, bozukluğa "buzdolabı" ebeveynlik şeklinin yani soğukluk ve ilgisizliğin neden olduğuna dair yaptığı saptamaya da eleştirel açıdan yaklaşmaktadır.

Ne yazık ki anne babaların pek çok konuda, çeşitli bozuklukların ortaya çıkışında suçlanmaları hâlâ da gerilerde kalmış değildir ve söz konusu otizm olduğunda adında uzman kelimesi geçen pek çok meslek grubu, özellikle anne babaların suçluluk duygularına hitap eden, etkisi ise bilimsel olarak bulunmayan pek çok eğitim ve tedavi yolunda umut tacirliği yapmaya devam etmektedir.

Bruno Bettelheim, Rene Spitz ve Leo Kanner her ne kadar otizmin nedenlerinin oluşma mekanizmasını toksik ebeveynlik üzerinden açıklama eğiliminde bir görüş başlatmış olsalar da güncel araştırmalar otizmin genetik bir altyapı nedeniyle sosyal kognisyon ve zihin teorisi gibi bilişsel yeti alanlarının gelişiminin bozulduğu bir nörobiyolojik alan olduğuna eğilmektedir. Ancak insanın insana yaptığı değişmediği için, klinisyenler çevre bakımının yetersiz, istismar edici ya da ihmal edici olduğu durumlarda ortaya çıkan, otistik belirtilere benzer belirtiler sergileyen çocuklara ait psikolojik tabloları tanılama sistemlerinden çıkarabilmiş

değillerdir. “Tepkisel bağlanma bozukluğu” işte, 1980’lerde tanılama sistemlerine girmiş olan ve otistik belirtilere çok benzer özelliklerin ihmal edilmiş çocuklarda görülmesini izah eden bir tanı kategorisidir.

Richters ve Volkmar, tepkisel bağlanma bozukluğu kavramının psikososyal gelişme geriliği, psikososyal cücelik, anaklitik depresyon, hospitalismus gibi diğer kavramlarla da eş anlamlı kullanılan bir bozukluk olduğuna dikkat çekmektedirler.¹⁶²

Tepkisel bağlanma bozukluğu DSM-5’te iki farklı tipe anılmaktadır. Bunlardan bir tanesi otistik belirtiler olarak da değerlendirilebilecek duygusal geri çekilme ve ketlenmenin olduğu alt tip ile çekinmenin bulunmadığı girişken sosyalleşen alt tiptir. Duygusal geri çekilmenin ve ketlenmenin olduğu alt tipte, çocuk bakım veren kişiye rahatlamak ve güvence almak için yaklaşmaz ya da stres altındayken bakım veren kişinin çocuğu rahatlatamadığı bir tablo içindedir. Genellikle bu çocukların sosyal ve duygusal tepki düzeyleri azalmıştır, pozitif duygulanım göstermeleri zordur; zaman zaman bakım veren büyüklerin yanlarında açıklanamaz sınırlılık, üzüntü ya da korkunun eşlik ettiği duygusal ataklar geçirebilirler. Bu tablonun özellikle sık bakıcı değişikliği dolayısıyla düzenli bir bağlanmanın yaşanmadığı ya da çocuk sayısının bakıcı sayısına göre yüksek kaldığı ve dolayısıyla istense de sınırlı bir bağlanmanın yaşanabildiği kurumsal bakım koşullarında (yetiştirme yurtları gibi) ortaya çıktığı bilinmektedir. Her ne kadar dil ile ilgili kısıtlanma, tanı ölçütleri içinde yer almasa da kurum bakımında kalan bebeklerin ve çocukların dil gelişimlerindeki yetersizlik sık rastlanan bir durumdur.

Dil ve sosyalleşme arasındaki bağlantı ile çocuk-bakım veren-bağlanma ve ruhsal bozukluklar bağlantısı birbiriyle iç içe geçmiştir. Hâlâ otistik bozukluklar ve bağlanma bozuklukları arasındaki ilişkiye yer veren yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır.

Bu alanda erken sayılabilecek bir tarihte, 2000 yılında yürüttüğümüz bir çalışmada DSM-IV ölçütlerine göre yaygın gelişimsel bozukluk yani otistik spektrum bozukluğu tanısı alan çocuklarda, özellikle bakım verme tarzının sorunlu bulunduğu 15 çocuk ve annesi ile yapılan üç aylık psikoeğitim programında, sosyal karşılıklılık, taklit içeren oyun ve dil gelişiminde artışlar olduğu tespit edilmiştir. Geriye dönük olarak tepkisel bağlanma bozukluğunu değerlendirdiğimiz bu çalışmada, 21-45 aylar arasında bulunan bebeklerin günde ortalama yedi saat televizyon seyretmeleri çarpıcı bir bulgu olarak öne çıkmış ve yazıda duygusal ihmal ile otistik bozukluğun karıştığı noktalar ele alınmıştır.¹⁶³

Dil gelişimi açısından TV sesinin, insan konuşmasının karşılıklılığını ve etkileşim biçimini karşılamaktan çok uzak olduğu akılda tutulursa dil, duygusal etkileşim ve sosyal paylaşım eksenlerinin birlikteliğinden mahrumiyetin çocuklarda otizm değilse de otistik belirtiler ve/ya da tepkisel bağlanma bozukluğu bağlamında bir tabloya neden olabileceği unutulmamalıdır.

Duygusal olarak pozitif, paylaşımlara açık, dil açısından zenginleşmiş bir bakım ve yetiştirme ortamının sadece dil becerileri alanını değil, soyutlama ve entelektüel düşüncenin de yeşerdiği kognitif beceri zemininin tamamını etkilediği açıktır.

Bir başka tarihsel olguyu, Yine Kayıhan Bey'in anlatımıyla hafızama kazınan “Aveyronlu Vahşi Çocuk” öyküsünü zihinsel gelişim, dil gelişimi ve insanın sosyal varlık olmasıyla ilgili olarak bu noktada ele almak yerinde olacaktır:

<https://archive.org/stream/anhistoricalacccooitargoog#page/n10/mode/2up> adresinde Itard'ın orijinal makalesi bulunmaktadır.¹⁶⁴ Bu yazıda J.M. Itard adlı Fransız doktor, 1798 yılında Aveyron bölgesinde üç avcının ormanlık arazide karşılırlarına çıkan on-onbir yaşlarındaki çocuk hakkındaki gözlemlerini ve eğitim ilkelerini bir makale hâline getirmiştir. Avcıların bulduğu bu küçük çocuğun saldırgan olduğu, duygusal bağ kurmadığı ve etrafındaki kişilere ilgi göstermediği Itard'ın ilk gözlemleri arasındadır. Çocuğu bulanlar ve eğitimini üstlenen Dr. Itard, çocuğun daha önce insan teması ile karşılaşmadığını ve uygarlıktan uzak olarak büyüdüğünü, bu nedenle de çocuğun bir vahşi (savage) olduğunu düşünmüşlerdir. Temelde medeni insan-vahşi insan karşıtlığının, Fransız Kolonyalizmi sonrası Kıta Avrupası'nda önemli bir tartışma hattı oluşturmuş bir ayırım olduğunu da akılda bulundurmak gerekir.¹⁶⁵

Itard bu çalışmasında “vahşi” çocuğun eğitim sürecine büyük önem atfetmiş ve aşağıdaki gibi bir amaçlar listesi belirlemiştir:

1. *Çocuğu bir zamanlar sürdürdüğü hayattan ziyade şimdi geçtiği hayatını daha zevkli bulması ve şimdiki hayatının bırakmak üzere olduğu hayatına uygun olması için gerekenleri yaparak sosyal hayata bağlamak*
2. *Sinirsel duyarlılığını en etkili enerji veren uyanıcılarla ve zihni canlandıran etkinliklerle harekete geçirmek*

3. *Yeni oluşacak isteklerini karşılayarak ve çevresindeki nesnelerle kurduğu ilişkilerin sayısını artırarak fikir dünyasını genişletmek*
4. *Taklit gereksinimi oluşturacak durumlara maruz bırakarak konuşma kullanmaya yöneltmek*
5. *Fiziksel isteklerini oluşturan nesneler için basit zihinsel işlemler kullanmasını desteklemek ve bunları eğitim maksadıyla kullanmak*

Itard'ın konuşması gelişmemiş ve etrafla ilgisiz bir çocuk için çizdiği bu muğlak ama anlaşılabilir eğitim hedefleri, çağı için olduğu kadar bugün için de geçerli görünmektedir. Uyarıcıları artırmak ve konuşmayı geliştirecek olumlu pekiştiricileri kullanmak olarak özetlenebilecek bu yöntem sonunda Itard'ın vahşi çocuğu Victor'un konuşmayı öğrenememiş olduğu bilinmektedir. Yakın tarihte Uta Frith ve arkadaşları çocuk psikiyatrisinin bu efsane anektodunda yer alan Victor'un muhtemelen otistik belirtiler sergilediğini tartışmışlardır.¹⁶⁶

Vahşi insan/medeni insan karşıtlığına örnek olarak da ele alınabilecek Victor'un öyküsüne benzer pek çok öykü bulunmaktadır. Aveyron'lu Victor hakkında Truffaut'un çektiği ilginç film de dâhil olmak üzere, özellikle beyaz perdede *Tarzan*, edebiyatta da Rudyard Kipling'in *Orman Çocuğu Mowgli* gibi vahşi çocuk hikâyeleri ilgi çekici bir жанr oluşturmaktadır. Bunlar arasında başrolünde Jodie Foster'ın yer aldığı 1994 yapımı *Nell* filmi ise duygusal mahrumiyet, ikiz eşi olma, travmatize olma ve dil gelişiminin doğasına getirdiği realistik bakış açısı ile psikolojik açıdan dengeli bir film olarak ortaya çıkmaktadır.

Bilinen en eski destan olan *Gılgamış Destanı*’nda Enkidu’nun da bir vahşi genç adam olarak medeniyetle tanışmasının temel konu olması, insan-doğa ya da barbar-medeni sorgulamasının sadece postkolonyal Avrupa icadı ya da modern tıp ve sosyal bilimlerin tekelinde olmayan evrensel bir problematik olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁶⁷

Psikoloji terimleriyle konuştuğumuzda bağlanma ve dil arasında anne-çocuk ilişkisinde etkileşimsel bir bağ olduğu aşikârdır. Bu etkileşim içinde insana dair ne kadar zenginleştirilmiş bakış açıları, zihinler, dünyalar yani ne kadar çok sanat varsa dilin de o kadar genişleyebileceğini söylemek yanlış olmaz.

15

Okuryazarlık ve Dil



Figür 30: Kalem tutma şekli, bu örnekte olduğu gibi, orta parmağın desteğinden daha fazla yararlanıldığını gösteriyor. Bu durumda, yazma niteliğinde bozulmalar ya da elin çabuk yorulması gibi yazma sorunlarına rastlanabilir. Bir silik (soft) nörolojik bulgu olarak kabul edilir.

Kaynak: Kişisel arşiv.

1998’de uzmanlığımın tamamlanması aşamasında dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğunun (DEHB) bir frontal korteks fonksiyonu olarak yürütücü işlevlerin geliş(e)memesinden kaynaklandığı hipotezi ile DEHB’de nöropsikolojik değerlendirmeler konulu tezi hazırladığım zamandan başlamak üzere, çocukların nöropsikolojik değerlendirilmeleri ve bunlar arasında da “kalem tutma” şekli ve yazı yazma biçimleri psikiyatrik değerlendirme notlarımda mutlaka yer tutmaktadır. Martha Denckla’nın *Çocuklarda Nöropsikolojik*

Değerlendirmeler kitabında silik nörolojik belirtiler başlığı altında bir çocuğun ince devinimsel nörolojik değerlendirilmesi için önerdiği bu basit ama güçlü gözlem, okur-yazarlık değerlendirilmesi için büyük önem taşımaktadır.¹⁶⁸

Okumanın gelişimi hakkında söz söylemeden önce, yazma eyleminin birincil olduğu vurgulanmalıdır. Okunacak metni oluşturan ellerin ince devinimsel hareketlerinin, görme ve uzamsal algılama ile etkileştiği fevkalade karmaşık bir süreç yaşandığı,; eğitim ve öğretim dediğimizde ileri derecede tipografik bir dünyadan bahsettiğimizi hatırlatmak gerekir.

Douwe Draaisma'nın *Bellek Metaforları* kitabında değindiği gibi Batı kültürü tarihinde bellek ile yazı arasında daima yakın bir bağ bulunmaktadır. Yazarın da değindiği gibi, Latince "memoria" hem hatıra, hafıza hem de yazılı kayıt anlamındadır. Yine kendi deyişiyle, insanın hatırlayışı ve unutuşu balmumu tabletlerden bu yana, prostetik belleklerden türetilmiş terimlerle tarif edilmiştir.¹⁶⁹ Bu ilginç ve ilham verici kitapta yazar, çağlar boyu hatırlamanın ve belleğin izlerini ve çeşitlerini ele alırken, yazma eyleminin kendisine de şaşırtıcı bir gözlemle yaklaşmaktadır. Yazı, depolama olarak bellekten farklıdır, der. "*Yazıda bir deneyim çeşidi, eleme ve akıl süzgecinden geçirmenin sonucu olan bir temsil ortaya konur. Yazılmış olan şeyle yaşanmış deneyim yer değiştiremez, yazılmış olan şey mesafe ve anlatım üzerine kuruludur.*"

Aynı sezgi, az sonra değineceğim şekilde Vygotsky'de de devam eder.

Yazmanın okuma ile olan ilişkisinin önceliği nedeniyle,

okuma temel olarak bir şifre çözümü, sembolik ve soyut olanın anlaşılmasına yönelik bir aktivitedir. Okumanın kazanılması, derinleşmesi ve soyut düşüncenin gelişimi yazı yazma ile beraber ilerleyebilir.

Benim gibi bir Proust-sever olduğu anlaşılan Maryanne Wolf, *Proust and the Squid* adlı kitabında, okuma becerisinin nörolojik iz düşümünün peşini sürerken Proust'tan bir alıntı yapmaktadır:

*“Okumak benim için, tüm özüyle, yalnızlığın içinde iletişimin o verimli mucizesidir.”*¹⁷⁰⁻¹⁷¹

Okumanın nörobiyolojik gelişim hattında ortaya çıkardığı olağanüstü bilgi birikimini bir kenarda tutarak, okuma ile ruhsal gelişimin nasıl beraber geliştiğini ele almak faydalı olacaktır.

Özellikle okuma-yazma serüvenine yeni başlayan çocuklar için kitap okuma önerileri genelde bir beceri olarak okuma ve yazma eylemlerinin pekişmesini sağlamak amacıyla dillendirilmektedir. Oysa okuma sadece bir beceri değil; dile, kişinin kendisi olmasına, başka zihinleri tanınmasına ve düşünceler hakkında düşünebilmesine olanak veren özel bir etkinliktir.

Bir önceki bölümde de ele aldığım gibi bağlanma ile dil arasındaki ilişki gibi dil kazanımı ve duygusal, düşünsel ve sosyal gelişim arasında çok yönlü bağlar bulunmaktadır.

Daha bebeklik çağından başlamak üzere, kucakta hoplatıla öpüle oyun oynanan, şarkı söylenen bebeklerin ya da uyku öncesi masal okuma saatlerinin ya da resimli kitaplara anne baba eşliğinde keyifle bakma vakitlerinin dil alanı ve

dolayısıyla çocuğun düşünce alanının gelişimini beslemek üzerindeki etkisi tartışmasıdır.

Erken okuryazarlık denen, okumaya hazır olma deneyimi yazılı dili bir büyük eşliğinde güzel, sevgi dolu ve zevkli bir deneyimle, yaşayan çocukta gelişebilmektedir. Benzer şekilde İngiltere'de bulunan ve “Kitaba, kapağına bakarak karar verme.” (Don't judge a book by the cover.) ya da “Zarfa değil, mazrufa bak.” sözüne zıt yönden yaklaşarak, kitabın kabına da dışına da içine de bak diyerek, kitabın içeriği kadar resimleriyle de çocuk dünyasında şekillendirici bir yeri olduğunu söylemek gerekir.

Sesler, sözler kadar, resimlerin, imgelerin, renklerin; anne baba sıcaklığının ve beraber paylaşılan bir etkinliğin sarmalayıcı etkisinde edinilen bu deneyimin, “kucaklayan çevre” (holding environment) yaratma gücünü hatırd tutmalı, bazen bir kitabın içinde nasıl kaybolduğumuza odaklanarak, bu estetik duyumu çocuklara da yaşatmak yaşamsal kabul edilmelidir.

Çocukların doğumdan itibaren taşıdıkları bağlanma ve dil (software) donanımı ile dil alanı ve görsel şifre çözme yetkinlikleri okumanın ve dil kazanımının getireceği gelişim fırsatları ile doludur.

Bir anlamda, anne baba şefkatinin ol(a)madığı durumlar da dâhil olmak üzere, sanat ve estetik duyum sağlayabilecek alanlar kültür içinde insan yavrusuna kucaklayıcı fırsatları beraberinde getirmektedir. Bu hat üzerinde, sanat tarihi dersleriyle, Mağara Sanatı'ndan Rönesans'a kadar pek çok konuda ufuk açan bilgisiyle sevgili İskender Savaşır Hoca'dan duyduğum anekdotta, Michelangelo'nun

“akciğerlerimi anne sütü yerine mermer tozu ile doldurduğum hayat” diye tanımladığı şekliyle sanat ve estetiğin çileli de olsa besleyiciliğini hatırlatan sözüne değinmeden geçmemek gerekir.

Dil ve düşünce arasındaki bağlantılara çarpıcı yönleriyle değinen iyi bir örnek George Orwell’in 1984 romanıdır. Bir distopya tanımlayan romanda, yazar dilin politik olarak kullanımına ve dolayısıyla düşüncelerin manipüle edilmesine çarpıcı örneklerle değinmektedir.¹⁷² Romanda karakterlerin Newspeak dili konuşması beklenmektedir. Orwell burada bir söz oyununa başvurarak, new-speak ile news-speak ya da news-peak çağrışımlarını okuyucunun metafor deşifre etme kapasitesine sunmakta ve yeni-konuşma olduğu kadar haber-konuşması ya da haber-zirvesi anlamlarıyla da okuyucuya cinaslı bir anlatım sunmaktadır. Bu dil *“larenksten kaynaklanan ama yüksek beyin merkezlerinin dâhil olmadığı akıcı konuşma”* olarak tanımlanmaktadır. *“Bu dilin işlevi de düşünce menzilini genişletmek değil, daraltmaktır; bu nedenle de sözcük sayısı tercihleri en az düzeye indirilmektedir.”*

Newspeak istenilmeyen düşünceleri, düşünülemeyen yapabilmek için yönetimdeki totaliter partinin kullandığı bir dil manipülasyonudur. Orwell’in bu rahatsız edici ve düşündürücü kurgusu dilin düşünceyi etkileme hipotezi üzerine kurulmuştur.

Whorff-Sapire hipotezi olarak adlandırılan ve daha önce değindiğim evrensel linguistik teorisinin (Chomsky) karşıtı olan bu teori, dilin düşünceyi belirlediği ve kapsadığı tezinden hareket etmektedir. Bu hattan da ele alındığında yani dilin düşünce gelişimi üzerindeki etkisi de kabul

edildiğinde çocuklar için okuma, dil ve düşünce bir arada ele alınmalıdır.

Dil öğreniminde, dil becerisinin gelişiminde okumanın rolü eşsizdir. Maryanne Wolff, kitabında, normal şartlar altında okumanın “*anahtarın kilidin içinde aniden dönmesi*” gibi bir serilikle kazanıldığına değinmektedir. Genellikle çocuklar konuşmayı nasıl öğrendiklerini bilemeseler bile okuma ve yazma becerisinin bir eşik aşılması ile gerçekleştiğine ve dolayısıyla bir kazanım ilerlemesine bizzat tanık olmaktadırlar. Bu serilik ve doğallığın bozulduğu öğrenme güçlüklerinin (disleksi, disgrafi) çocuğun ruhsal durumu üzerindeki etkisi bu tanımlamayla daha açık hâle gelmektedir.

Sosyal beynimizin yaşını, Paleolitik Çağ’a yani yaratıcı sıçramanın da görüldüğü, büyüleyici mağara resimlerinin bulunduğu döneme tarihleyen araştırmacılardan özellikle Steven Mithen’in izinden gidersek, dil, sanat ve dinin insan evriminde ortaya çıkışı MÖ 60.000-30.000 yılları arasında gerçekleşmiş görünmektedir. Bu evreye geçene kadar Homo Sapiens’in MÖ 1,5 milyon yıl önce ile MÖ 100.000 yıl arasında geçirdiği değişimlerin etkisi büyüktür; insanın dil becerilerinin, sosyal zekâ ile beraber evrildiği düşünülmektedir.¹⁷³ Sembolik gelişim tarihçesinde yazıya geçişin ise MÖ 10.000-4000 gibi oldukça yakın bir tarihte olduğu düşünülürse insan türü için bu yepyeni beceri alanıyla ilgili analizler yapmak hiç de kolay değildir. Binlerce yıl ifadesi evrim genetiği için hiçbir anlam ifade etmeyecek, ihmal edilebilir denli önemsiz bir tasvirdir.

Okuma nörolojisi alanında çalışmaları bulunan, Stanislas

Dehaene, *The Reading Brain* adlı kitabında okuma yatkınlığımızı nöronların dönüşümü (neuronal recycling) kavramıyla ele almaktadır.¹⁷⁴ Yazarın bilgisayar modellemesi yani bilgi işleme teorisi ile ele aldığı bu yaklaşıma göre bu dönüşüm için hem zihin teorisi faktörüne hem de “bilinçli global nöronal çalışma alanı” (global neuronal workspace) adını verdiği ve sonsuz sayıda fikrin birleştirilebildiği bir temsilî alana gerek vardır. Beynimizi bir bilgisayar olarak düşündüğümüzde, görsel sistemlerin, dil yedeği sistemleri gibi iş yaptığı bir prototip oluşmakta ve çocukların okuma kazanımı için iki alanda gelişmiş olmalarının beklendiği modellenmektedir:

1. Ses (fonolojik) yolağı ile harflerin konuşma seslerine dönüştürülebilmesi
2. Sözcük (leksikal) yolağı ile sözcüklere ait bir anlam sözlüğünün zihinde oluşturulabilmesi

Dehaene, bu teorisinde oldukça mekanik bir anlatımla da olsa bilinçlilik ve kendilik kavramlarına girmekte ancak gelişim psikolojisi uzmanlarının düşünce ve dil alanlarının kazanılmasına getirdiği gözlemsel derinliğe kanımca yetişmemektedir. Bu noktada Lev Vygotsky’yi yeniden anmak ve yazıyla ifadeye ya da yazı ile konuşmaya (written speech) ayrı bir yer verdiğini hatırlamak gerekir. Vygotsky çocuklar için yazıyla ifade etmenin başlangıçta ne kadar güç olduğunu gözlemlemiştir. “*Yazarak konuşma her zaman sözlerle konuşmadan daha tamdır. Kişi düşüncelerinin konusunu her zaman bildiğinden içsel konuşma (sözlerle konuşma) sadece bildirim kipinde (predicative) bulunur. Oysa yazılı konuşmada, olayın ve durumun tüm ayrıntısıyla ele alınması gerekir ki*

anlaşılabilir olsun. Yani tam bir içsel konuşmanın, ayrıntılı bir yazı diline dönüşebilmesi için bilinçli semantik gelişimi yani anlamlar dünyasının bilinçle yapılandırılması gerekmektedir.”¹⁷⁵

Vygotsky, bu anlatımıyla anlamlar dünyasının yapılandırılması konusunda, dilin sosyal yönlerine yine vurgu yapmış ve dilin içine ancak “özne olarak kişi” ile birlikte “diğer kişi” de ele alınırsa anlam dünyasının gelişeceğinden söz etmiştir. Yani çocuk anlamlı yazmaya, kendisine “Yazdıklarımı kim okuyacak? Bunu nasıl anlayacak?” diye soru sorabildiğinde başlayabilmektedir.

Bu bir anlamda yazılı ifadenin çocuğun kendilik duygusunun gelişimine verdiği katkıyı, zihin teorisinin gelişimini de özetlemektedir.

Kendini düzenleme, bilinçli konsantrasyon ve düşünce işlevlerinin organizasyonu olarak da ele alınabilecek bir süreci tanımlarken Vygotsky’nin dil ve düşünce arasındaki etkileşimi lingustik relativite teorisine yani Whorff-Sapire dil yaklaşımına yakın olduğu açıktır

Çocukların yazılı anlatıma ilk geçtiklerinde yani tek tek sözcükleri yazma aşamasından bir konuyu yazıyla anlatmaya geçilen evrede ne kadar çok zorlandıklarını akılda tutmamız gerekir. İşte, bu evrede, okuma becerisi daha hızlı gelişen, sözcük dağarcığı geniş, okuma ve yazma ile tanışması erken yaşta olan çocuklar ile zihin teorisi açısından daha iyi gelişmiş çocuklar daha kolay bir geçiş yapabilmektedirler.

Batı toplumlarında kullanılan Latin alfabesi gibi alfabetik sistem kullanan dillerdeki noktalama işareti, büyük harf kullanımı, sözcükler arasındaki boşluklar gibi leksikon dışı

semboller okuma işlemine geçen bir çocuğa bir metodoloji öğretmektedir yani bir anlamda düşüncelerin akışı düzenlenmekte; sözcük-sembol odağından, boşluk-sembol odağına sarkaç gibi salınan göz hareketleri eşliğinde, becerikli kalem tutan bir el iş birliğine girmektedir.

17. yüzyıla kadar Latincenin sesli olarak okunduğu, bunun hem bir sosyal alışkanlık hem de bir gereklilik olduğu çünkü yazıda sözcükler arasında henüz boşluk kullanma alışkanlığının olmadığı ve noktalama işaretlerinin henüz yaygın olmadığı hatırlanmalıdır.

Günümüz çocukları, giderek şehirleşen toplumsal hayat içinde, sıklıkla anaokulu yıllarında ya da birinci sınıfın hemen başında okuma-yazma becerisini kazanmaktadırlar. Hatta pek çok çocuk, çevrede yazılı olan tabelalar, marka isimleri, akıllı telefon, tablet, televizyon, bilgisayar sayesinde okula gitmeden en azından ses-harf farkındalığını kendiliğinden geliştirmektedir. Okuryazarlık ise bu ses-harf bilgisinin kazanılmasından daha derin bir beceridir. Anlayarak okuma, okuduğunu anlama ve yeniden ele alabilme, bilgiye yeni kullanım alanları açabilme diye özetleyebileceğimiz alana “öğrenmek için okuryazarlık” adını verebiliriz. Bunun için de öğrenilen malzeme ile bir bağ kurulması gerekmektedir. Bu bağın eğitim-öğretim alanında yer alan öğretmenlerle olduğu gibi, aile ile de desteklenebilmesi çok önemlidir.

Çocuğun okuryazarlığa adım attığı eğitim yıllarında, özgün öğrenme güçlükleri adı verilen sorunlar da kendilerini gösterebilir. Genel olarak dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğuna (DEHB) bağlı dikkat sorunlarıyla birlikte görülen

bu sorunlarda okumada zorluk; kesintiler, harf ve ses karıştırmalar, yanlış vurgular ya da yazarken harf atlama, eksik ya da fazla yazma, sözcük araları bırakmama, uygun noktalama kullanımını öğrenememe şeklinde ortaya çıkabilir.

Okumanın duygusal derinliği, ruhsal gelişimi, metodoloji öğretene yönü olduğu da düşünülürse bu alanda zorluk yaşayan çocuklarda duygusal, düşünsel ve davranışsal sorunlar görülme sıklığı şaşırtıcı olmamalıdır. Yani akıcı, anlayarak okuma geliştiğinde başkalarının zihinlerini anlama, analitik düşünme, sorun çözebilmek gibi başkalarının zihinlerine yapılan yolculuk da kesintisiz olabilmektedir. Bu şekilde DEHB ya da öğrenme güçlükleri sergileyen çocukların kendilerini düzenleme, sorun çözme, dürtü bekletebilme ve empati sergileme alanındaki güçlükleri okumayla kazanılan derinlemesine düşünme yeteneklerinin yeteri kadar uyarılamamış olmasıyla birlikte ele alınabilir.

DEHB’de, çocuklara neredeyse dile pelesenk olmuş biçimde “enerjisini atsın diye” sportif etkinlik önermek olsa olsa daha çok bedensel gelişime ve disipline yardımcı olabilir. Oysa okumak, yazmak, sembolik düşünme çalışmaları yapmak, bir enstrüman çalmak, sanatla uğraşmak, eleştirel düşünmeyi tanıtmak ve genel olarak yaratıcılık alanına giren aktiviteleri kazandırmak düşünsel dünyasını daha fazla uyarıp onarabilecektir.

Vygotsky’nin dediği gibi, içsel konuşmasını, okuryazarlıkla birleştirmeyi başarabilen bir çocuğun artık dünyasında başkalarına ait zihinler ve dolayısıyla gelişme potansiyeli taşıyan bir entelekt alanı oluşmuştur.

Benzer biçimde *How Literature Plays with the Brain* adlı

kitabında Paul B. Armstrong edebiyat değeri olan kitaplar okumanın öneminden söz etmektedir.¹⁷⁶

“Okumak, özellikle de edebiyat eserleri okumak, bir oyun gibi karşılıklılık, bir sana bir bana etkileşimi içermektedir. Başkalarının düşüncelerini düşünüp, başkalarının hislerini hissettiğimizde bir çoğalma duyumsarız. Yazılı dil içine gömülü duran yönelimsellik (intentionality) bir diyalog dansına çağrı niteliğindedir.” demektedir.

Paul Auster, *“Okumak benim için bir kaçış, bir rahatlama, bir avunma, bir uyarıcıydı- sadece okumanın zevki için okumak, kafanın içinde yazarın sözcükleri titreşirken çevreni saran o güzel dinginliği hissetmek...”* derken kendi düşüncelerinin yanında beliren başkalarına ait düşüncelerin varlığına değinmektedir.¹⁷⁷

Orhan Pamuk’un *Beyaz Kale* adlı eseri, zihinlerin bu ilginç karşılaşması, kesişimi, ayrışması konusunu farklı bir incelikle ele almaktadır. Romanı okuduğumuzda, metnin içindeki karakterlerin zihinlerinin yanısıra yazarın okuyucu olarak bizim zihnimiz hakkında ne düşündüğünü de düşündüren öğeleri bulabiliriz. Bu iki yönlü etkileşimi karakterlerin geçirdiği değişimler ve birbirlerinin yerini alma temasıyla ele alan kurgusuyla *Beyaz Kale*, pek çok farklı okuma/eleştiri biçimini hak eden Türkçe yazılmış ilginç eserlerdendir.¹⁷⁸

1987 yılında lisede okuduğumda başka bir anlam çıkardığım, genel olarak da kitabın eleştirilerinde ortaya çıkan Doğu-Batı zıtlıkları ve kesişim noktaları ile köle-efendi diyalektiği gibi yönleriyle aklımda kalan kitabı 40’lı yaşlarımda tekrar okuduğumda bulduğum bambaşka bir psikolojik

boyut olmuştur. Bu psikolojik boyutu vurgulayan bir eleştiri Nobel ödülü sitesinin kısa tanıtımında yer almaktadır.¹⁷⁹

Pamuk, *Beyaz Kale*'de özetle, bir biçimde birbirlerine geçen zihinleri düşünmüş, birbirlerinin yerine geçmeyi işlemiştir. Yazar alıştığımız şekilde bir okurun düz bir denklem içinde karakterler gibi düşünmelerinin yolunu atlayarak, sadece tek yönlü bir zihin teorisi ile değil, Hoca ile Venedikli karakterlerinin birbirlerine dönüşürlerken yaşanan şaşırtıcı zihinsel füzyon ile okur ve yazar arasındaki o özgün sosyal zihinleştirme alanını romanına taşımıştır.

Virginia Woolf'un ünlü Mrs. Dalloway bağlamında Lisa Sunshine'ın tartıştığı şekilde ifade edecek olursak, Orhan Pamuk bir karakterin “düşündüğünü düşündüğünü düşündüğünü düşünen” ve sonunda o düşünceyle özdeşleşen bir sarmallık içinde karakterlerini kurgusal öykü içine oturtmaktadır ve zihin teorisinde ileri derecede yönelimsellik (high order intentionality) içeren bir boyutta yazmaktadır.¹⁸⁰ Paris Review'deki röportajında Woolf'u, Proust'u severek okuduğunu söyleyen yazar bana göre Türkçe edebiyatında dil alanında zihin teorisi kullanımının önemli temsilcilerindendir.¹⁸¹

İşte, kimi eserlerde ortaya çıkan okuyucu-yazar-karakterlerin birbirlerinin içine geçen bu doğası bile kendi başına edebiyatın insanın dil ve düşünce alanlarında nasıl uyarıcı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Orhan Pamuk gibi bir yazarın bir gün bir çocuk olduğunu düşünerek, kitaplarla ve okuma ile tanıştığı anlar olduğunu hayal ederek, belki de sanatçı olacak bir çocuğu hayal ederken kurguladığımız o dünyanın izinde tüm insanlık

kültür belleğine katkısı olan bir anlatı, öykü içinde dolaşarak insanın estetik duyumunun tadını çıkarmanın eşsizliği ortadadır.

Bir çocuğun bir gün insana dair olanı, birleştirici olanı, sosyal zihnimizin ürünü olan sanatı kendi estetik gökkubemizin altında yayabilmesi ne büyük mutluluk! Çocukların yanlarından sanat, yaratı, bilim ve felsefe devlerinin eksik olmaması ise en büyük dilek...

16

Ayna Nöronlar



Figür 31: Pantomim sanatçıları, söz kullanmadan, sadece jestlerle bir konu, duygu, durum anlatan sanatçılardır. Bunu yapabilmek için doğal hareketlerin yakından tanımlanması ve tüm kas gruplarıyla aynen taklit edilmesi gerekir. Kaynak: Pixabay, Creative Commons.

Piaget'den itibaren çocukların taklit ederek öğrenmesi gelişim teorilerinin içinde çok önemli bir yere sahiptir. Genellikle öğrenme bağlamında ele alınan taklit, pek çok farklı araştırmaya konu olmuştur.

Meltzoff ve Moore'un 1977'de yaptıkları bebeklerde taklit hakkındaki çalışmaları psikolojide öne çıkan çalışmalardan biridir. Yenidoğan bebeklerin dil çıkarma hareketlerinin taklit (imitasyon) doğasına vurgu yapan bu öncül çalışma, taklidin doğuştan gelen bir mekanizma olduğuna dikkat çekmiş, bu becerinin kimi uyaranlarla tetiklenen ve serbest kalan bir devinim paketinden kaynaklandığını öne sürmüştür. Taklit denilen süreç, bebeğin görsel algısından

kaynaklanan ve bununla birlikte “serbest bırakılan” (release phenomenon) bir nörobiyolojik donanımı işaret etmektedir.¹⁸²⁻¹⁸³

1990’lar ABD’de “beynin on yılı” (decade of the brain) olarak ilan edilirken, görüntüleme çalışmaları başta olmak üzere çeşitli araştırmalar peşi sıra bilim dünyasını meşgul ederken “ayna” analogisi nöroloji, çocuk gelişimi ve nörofizyoloji alanlarında paralel hatlarda ortaya çıkmıştır.

Meltzoff ve Moore, 1997 yılında mimiklerin bebekler tarafından taklidini ele aldıkları yazılarında gelişim teorisinde “ayna” örneğini şu şekilde belirtmişlerdir:

...“Bebekler karşısındaki kişiyi/ötekini biyolojik bir ayna olarak kullanmakta ve kendilerinin gözlem yapabilmesi için (bu taklit oyunu sırasında-benim eklentim) erişkinin dilini çıkarmasını sağlamaktadırlar. Tam bu dönemde bebekler, kendi beden bölümlerini, erişkinlerin ağızlarını elleriyle de yoklayabilmeye başlarlar. Bu davranış kendisi ve diğerinin benzerliğini dokunsal olarak aramak olarak yorumlanabilir. Her iki durumda da bebek, bedeninin görünmeyen bölümlerine ilgi duymaktadır. Taklit becerisi kendilerine dair supra-model algılarının (Supramodal, duysal algının yani görme ve duyma gibi temel algıların dışında kalan anlamındadır.), duyularından gelen algılarıyla zenginleşmesini yani kendi dili ve başkasınıninkinin nasıl görüldüğü ve ona dokunmanın nasıl bir his olduğunun birleşmesini sağlamaktadır.”

Yazarlar aynı makalelerinde bu duysal taklit dışında, başkalarının “eylemlerine” ait taklidin de geliştiğine değinmişlerdir.¹⁸⁴

“Ayna” konusu, ilginç bulgularla aynı dönem içinde bir



Figür 32: Escher'in El ve Ayna adlı litografi çalışması

Kaynak: <http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbi-53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpaz2kvRmlsZTpIYW5kX3dpdGhfUmVmb-GVjdGluZ19TcGhlcmUuanBn> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

grup İtalyan bilim adamının makak maymunları ile yaptığı çalışmalarda, bu kez nöronların adlandırılması alanında ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵⁻¹⁸⁶

Parma Üniversitesinde yapılan bu öncü çalışmalarda, maymunların frontal ve parietal beyin bölgelerinde hayvanın bir eylem (action) yaptığı sırada aktivasyon gösteren beyin bölgesinin (motor kortikal alanlar), aynı eylemi başka bir hayvanda izlerken de aktive olduğu nörofizyolojik olarak ortaya konmuştur. Bu şaşırtıcı bulgu, kimi nöronların

yalnız (motor) hareket yapma sırasında değil, onu algılama sırasında da aktif olduğu şeklinde yorumlanmış ve nöronlar “ayna nöronlar” olarak sadece nörobilimcilerin değil, pek çok alandan uzmanın ilgisini çekmeye başlamıştır. Makak maymunlarında, premotor korteks alanındaki bu bölge, F5 olarak adlandırılmıştır; Rizzolatti ile Arbib 1998’de bir makalelerinde bu alanı ele alırken, insandaki konuşma alanı olan Broca ile benzerliğinden hareketle, konuşma ve dilin belki de iletişim maksatlı olarak değil, öncelikli olarak diğerlerinin eylemlerini gözleme gibi bir amaçtan evrilmiş olabileceğine dikkat çekmişlerdir.¹⁸⁷

Aynı yıllarda California’dan Vilanayur S. Ramachandran, bir uzuv kaybı yaşadktan sonra görülen ve yerinde olmayan bacak, kol, el gibi uzuvda âdeta o uzuv yerindeymişçesine görülen şiddetli bir ağrı türü olan, amputasyon hastalarının kronik ağrısı “fantom” tipi ağrılarda aynaları ve “ayna kutusu” tekniğini şaşırtıcı bir tedavi yöntemi olarak ortaya atmıştır. Bu teknikte, hastanın sağlam ayağının hareketlerinin ayna görüntüsü kayıp ayakta da oluyormuşçasına bir görsel imge yarattığında, olmayan uzvun ağrılarının geçtiği saptanmıştır.

Amputasyon geçiren kişilerin yoğun fantom ağrılarına “ayna kutusu” tedavisi ile yeni bir tedavi yaklaşımı getiren Ramachandran bu yöntem ile görsel duyumlar, hareket sistemi ve beden imgesi arasında bitmek bilmeyecek tartışma ve araştırmaların da önünü açmıştır.¹⁸⁸

Değinilen son iki araştırmacı bu “beynin on yılı” içinde birbirinden muhtemelen haberdar ama paralel biçimde ayna metaforunu hem nöronların çalışma prensipleri ile

hem de gerçekten ayna kullanımının yarattığı görsel geribildirim yöntemi ile hem felsefenin hem de nörobilimin birleştiği bir alana taşımıştır.

Çocuk gelişimi ve ruh sağlığı çevrelerini ilgilendirebilecek en ilginç tartışma 2006 yılında Oberman ve Ramachandran'ın ortaya attıkları otizmde “kırık aynalar” teorisinden gelmektedir. Bu yazılarında önceki EEG bulguları eşliğinde ayna nöron hipotezini tartışan yazarlar, otistik spektrum bozukluğundaki çevreye ilgisizlik ve taklit yeteneğinde kısıtlılık gibi sorunlara dair bir anlayış getirmiş olsalar da otizmin tüm bulgularını kapsayan bir teori ortaya koymadıklarını da eklemişlerdir.¹⁸⁹Scientific American dergisinde çıkan makalelerinde, biofeedback mekanizmasının doğal olarak akla geldiğini ekleseler de bu yaklaşım ile otizmde bütüncül bir tedavi olasılığı sağlanamayacağına da vurgu yapmaları makalenin önemli noktalarından biridir. Ayna nöron hipotezi, motor hareket ile görsel verilerin entegrasyonu ile ilgili nörofizyolojik bir ağın ortaya konması açısından ilginç ise de otistik spektrum bozukluklarındaki kırık ayna teorisi elektrofizyolojik çalışmalarda yeteri kadar destek bulamamaktadır.¹⁹⁰ Otistik spektrum bozukluklarında “taklit” (imitation) işlemlerinde kısıtlılıklar görülmekte ama bu boyut tüm bozukluk semptomatolojisini açıklayamamaktadır.

2009 yılında Rizzolatti ve arkadaşları makalelerinde ayna nöronlarla ilgili şu önemli noktaları listelemişlerdir:¹⁹¹

1. *Ayna nöron mekanizması eylem algılama ve eylemi gerçekleştirme alanlarını birleştiren nöral bir sistemdir.*
2. *Ayna nöron mekanizması iki ana kortikal ağ biçimindedir; biri parietal lob ve premotor kortekslerden*

oluşurken diğeri insula ve anterior cingulate bölgesini içerir.

3. *Ayna nöron mekanizmasının temel rolü yüksek kortikal alana başvurmada başkalarının eylem ve duygularını doğrudan anlamaktır.*
4. *Ayna nöron mekanizmalarının sınırlı gelişimi otizm spektrumundaki kimi çekirdek özellikleri anlamaya yardımcı olabilir.*
5. *Ayna nöron mekanizmasındaki gelişim kısıtlılığını ve hareket (motor) sisteminin kimi yönleri arasındaki bağlantıyı işaret eden son dönem çalışmalar nedeniyle otizm spektrumu bozukluklarından hem hareket (motor) hem de kognitif rehabilitasyon stratejileri dikkate alınmalıdır. Aynı zamanda eylem izleme/gözleme yaklaşımları da inme sonrası görülen hareket (motor) sorunlarının tedavisinde kullanılabilir.*

(Bu noktada İngilizce metinlerde ve temel olarak tıp literatüründe action ve motor sözcüklerinin tam çevirisindeki zorluğu ve her iki sözcüğün de Türkçe karşılığının eylem/hareket olduğunu hatırlamak gerekir.)

Bebek gelişimi alanından ağız hareketlerinin taklidi, el hareketlerinin gelişimi, dil öncülü seslerin tekrarı ve taklidi gibi alanlar ile görüntüleme ve nörofizyoloji çalışmalarının iş birliği gelişim, sosyalleşme, zihin teorisi, sosyal kognisyon, dil ve empati gibi pek çok konuda daha pek çok tartışma yaratacağına benzemektedir. Ancak bu tartışmaların verimli ışığı altında, empati ve taklit gibi sıradan

fenomenlerin, estetik sanat teorisinde yer alan “mimesis” kavramının dil gelişimi teorilerinin yeni ve bilinmeyen bir renkle aydınlanacağını tahmin etmek zor değildir.

Bir bebekle zaman geçiren herkesin bileceği gibi, bebeklerin insan yüzlerine duydukları doğal merak, ses tekrarları, gözleri hedef alarak ilgiyle yoklayan gözlerin ve minik ellerin hevesi insan yavrusunda bulunan “karşısındaki” kişi ile bir etkileşim içinde var olabilme donanımını yeteri kadar ortaya koymaktadır. Yine Meltzoff’un değindiği gibi, doğal bir kapasite olarak taklit ile öğrenme, bebeklere kendilerine bakanların da ilgisini çekme becerisini kazandırmakta ve uygun sosyal ve kültürel davranışın geliştiği bir etkileşim ortamı sağlamaktadır.¹⁹² Yazar davranışsal taklit, empati ve ahlak gelişimini aynı gelişimsel hat üzerinde ilerleyen yönler olarak değerlendirmektedir.

Bir kişinin hareketlerini izlerken, kendimiz o hareketi yapıyormuşuzcasına prefrontal bölgede parlayan nöronlarımız olduğu fikri sadece gelişimsel olarak taklidin yerini anlamamızı değil, sanattan aldığımız zevki, görmeye olan tutkumuzu, içinde yaşadığımız ağırlıklı görsel dünyayı da anlamamıza bir fırsat penceresi oluşturabilir.

Ayna nöron teorisinden yüzyıllar önce Aristoteles’in Poetika’da ele aldığı mimesis kavramı, büyük filozofa göre öğrenmenin temelini oluşturan, hayat boyu süren ve gerçek hayatta acı verecek olsa da bir sanat eserinde gördüğümüzde bize zevkli gelen bir öğrenme deneyimidir. Aristoteles’in öğrenmenin zevkine değinmesi dikkat çekicidir. “*Sanat, doğanın ve hayatın taklididir.*” sözünde de bu yöne eğilmektedir.¹⁹³⁻¹⁹⁴

Aynada sağ yanımızın solda, sol yanımızın sağda yer alması şeklinde gördüğümüz yanılsamayı optik fizik bize ışığın fiziksel özelliklerini ele alarak nasıl açıklayabiliyorsa, sanatçılar da zihinsel şaşkınlığımızı duyularımıza ve sorgulamamıza hitap ederek ele almayı başarmaktadır. Aristoteles'in "*Sanat yaşamı taklit eder.*" sözünü bir ayna görüntüsü gibi karşıt taraftan dillendiren Oscar Wilde bir estetik duyarlılığı ile "*Decay of Lying*" adlı eserinde "*Yaşam sanatı taklit eder.*" dediğinde bu karşıtlık içinden sanatın kavramları ve düşünceleri anlamada insana yol göstericiliğinden söz etmektedir.¹⁹⁵

Bebeğin annesiyle ve dünya ile kurduğu o temel ilişki hazdan ve güzellikten oluştuğunda, empati ve estetik duyum gelişir. Sanatı sanat yapan bakan kişinin estetik duyumu ve sorgulaması değilse başka nedir ki? Belki de kimi araştırmacıların ortaya attığı gibi bağlanmanın nörohormonu oksitosinin retinadaki reseptörleri, güzeli gören gözlerin ve gözlerin güzelliği görmesinin oluşumunda gerçekten etkilidir.¹⁹⁶ Kim bilir?

17

Yaratıcı Çocuk mu,
Estetik Duyarlılığı Olan
Çocuk mu?

Ruh sağlığı, çocuk gelişimi ve eğitim alanlarına baktığınızda “yaratıcılık” kavramına geniş yer verildiğini kolayca görebilirsiniz. Çeşitli eğitim ve programların çocukların yaratıcılık kapasitelerini artırdığı reklamlarına ya da çeşitli okul ve eğitimlerin çocukların yaratıcılık kapasitelerini yok ettiği iddiaları ile sıklıkla karşılaşmaktadır; neredeyse her eğitim kurumunda, öne çıkan bir “değer” olarak yaratıcılık kavramına, bu kavramla birlikte “problem çözme” becerisi adı verilen bir başka kavrama da vurgu yapıldığına giderek daha fazla tanık olunmaktadır. Yaratıcılığı, sanat ve estetik içine gömülü boyutundan çıkarıp, pragmatik hatta açıktan açığa “günü kurtarıcı” bir boyuta indirgeyen bu yaklaşımlar çeşitli soruları beraberinde getirmektedir: Örneğin, evde annesinin çok sevdiği parfümün şişesini yere atıp kırdıktan sonra, bir pet şişeyi kurnazca boyayıp “Anneciğim, bak bunu senin için yaptım; senin parfümün bu olsun!” diye annesine getiren çocuk yaratıcı olarak kabul edilebilir ya da bulduğu yöntem uygun bir problem çözmedir, denilebilir mi? Sebatta, annesi ve babası tarafından kurslara taşınarak, binlerce lira harcanarak resim, seramik ya da bir müzik dersinde biteviye benzeri derslere sokulan çocuğa yaratıcılık öğretilmekte midir? Yaratıcılık kurumlarda öğrenilebilir mi?

Sanat zevki, sanatsal duyarlılık ile estetik duyum yaratıcılık ile aynı şeyler midir? Sanatta yaratıcılık denilen alanın beslenme kaynakları nelerdir? Nasıl bir iklim, nasıl bir çevre

sanatsal duyuma yardımcı olur ya da yaratıcılık kavramına vurgu yapmak yerine estetik duyumu artırmak, empatik gelişimi zenginleştirmek daha temel bir hedef değil midir? Çocuk için “güzel” nedir? Güzellik nasıl oluşur? Çocuklar için “olumlu” anlamında “iyi” ve “doğru” sorunsalından söz ettiğimiz hâlde güzel olandan söz etmek neden bu denli geriplandadır?

Bu soruların eşliğinde diğer sorular gelir: Oyun, çocukların oynadığı oyun iyi ya da doğru mudur ya da sadece güzel midir? Çocukluk kavram olarak da iyi ve doğru ile mi, yoksa güzel olanla mı ilgilidir? Bu yönlerden bakıldığında felsefenin üç temel normatif arayışı olan iyi, doğru ve güzel kavramlarından güzellikle ilgili olana, çocuk ve çocuklukla ilgilenen herkesin yakından bakması gerekli, değil midir?

İyi öğretmek, doğruyu göstermek çocuk gelişimi ve eğitimi açısından her yönüyle ele alınmış kavramlarken, güzel olan nedir? Çocukların güzel olanı ve güzelliği kavrayışı nasıl sağlanmalıdır?

Son soru bu kitabı oluşturma amacım ile örtüşük olduğundan, bu bölümde daha geniş olarak estetik ve güzellik kavramlarına ve yaratıcılıktan farklarına odaklanarak devam etmek gerekir.

Estetik felsefesi ile beni tanıştıran kaynakların en temel olanlarından biri İsmail Tunalı'nın Estetik Beğeni kitabında ele aldığı şekilde: “*Sanat ancak sanat tavrı, estetik tavrı almasını bilenlere kendini açabilir.*”¹⁹⁷ Tunalı şöyle eklemektedir:

“Özellikle estetik eğitimi sanatı anlama ve onu değerlendirme bakımından bir ön şarttır. Örneğin, Süleymaniye

Camisi’ni sadece dinî tavrı içinde algılayan bir kimse için, o bir sanat eseri değil, sadece bir dinî objedir. Bu bakımdan, estetik tavrı alma, estetik beğeni için zorunlu bir şart olup bu da her şeyden önce eğitime dayanır. Buna göre de beğeni donmuş, statik bir şey değil; tersine, gelişen, oluşan, daha doğrusu eğitime muhtaç bir yetidir. (...) Her sanat ister müzik ister resim, heykel ve tiyatro olsun belli bir estetik ve sanat eğitimi ister. Böyle bir eğitimin gerçekleşmediği hâllerde, beğeni yargılanı birbirleriyle uzlaşamaz bir şekilde dağılır ve farklı olur. Böyle bir hâlde sanatsal olma ile sanatsal olmayış arasındaki kesin sınırlar ortadan kalkar, kaybolur.”

Tunalı kitabında “estetik eğitimi” terimini ilk kez Schiller’in kullandığına da değinir ve Alman idealizminin temsilcileri Immanuel Kant’ın transandantal bir kavram olarak ele aldığı güzel ve yüce kavramlarının peşi sıra gelen Friedrich Schiller, Schelling ve Hegel’in açtığı felsefe kuşağının tıpkı aklın ve rasyonelliğin aşırı varlığındaki arayışa karşı geliştiği romantik felsefe dönemi gibi, günümüzün teknoloji ve makineleşme ortamında “hümanizma” arayışımız için gerekli olan felsefe akımı olabileceğini savunur.

Estetik felsefe temel olarak “Güzel olan nedir?” sorusu ve güzellik kavramı ile ilgilenir. Felsefenin duyuşal değeri konu alan, güzellikle ilgili dalı ya da disiplindir. Estetik fenomenlerin felsefesi, sanat felsefesi ve sanat eleştirisi estetik felsefenin bölümlerini oluşturur. Estetik felsefe deyince akla Alman idealist Alexander Gottlieb Baumgarten gelmektedir.¹⁹⁸⁻¹⁹⁹ Bu felsefeyi ele alırken estetiğin alanı olarak tanımladığı “cognitia sensitivae” ve Almanca metindeki “sinnlich” ve “Sinnlichkeit” kavramları pek çok çeviride sensory-sensual-sensible olduğu kadar

“perception-perceptual” olarak da ifade bulmaktadır. Türkçede duyu, duyum gibi kavramlarla tercüme edilse de “duyumlara ait bilişler” diyerek, Baumgarten’ın da mantığın kız kardeşi olarak gördüğü bu yaklaşımı bilişsel bilimlerin de ilgi alanına oturtmakta fayda olduğu açıktır.

Baumgarten’ın 1750 yılında yazdığı *Aesthetica* başlıklı makalesinden birkaç yıl sonra doğan çağdaşı Alman şair, yazar ve filozof Friedrich Schiller, estetik felsefeyi bir eğitim ereği olarak görmüş ve *İnsanın Estetik Eğitimi* kitabıyla, estetik tavrı insanın ahlak bakımından yükseldiği bir idealizm içine yerleştirirken, çocuk eğitimi konusunda Herbert Read gibi, sanatın eğitimde kullanımı konularında yankı yaratan filozof ve tarihçilere de ilham vermiştir.²⁰⁰⁻²⁰¹

Örnek olarak, 1951 yılındaki *Education Through Art-A Restatement* yazısında Herbert Read’ın özellikle Karen Horney’den alıntı yaparak Horney’in “insanın içindeki evrimsel yapıcı güçlere” yaptığı vurguyu çalışmasının içinde ön plana çıkarması, çocukların taze “imgeleme kapasitelerine” (*imagery*) değinmesi ve çocuklarda duyumların eğitilmesinin gerekliliğine eğilmesi estetik eğitime verdiği önemi göstermektedir. Bu çarpıcı yazısında teknoloji öncesi dönemdeki bilimlerden sadece aritmetik ve matematiğin eğitim müfredatları içinde kaldığına, linguistik disiplininin kısmen gramer ile yaşadığına ancak retorik ve diyalektik alanlarının tamamen ortadan kalktığına, müzik ve astronominin ise ancak kendilerine müfredatta uygun bir boşluk bulduğunda gündeme geldiğine değinmektedir. Preteknoloji-Klasik Dönem eğitim ereği olan “bütünleşmiş bilgi” (*integrated knowledge*) yerine “olgusal bilgi”nin (*factual knowledge*) geldiğine değinmektedir. Google ve internet

öncesi yazılan bu yazıda, Read'ın dünyanın olgusal bilgi okyanusuna dönüştüğünü söylemesi bir kehanet kabul edilebilir. Böyle bir denizi “mare tenebrosum” (karanlık denizler) olarak gören yazar, sınırsız bilgiyi ayrıca biçimsiz bilgi olarak da yorumlamaktadır. Eğer tüm bilgi eşit derecede bilinmeye layıkse “*Bilginin değeri nedir?*” diye eklemektedir. Bu kışkırtıcı yazının bugünün yoğun bilgi bombardmanı ile birlikte yeniden düşünülmesi gerektiğinin ve insana dair duyumların ve duyarlılıkların ele alınmasının önemine, bilimin ışığında sanatsal duyarlılıkların yeniden keşfedilmesine eğilmek yararlı olacaktır. Özellikle güzellik kavramına, günümüz eğitim ve tıbbi araştırmalar dâhilinde hatta çevrili olduğumuz yaşam alanlarında yeteri kadar önem verilmediğini düşündükçe, çocuk ve gençlerin duyarlılıklarını geliştirecek tüm alanlardan uzak, steril, mekanik bir mecraya sürüklenebilecekleri olasılığı ürperticidir. Bu nedenle tüm çalışmalarda güzel olanın ve güzelliğin daha fazla kapsamı, daha fazla ele alınması kritik önemdedir.

Güzel olanın tanımında, haz verici olmasını, bakmaktan zevk alışımızı, sıcak ve olumlu bir duygu hissettiğimizi kabul ediyorsak, Howard Gardner'ın ifade ettiği biçimde, “*Bir nesneyi güzel bulduğumuzda aradaki mesafeyi korumak isteriz; başka bir deyişle nesneyi yemeye ya da çarpmaya kalkışmayız. Nesne bu anlamda kesin bir gücü barındırır ve yansıtır. Bu hoş duyguyu yeniden yaşamak ya da artırmak için güzel nesneyi tekrar tekrar ziyaret etmek isteriz.*” sözü üzerinde de düşünmek durumundayız.²⁰²

Bizler neleri güzel bulmaktayız? Evrimimiz, biyolojik yapımız, merkezî sinir sistemimiz ve çevrenin bu biyolojiyi şekillendirme gücü altında duyumlarımızın güzel olarak

adlandırdığı şeyler nedir? Bu sorulara yanıtları, bilim ve sanatın birleşme noktalarında arayabileceğimizi ve özellikle de anne-çocuk etkileşimi ve çocuk ruh sağlığı gözlemlerinin fırsatlarla dolu olduğunu saptayarak ünlü nörobilimci Eric R. Kandel'in sözlerini hatırlamak yararlı olacaktır:

“1959 yılında, Snow ilk olarak iki kültürden söz ettiğinden beri, bilim ve sanatın (soyut sanat dâhil) etkileşim içine girebildiğini ve birbirlerini zenginleştirebildiklerini biliyoruz. Her iki disiplin de kendi özgün perspektifleri ile insanlık hâllerine dair elzem soruları yanıtlamaya çalışarak indirgemecilik aracılığıyla bu çabayı sürdürmektedir. Adına yeni “zihin bilimi” (science of the mind) denen bilim aracılığıyla da beyin bilimleri ile sanat entelektüel ve kültürel tarihe yeni bir diyalog kazandırabilecek eşiğe gelmiş bulunmaktadır.”²⁰³

Kandel'in “zihin bilimi” dediği, Anjan Chatterjee'nin “nöroestetik” diye adlandırdığı bu yeni alan yaratıcılık geliştirmekle değil, estetik duyumları anlamakla daha çok meşgul olacak gibi görünmektedir.²⁰⁴

Chatterjee'nin kitabının girişindeki Çin atasözü ile çocuklarda estetik değer eğitimi konusunu noktalayayım:

Dünyada iki kuruşunuz kalsa biri ile ekmek diğeri ile bir tane zambak alın...



Figür 33: Elbette, zambaklar ve her türü. Büyükkada.

Kaynak: Kişisel arşiv.

18

Çocuk Gelişimi İçin Sanat ve
Estetik Eğitimi

Daha önce de değindiğim şekilde Picasso'nun çocukların sanatçı olduğuna ve büyüdüğümüzde de sanatçı kalabilme-ye dair sözleri, çocuk düşüncesi, çizimi ve ifadesi ile sanatın içerdiklerinin örtüşme noktasını dile getirmekte; bir “başlangıç zihnine” (beginner's mind), bu zihnin pek çok anlayışla dolu rengârenk uyumuna ve derin potansiyeline işaret etmektedir. Çocukluğa özgü bu başlangıç zihni, temel olarak modern psikoloji kuramları içinde en çok, psikanalizin kurucusu Sigmund Freud ve bilişsel gelişim teorisinin kurucusu Jean Piaget tarafından “büyüsel düşünce” (magical thinking) kapsamında tartışılmıştır. Freud'un kuramında, “primer süreçler” adı verilen ve bir anlamda olgun, gelişmiş kişilik yönleri ile sarmalanıp ancak bilinçdışının görüldüğü rüyalar, düşler ve fantaziler gibi alanlarda kendini gösteren bir alana sıkıştırılmış bu yönler büyüsel düşünceyi ifade etmek için kullanılmışlardır. Jean Piaget, başka bir yönden giderek, büyüsel düşünceyi yine çocukluğun erken dönem özelliklerine, rasyonel neden sonuç bağlantısının kurulmadığı bir döneme indirgemıştır. Kognitif gelişim teorisine göre, ileri derece (operasyonel) kognitif süreçler başladığı anda bir önceki döneme ait (preoperasyonel) düşünce özellikleri ortadan kalkmakta ya da en azından kullanılmaz olmaktadır. Her iki model de büyüsel düşünceyi, gelişimin “ilerlemesi” içinde geride kalan bir düşünce özelliği olarak ele almaktadır. Öte yandan bir “düşmeye basarak dünyanın

öbür ucundaki arkadaşımızın görüntüsü ve sesi” ile anında karşı karşıya geldiğimiz bir dünyada, büyüsel düşüncenin geride kalmasının olanağı var mıdır?

Ali Baba ve Kırk Haramiler masalını anneannem her anlattığında, “Açıl susam, açıl!” deyince açılan mağara kapısını benim gözümün önüne getirebilen zihin yapım, mikroçipler, kondüktörler, uydu vericiler, data hatları, algoritmalar ve benzeri sayısız teknoloji ürününü değil, kıtalar arası mesafeden arkadaşım ile konuştuğum görüntülü iletişimi de ancak benzer bir yalınlıkta hayal edebilmektedir. Akıllı telefonum benim için şarj edildiğinde çalışan, tek düğmeyle dünyayı gözümün önüne getiren mağara kapısıdır. Bunu büyüsel düşüncem dışında algılayabilmem zaten mümkün değildir. O nedenle, çoğu zaman “çocuksuluk”, “çocuk oyunu”, “çocukluk yapmak” gibi geri, olgunlaşmamış, yetersiz, kemale ermemiş bir çağrışımla ele alınan ama sanatçıların görmekte zorluk çekmedikleri bu eşsiz boyut nasıl anlamlandırılmalıdır? Yaratıcılık yerine, estetik duyum diyeceğim ve çeşitli ifade yolları bulduğunda sanata dönebilecek bu potansiyelin ne yazık ki genel eğitim yaklaşımları içinde bir küntleşmeye uğradığı ve çocukların duyarlıklarını zenginleştirmek yerine, onlardan vazgeçişlerinin pekiştirildiği bir sistem oluştuğu açıktır. Bir başka deyişle, insanın içindeki çocuk, kendi çocukluğu ile birlikte çocukluğa dair kültürel birikiminin tüm kazandırdıkları köreldiğinde, kendisi ve çocukları için bir etkileşim alanından, bir altın küpünden, bir masal âleminden yoksun kalmaktadır.

Daha önce de değindiğim gibi, aile seanslarımızda, oyun oynamaya, çocuklarla anne babaların birlikte etkileşimine yaptığımız vurgu bu potansiyelin unutulmaması içindir.

Miro'nun (daha sonra orijinal eserleri olmadığı ortaya çıktıysa da) Tophane-i Amire'ye gelen sergisinde ünlü ressamın eserlerini gördükten sonra pek çok kişinin "Bu da resim mi? Ben de böyle resim yaparım." diyerek çeşitli eleştiriler getirdiğini görünce ülkemiz ve kültürümüz açısından "Estetik beğeni nedir? Birey ve toplum psikolojisi ve çocuk yetiştirme biçimimiz ile nasıl bir ilgisi vardır?" sorusu beni derinden meşgul etmeye başlamıştır. Sanat adına bildiklerimiz, daha çok mimari ile ortaya konmuş olan heybetli yapıtlar olduğundan hareketle, güzel olan yerine Kant'ın yüce, ulvi (sublime) kavramı bağlamında sanata yakın durduğumuz izlenimi içinde, güzel olanı nasıl bulacağımıza, çocuk ruh sağlığı ve eğitim için bunca konuşulan ama yanına bile yaklaşamayan yaratıcılık kavramını böylesi bir yücelik anlayışı içinde nasıl operasyonalize edebileceğimizi anlamaya çalışmak yerinde olacaktır. Yüce kavramı doğrultusunda hayranlık ve hatta korku duyguları uyandıran eserler yerine haz, sıcaklık, yakınlık, zerafet içeren güzellik duygumunu çocuklar ve kendimiz için nasıl geliştirebileceğimize odaklandıkça bu kavramların hepsinin estetik felsefesinin alanına gireceği görülmektedir. Felsefe deyince, Felix Marti-Ibanez'in dediğini tekrarlamak gerekir: *"Hekim felsefe ile ilgilenmelidir.... Hekim, ister basit bir zatürresi ister karmaşık bir nevrozu olan hastasını muayene ederken bilerek ya da bilmeyerek felsefenin temel sorunlarını da göğüsler. (...) Dolayısıyla hekim şu temel sorunlarla karşı karşıya kalır: Hastanın bedeni ve zihni, dünyayla ve öteki insanlarla ilişkisi, geçmişi ve şimdisi. Bunlar özünde gerçeğin bilgisine erişmek için insan ve nesneleri sevgiyle araştırmak olan felsefenin temel konularını oluşturur. Benim felsefe tanımım da işte, bu."*²⁰⁵

Kendi de bir psikiyatrist olan Marti-Ibanez'ın bu kitabında anlattığı bir hikâyeye göre taşralı bir halatçı ilk defa deniz kenarındaki Napoli'ye geldiğinde, gök ile denizin buluştuğu o sonsuz mavide, gözlerini çeşit çeşit demir ve halattan ayıramaz ve “Ne çok halat!” diye haykırır. İşte, bu enginlikte, bir çocuk psikiyatristinin halatları olan ruhsal gelişim, anne-baba-çocuk iletişimi, nörobiyoloji, evrimsel psikoloji teorileri ancak sonsuz denize anlam vermede kullanılan araçlardır. Deniz enginliği ve derinliği ile önümüzde uzanırken, görebildiğimizi ancak bildiğimiz tüm diğer şeylerle, kendi halatlarımızla tanımlamaya devam edebiliriz.

Yine Kant gibi konuşmaya dönersek, Ibanez'in de alıntıladığı gibi “*Kutsal ormandaki koca meşeler ve gölgeli yalnızlık yücedir; çiçek tarlaları, alçak çahırlar ve budanmış ağaçlar güzeldir. Yüce olan ulu ve basittir; güzel olan küçük ve zariftir. Zekâ ve cesaret yücedir; yetenek ve kurnazlık güzeldir; yardımseverlik ve terbiye de güzeldir. Güzellik amacı olmayan bir amaçtır; yücelik sonsuzluk duygusu yaratır.*”

Erdemler konusuna kısa bir bakış ile, özellikle eğitimde zekâyı yaptığımız vurguya karşın yeteneği pas geçişimize; yardımseverlik ve terbiye ile de ancak din referanslı bir ahlak anlayışıyla ilgilendiğimize kısaca bir değinip geçeyim...

Şüphesiz, günümüzde çocuk gelişiminden söz ederken özellikle orta sınıflar için, çocuğa “iyi” bakmak; çocuğu organik, katkısız, GDO'suz besinlerle beslemek kadar, onu spora götürmek, ona bir enstrüman çalmasını öğretmek, onun “en iyi” okullara devam etmesini sağlamak gibi bir dizi hedefin alt alta sıralandığı bir yapılacaklar listesinin başlığıdır. Anne babalar olarak da çocuklar olarak da bu liste

doktrini bizlere kendimizi “ifade etme” ve “gerçekleştirme” şansı bırakmamaktadır. Güncel eğitim sistemleri el yordamı ile kavramsal bilginin peşine düşmüş, kategorileştirmeyi bir temel metot olarak ele geçirmiş, endüstrinin meslek tanımlarına ve çıkarlarına uygun bireyler yetiştirmeyi de amaç hâline getirmişken çocuk ve gençlerin “estetik duyumları”, kendilerini ifade etme kanalları, içlerindeki şair ruhu ya da renkleri körelmektedir. Bir anlamda klişeler üretilmekte; zihinler de temel, pragmatik bilgiye esir alınmaktadır. Sanat ve estetik gelişim bu esareti ve mekanik gelişimi tamamen ortadan kaldıramasa da denge içinde tutabilecek bir güce sahiptir. Kendiliğindenliği, kendini ifade etmeyi ve böylelikle kendini gerçekleştirmeyi olanaklı kılabilir. Okullarda her yıl yüzlerce lira verilerek alınan ve zorlukla kullanılan boyalar, resim defterleri sanat ve estetik gelişimi için tek başına yeterli değildir. Enstrüman çalmayı öğrenmek ile müzik eğitimi alınmış olmaz. Günü doldurmak için yapılan, Amerikan kolaycılığının adlandırdığı hâliyle “arts and crafts” (sanatlar ve hobiler) etkinliklerinin -yapılan “şey” kişinin duyumları, amaçları, duyguları, düşünceleri ve zihin yapısı ile ilişkisi kurulamazsa- kişisel gelişim için herhangi bir etkisi olmaz. Ancak bunu söylemekle birlikte, kullandığım kolaycılık sözcüğünün, Amerikan pragmatist felsefesinin içinde de yer bulmadığını eklemek gerekir.

Estetik üzerine yazdığı “*Deneyim Olarak Sanat*” (Art as Experience) adlı çalışmasında, pragmatizmin önemli ismi John Dewey, sanatın gündelik yaşama işlev katan yönüne değinmiş, sanatın kişinin deneyimlerine kattığı etkisinden, dolayısıyla pragmatik özelliklerinden söz etmiştir. Bu felsefede ünlü psikolog William James’in *Psikolojinin İlkeleri*

(*Principles of Psychology*) kitabından belirgin biçimde ilham aldığı ve Ralph Waldo Emerson'un sanatın yarattığı demokratik vizyon düşüncesinden de etkilendiği anlaşılmaktadır.²⁰⁶

Naoko Saito'nun *The Gleam of Light* kitabında değindiği şekilde, John Dewey eğitimin gelişme kavramıyla yakın ilişkisine yoğun biçimde eğilmiş ve eğitimi de çocuğun içindeki ilerleme potansiyelini geliştiren ve deneyimlerini, erişkin dünyası ile ilişkilerinde etkileşimi artırarak organize ettiğinde geliştirebileceği, belirlenmiş uçları olmayan bir süreç, devamlılığa yerleştirmiştir.

John Dewey, estetik duyumların ve hayal kurma kapasitesinin (imagination) insanın eksikliğini hissettiği ruhsal enerji azalmasına bir çare olabileceğine ve geleceğe doğru ilerleme için yaratıcı bir dürtü oluşturacağına, “dünyanın harikaları ve muhteşemliğini deneyimlemeye” fırsat oluşturacağına vurgu yapmıştır. İfade ve etkinliğe geçirme kavramları da Dewey'in estetik eğitim felsefesinin içinde yer alır. Aynı şekilde, deneyimin sessiz, pasif dönemlerine yaptığı vurgu, estetik duyum için bir ritmden söz etmesi ve yalnızca kendini agresif olarak ortaya koyan insandan değil de estetik duyumlara da açık olabilen bireyden söz etmesi, etkileşimsel bir estetik anlayışı ve demokrasi ve “karşımdaki kişi” yani “öteki” kişi anlayışını da sorgulatması getirdiği önemli kavramlardandır.²⁰⁷

Sanat ve estetik duyumun, felsefede olduğu kadar eğitimin ve demokratik bilincin içinde tuttuğu konumun biricikliği, kanımca ülkemiz çocuk ruh sağlığı ekolü içinde yeteri kadar takdir edilmemektedir. Ülkemizde, eğitime ve çocuk

psikolojisine olan vurgu, çoğunlukla ana akım medya tarafından ve popülizmin karşı konulması imkânsız değilse de zorluklu akıntıları içinde gündeme gelmektedir.

Sanatsal ve estetik duyumun kesişimi ve farkı, estetik duyumların gelişiminde anne-çocuk bağlanması, dil gelişiminin önemi, dil ve estetik bağlantısı, bilişsel teori içinde imge ve estetik duyum oluşumu, empati/zihin teorisi bağlamında estetik duyum gibi konular ne yazık ki araştırma konularının içinde bile yer almamaktadır.

Bilimsel makale geleneğimiz, genellikle hızlı bir çeviri, ilk el bir geçerlik-güvenirlik çalışması ile Türkçeye kazandırılmış çeşitli anket sorularının, tanımlayıcı ölçütlerle tanısı konmuş çocukluk çağı ruhsal bozukluklarında uygulanması boyutuna indirgenmiştir. Bu görünüm, uzman deneyimlerinden, bilimsel etik ve estetik değerlerinden bir uzaklaşma ya da duyarlılık küntleşmesi eğilimi ile de açıklanabilir.

Çocuklarımızı, çocukluğumuzu ve genel anlamda çocukluğu bilimin ışığı altında, sanat ve estetik felsefenin sunduğu kavramlarla yeniden düşünmek belki de bu uzaklaşmayı, yeniden bir etkileşim içine almada yardımcı olabilir.

19

İfade Olarak Sanat ve Çocuklarda
Psikoterapi Yaklaşımları
İçindeki Yeri

Günümüzde, çocuk ruh sağlığı ve geleneksel psikoloji yaklaşımları sanat ve estetik duyumla ilgili olana karşın ilişkilerle dolu bir tavır sergilemektedir. Bunun bir yönünü sanata ve yaratıcılığa yaptığı aşırı vurgu oluşturmaktadır. Çocuğun yaratıcılığını artırmak konusuna her fırsatta eğilse, her ne kadar sanat ve yaratıcılık ifadesine vurgu yapsa da bu yaratıcılığın ya da benim tercih ettiğim biçimde bir estetik anlayışın nasıl geliştirilebileceğine dair bir yol haritası sunmada tutucu ve sanatsal olana ve estetik duyuma verdiği yer bakımından uygulamada kısıtlıdır. Bunun içinde bir tek psikoterapi, özellikle ifade edici (expressive) psikoterapiler ve bilişsel-davranışçı terapilerin sanat ve estetik yönelimli olanları küçük, özgün nişler oluşturmaktadır.

Psikoterapinin, en az felsefe kadar derin doğasından ancak konu başlıkları düzeyinde söz etmeden önce, çocuk ruh sağlığı ve gelişim psikolojisinin, aslında temel olarak Homo Sapiens yani düşünen varlık olarak insan kavramına ve de sözcük bilgisi, bir resim oluşturabilme kapasitesi ve karşısındaki anlayabilme, idrak ve muhakeme becerisine ne kadar bağımlı olduğunu; insanın ruhsal yapısını anlayabilmek için sergilediği duygu, düşünce ve davranış boyutundan oluşan estetik varlığının içeriği ve sürecine ne kadar önem verdiğini hatırlamak gerekir.

Basit bir ifadeyle ortaya koyarsak, ruhsal muayene

dediğimizde çocuğu duygu-düşünce-davranış açısından bir bütün olarak hem biyolojik özellikleri hem çevresi hem de çevresi ile etkileşimi ile değerlendirdiğimiz metodoloji içinde, çocuğun nasıl görüldüğü, duygulanımı, duyguları ile ortaya koyduğu ruhsal yapının ele alınması kastedilmektedir. Bu değerlendirme sırasında, özellikle küçük çocuklarda dil gelişimi düzeyi, hayal içeren oyun oynayabilme kapasitesi, sosyal ilişki karşılıklılığı, duygulanım gösterme biçimi gibi özelliklere yaptığı resim, resim içeriği, çizgilerin ve figürlerin kurulması gibi görsel-uzamsal beceriler; daha önce değindiğim biçimde kalem tutma biçimi ve el-yazısı gibi özellikler de dâhil edilmektedir. İlginç olarak, değerlendirmede bu denli sık başvurduğumuz, estetik duyarlılığın da hem gösterim hem de duyumsanma alanı olacak, sanatsal yaratıcılığın da temelini oluşturabilecek alanlar daha sonra gelişim destekleri olarak kullanılmada daha az gündeme gelmektedir. Yedi yaşındaki bir çocuğun nasıl kalem tuttuğu ruhsal, nörobilişsel değerlendirme içinde yer alırken 12 yaşında, nasıl kalem tuttuğundan bağımsız, salt akademik kazanım düzeyinde sergilediklerine odaklanılmaktadır.

Bender-Gestalt ve Gessell figürleri gibi görsel-uzamsal beceri değerlendirmeleri, muayene kapsamında kalmakta, herhangi bir sanatsal etkinlik önerisi için bir hat belirlemede dahi yeteri kadar ele alınmamaktadır.

Projektif testler kapsamında yer alan, resim çizme çalışmaları (bir insan çiz, bir ev çiz, bir ağaç çiz testleri gibi) ve çocuk resmi analizleri resimlerin çocukların iç dünyaları hakkında fikirler verdiği ve çizginin ve resimlemenin çocuklar için sözlerden daha önce geldiği hipotezi üzerine kurulmuştur. Oysa benim bizzat tanık olduğum deprem sonrası

okul çalışmalarındaki gibi resimleme görsel ifade deneyimi yaşamamış, eğitimde de bu yönde desteklenmemiş çocuklarda ifade edici bir anlatım olmakta yetersiz kalabilmektedir. Öte yandan çocuk resimleri ve psikolojik özelliklerin birlikte düşünülmesi konusunda -ülkemizde de Haluk Yavuzer'in öncülüğünü yapmış olduğu yolda- hâlâ çocuk ruh sağlığı disiplininin bir değerlendirme yöntemi olarak resimlemeyi kullanmasının; çocuk resimlerine öncelikli bir yer vermesinin yanına yaratıcılık, düşünce gelişimi, estetik duyum oluşturma fırsatlarının açılmasını eklemesi gereklidir.²⁰⁸

Çocuğa resim çalışması yaptırılırken, yanındaki uzmanlar olarak bizlerin (psikiyatrist, psikolog, terapist, psikolojik danışman) resme “Güzel!” diyerek izlenimlerimizi katmamamız gerektiği önerisinin kaynağını bulamasam da bu “tarafsızlık” duruşunun gelişimi destekleyici olduğuna ikna olmuş değilim. “Güzel olmamış.” demekle, yapılan üzerinde düşünülen zaman, tamamlamak için gösterilen çaba, uzmanın önerisine uyarak yerine getirmiş olmak ve bir ifade etme çabası olarak “güzel” bularak geribildirim vermenin arasında dağlar kadar fark bulunmaktadır.

İnsanın evrimsel gelişim içinde görsel-işitsel bir organizma olarak var olduğunu kabul edersek “Önce ses mi vardı, görsel imge mi vardı?” karşıtlığından uzaklaşıp resimlemenin, Claire Colomb’un dediği gibi, çocuğu sözlere götürebilecek bir dil yolu olduğunu da resimlemenin görsel olarak desteklenmediği kültürlerde de şiir ve müziğin sözlü imgelemenin yolunu oluşturabileceğini de tartışabiliriz.²⁰⁹ Hatta bu ikinci yolun -yani müzikaliteyi doğuran ritim, kafiye ve entonasyon gibi özelliklerin- gelişimi herhangi bir araç (kâğıt, kalem, boya) kullanmadan ele alabileceğini de ekleyebiliriz.

Koşulsuz biçimde, sanat denilen edimler bütününe ve kapsadığı sosyal kognisyon, empati, zihin teorisi, iletişimin sözel olan ve sözel olmayan biçimleri olarak da psikoloji alanının içine giren işlevlerden oluşan estetik duyum dediğim, insana ait o belirleyici yönlerin görsel ya da işitsel ya da uzamsal boyutlardan olsun, birbirlerinden beslendiği iddia edilebilir.

Bir şiirin zihinde bir resim oluşturmadığını kim söyleyebilir ya da ritmin, temponun bir resimde yansımadığını?

Bu ritim duygusu, günümüz sanatçılarından Yayoi Kusama'da, 1975'ten beri psikiyatrik bir kurumda kaldığı göz önüne alınırsa, zihinsel özellikler, ritmisite ve sanat ilişkisi için son derece özgün bir örnek oluşturmaktadır.



Figür 34: Ren'de Yıldızlı Gece, Van Gogh.

Kaynak: <http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbj-53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpazkvRmlsZTpTdGFycnlFTmlnaHRFT3Zlc-19oaGVfUmhvbmUuanBn> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)



Figür 35:Yayoi Kusama'nın ünlü kabak heykeli.

Kaynak: Pixabay, Creative Commons.

Sanat ve estetik duyumun farkında olduğumuzda, insanın esas ve içten (intrinsic) bir yönü hakkında da farkındalık kazanırız; kendimizin ilk biliş alanı olan, bebekliğimizin duysal-devinimsel alanının (sensorimotor cognition) duyular yönünü sözcükler ya da resimlemeler ile bağlantılaşma şansı buluruz. Yaşamın ilk izleklerini taşıyan bu duyumların kaybolmadan sözcükler ve düşünceler ile bugüne taşınmasına ve belleğin bütünlüğüne izin vermiş oluruz.

Çocuk gelişimi, psikolojisi, psikiyatrisi ve psikoterapileri açısından sanat ve estetik duyumu bir içgüdü ya da nörolojik olarak “imprint” edilmiş bir nitelik olarak görmek yani bunları, esas, içten (intrinsic) ve evrensel bir nitelik olarak ele almak ile empati ve sosyal biliş gibi kişiyi, kendisi ile olduğu kadar çevresiyle de uyumlandıracak, düzenleyecek bir yolak tanımlanmış olacaktır. İşte, bu estetik duyumun

farkında olabilecek, tıp uygulamaları içinde ele alınabilecek tek alan, ifade edici yönleriyle çocukları destekleyecek alan, daha önce de söylediğim gibi küçük bir niş alan olarak duran bilişsel-davranışçı tedavilerin ifade edici tekniklerle birleştirildiği çalışmalardır.

İlginç olarak estetik duyuma ve sanata doğrudan yer vermeseler de bilişsel-davranışçı tedavilerin üçüncü dalga diye adlandırılan güncel uygulamaları, “kabul ve kararlılık” terapileri (acceptance and commitment therapy, ACT), şema terapileri, mindfulness eğitimleri, diyalektik davranışçı terapiler gibi alt ekolleriyle, duyumları artırma, ana odaklanma, çocuklukta oluşan temel düşüncelerle (şema) kişiyi yeniden bağlantıya geçirme gibi, temelde sanat ve estetik felsefesinin konularına giren bir alanda çalışmalar yapmaktadır. Bu alandaki, kanımca estetik duyum konusuna en yakın psikoterapi teorisi İlişkisel Çerçeve Teorisi’dir (Relational Frame Theory) (RFT). Hayes, Barnes-Holmes ve Roche’un 2001’de yayımladıkları bu teoriye göre, insan davranışları karşılıklılık içeren “ilişkisel çerçeveler” tarafından belirlenmektedir.²¹⁰ Bu ilişkisellik dilin ve bilişlerin temelini oluşturur. Doğrudan deneyimleme gerekmeden de öğrenmemizi sağlar. Steven Hayes’in Kabul ve Kararlılık Terapisi-ACT bağlamında da yararlanılan bu teoriye göre, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği ilişkisel düşünme biçimidir. Hayes’e göre, bebekleri de bu yönden diğer canlıların yavrularından ayıran bu noktadır. Bir kedi yavrusu, sıcak sobaya dokunmamayı öğrenmek için en az bir kez sıcak sobaya dokunmuş olmalıdır ama insan yavrusu için sadece sobanın sıcak olduğu ve dokunulmaması gerektiğinin söylenmesi yeterlidir.²¹¹

RFT'nin, psikopatolojilerin oluşumunda üzerinde durduğu birkaç nokta vardır. Bunlardan birincisi psikolojik sertliktir (inflexibility); psikolojik sertlik ya da esnek düşün(e)menin nedenlerinden biri acının yaygın bir rahatsız edici uyaran olarak evrimsel repertuvarımızda bulunmasıdır; bir ikinci neden, kognitif füzyon dediğimiz, dil ve bilişlerin binişikliği ve sözel yollardan durumları dile getirmeye olan yatkınlığımızdır; bir başka neden de deneyimden kaçınma yatkınlığımızdır. Bu üç etkenin bir arada işleyişini psikolojik sertlik ve durağanlık olarak ele alan araştırmacılar, terapinin getirdiği değişimi de ana odaklanma, mindfulness eğitimi, metaforların ve benzetmelerin kullanıldığı ve dil aracılığı ile psikolojik acıyı değiştiren bir strateji kullanımından yararlanırlar. Yani ACT, aslında söz sanatlarının, edebiyatla gelen sözcüklere ve düşüncelere mesafeden bakma kapasitesinin, düşüncelerin sadece düşünceler olduğunu ve kişiyi yeknesak biçimde tanımlayamayacak olduğunu, estetik duyum kapsamı altında incelenebilecek yaklaşımları kendinde entegre eden bir yaklaşımdır.

Genel olarak psikoterapilerin çıkış noktası, sanat için sanat değilse de psikoterapinin de bir sanat olduğu boşuna söylenmiş bir söz değildir.

Her geçen gün “güzel olana” ve “güzelliğe” daha fazla gereksinim olan dünyada, “iyi” ve “doğru” üzerinden ne çok yargılama ve ahlaki çıkarım yaptığımız ve bilişsel-davranışçı terapinin “düşünsel hatalar” (çarpıtmalar) (errors/distortions) adını verdiği, psikolojik esnekliğimizi donuklaştıran safsatalara ne denli yaslandığımız düşünülecek olursa psikoterapinin estetik felsefesi ve güzellikle ilgisi daha çok anlaşılır olacaktır. Güzellik kavrayışı ve sanat, estetik duyum

anlam taşıyıcı işlevleri, anlama değişik açıdan baktrabilecek belirsizlikleri, uyum ve karşıtlık arasındaki gerginlikle zihnimize esnekliği hatırlatan yönleri ile psikoterapinin de amaçladıklarını vadetmektedir.

Sanat aynı zamanda, iyi, doğru ve güzelin karşısında duran özellikleri de hatırlatan bir zemin oluşturarak, anlam arayışında kişiye psikoterapinin de temel hedeflerinden olan acıyı anlamak, ona bir mesafeden bakabilmek gibi yönleri öğretmektedir.

Kognitif terapilerin kurucusu ve hâlâ depresyon için kognitif modellemesi, psikoterapide bir altın standart oluşturan Aaron Beck'in "mesafeden bakabilme" (distancing) yaklaşımının bilimsel temelli psikoterapilerde (bilişsel-davranışçı terapiler) temel bir yön olmaya devam ettiğini, ACT gibi uygulamalarda da "düşüncelerin bulunduğu yerden bakmak yerine düşüncelerin kendisine bakabilme" üzerinde (look at your thoughts, not from your thoughts) durduğunu hatırlamak gerekir. Sanatın yaptığı da bu değil midir?

Çocuklar için psikoterapi sözcüğüne yazık ki günlük kullanımda bir joker kart gibi, yapılması gerekenlerin söylendiği bir ikna seansı, doktorun reçete verdiği bir görüşme seansı ve okul rehberliğinde yapılan, kuralların hatırladıldığı bir disiplin seansı yerine geçebilmektedir. Oysa terapi, Yunancada iyileştirme anlamına geldiği gibi, therapon sözcüğündeki şekilde refakat etmek ile (attendant) ilgilidir. Bu noktada pedagog sözcüğünün de çocuklara refakat eden kişi demek olduğunu hatırlamak gerekir. Köken olarak olmasa da anlam olarak iki sözcük şaşırtıcı biçimde benzerdir.

Buradan yaklaşarak bile çocuklara liderlik etmenin,

onlarla yan yana yürümenin “terapötik” değeri ortaya çıkmaktadır. Çocuklarla birlikte, yaşamın güzelliklerini fark ederek geçirilen zamanın, yaşamı takdir edebilmeyi öğretebilenin, insana ait olan tüm olumsuz yaşantılar ve acıya bir mesafeden bakabilmeyi içeren sanat etkinlikleri ile çocukları erken yaşta tanıştırmamanın etkisi bu nedenle psikoterapi ile benzerdir.

Küçük oğullarımla, Pera Müzesinde gördüğümüz Orientalistler sergisinde, İstanbul’un orta yerinde kurulmuş esir pazarı resimleri, -eşitsizlik, adalet, kapitalizm, güç dengeleri gibi- pek çok zor konuyu onların şaşırmış, üzölmüş, korkmuş gözlerinden alarak konuşabilmemize yaradığında, işte, sanatın yarattığı güvenli mesafe söz konusudur. Çocuklarıma gördüklerinin bir sanatçının elinden çıktığını anlatan fırça darbeleri ve renk kullanımı da bu entim (intimate) anlatımla mesafeyi tam kararında ayarlamıştır. Aşı gibi, miktarı ayarlandığında ve zayıflatıldığında bağışıklığı artıracak, uygun miktarda toksik maddeye maruz bırakıp hasta edecek denli aşırıya kaçmadan bağışıklanmayı güçlendirecek bir etki yaratabilmiştir. Hollywood sinemasının, youtube kanallarının, TV’nin yaratmadığı bir etkidir, bu.

Yüzyılımızın en etkili sanat eleştirmenlerinden olan John Berger, Görme Biçimleri kitabına şu sözlerle başlar:²¹²

“Görme konuşmadan önce gelmiştir. Çocuk konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrenir. Ne var ki başka bir anlamda da görme sözcüklerden önce gelmiştir. Bizi çevreleyen dünyada kendi yerimizi görerek buluruz. Bu dünyayı sözcüklerle anlatırız ama sözcükler dünya ile çevrelenmemiş olmamızı hiçbir zaman değiştiremez.”

İşte, Hayes'in söz ettiği, dilin tek başına kısıtlayıcı yönü bu cümleler arasından da görülmektedir.

Benzer şekilde, Elias Canetti'nin "Körleşme" adlı romanında, münzevi Profesör Kien, romanların yasaklanması gerektiğini çünkü herkesin bakış aksını anlamamıza yardımcı olduklarını iddia etmektedir.²¹³ Sanat ve psikoterapi düşüncelerimize bakmayı, onları görmeyi kolaylaştırırlar.

Sanatın insan olma hâlleriyle bu denli iç içeliği uzun zamandır bilinmesine karşın, modern tıbbın içine alınması, 1800-1900 yılları arasında, özellikle ruhsal hastalıkların daha iyi araştırılması ve psikiyatri biliminin gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Bu "ahlaki tedavi" yöntemlerinin, dinî motifle başlamış olduğunu söylemek gerekir. Ancak 1923'te Joseph Moreno'nun başlattığı psikodrama yaklaşımı sanat ve psikoterapinin ilk gerçek iş birliği olarak görülebilir. Moreno, bu yaklaşım içinde, olumlu yaratıcı imgeleme oluşturma, rol değişimi ve "monodrama" tekniklerinin savunucusu olmuştur. Özellikle monodrama tekniğinde, kişi "kendiliğini" oluşturan tüm kişilik öğelerini bir sahnede oyun olarak canlandırmaktadır.

Aynı dönemde, Florence Goodenough (1926), çocuk resimlerini, çocuk gelişim düzeyleriyle birlikte ele almaya; Hans Prinzhorn ağır ruhsal hastalığı olan kişilerin oluşturdıkları sanat eserleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Yine 1920'lerde Margaret Lowenfeld "Dünya Tekniği" adını verdiği oyun terapisi, kum havuzu teknikleri eşliğinde popülerleşmeye başlamıştır. Özellikle "konuşma tedavisi" özelinde tekelleşen psikoterapinin pek çok kişide yeteri kadar etkili olamadığı gözleminden hareketle, ifade edici psikoterapiler

1930-40'lardan sonra daha çok önem kazanmıştır. Tarih-te ifade edici psikoterapi akımlarının güzel bir derlemesi Cathy A. Malchiodi tarafından ele alınmaktadır.²¹⁴

Özellikle çocuk psikiyatri uygulamaları içinde oyun terapisi önemli bir yer tutmaktadır. Virginia Axline'ın, Carl Rogers'ın hümanist psikolojisinden hareketle geliştirdiği yönlendirici olmayan oyun terapisi, temel olarak oyun seanslarında oyuncaklar kadar sanatsal malzemelerin de kullanılmasına olanak vermektedir.²¹⁵ Çocuklar için psikoterapide; oyun, oyuncak, kum havuzu, şakalar, fıkralar, müzik ve melodi, hareket ve eylem olmadan terapi düşünülemez.

Çocuklar için psikoterapinin genel olarak amacı çocuğun çevresi ve kendi içinde çatışan özelliklerini bir uyum, bir denge noktasına getirmektir. Basit bir biçimde ifade edilecek olursa, çocuğun ve içinde bulunduğu aile ortamının stresinin azaltılmasına yönelik olan yepyeni bir ilişkisel öğrenme biçimi ve bir tür eğitim fırsatıdır.

Psikoterapi kimi zaman, Latince'de "bona fide" (iyi niyetli) yaklaşımlar diye nitelendirilebilecek yani belirli bir teorik altyapı, yararlılık hipotezi, sonuçlanım çeşitliliği gibi bilimsel standartlarda ölçütlerle ele alınmayan bir tedavi yöntemi olarak da çocuklarda kullanılabilmektedir. Bu hâliyle dahi çocuklarda yararlı sonuçlar veren bir yaklaşım olarak benimsense de son yıllarda yapılan kanıta dayalı çalışmalar, özellikle bilişsel-davranışçı psikoterapinin çocuklarda etkin bir tedavi yaklaşımı olduğunu bilimsel olarak da ortaya koymaktadır.²¹⁶⁻²¹⁷

Bilişsel davranışçı tedavi, ilk teorisyen ve uygulamacılarından olan Aaron Beck'in ortaya koyduğu modele sadık

olarak zaman içinde gelişmeler ve uyarlamalar geçirmiştir; bağlamsal özelliği (kişiler arası ve çevresel), fizyoloji, duygusal işlevsellik, davranış ve bilişsel özellikler gibi beş farklı kavramsal alanla çalışması bağlamında, çocuk ve ergenlerde özellikle etkili bir psikoterapi olmaya devam etmektedir.²¹⁸

Bilişsel davranışçı psikoterapide, zihinde imgeleme ve genel olarak imgelem gücü (imagery) çok önemli bir kavramdır. Beck'in de ilk yazılarında ele aldığı gibi zihinsel aktivite dediğimiz etkinlik alanı sözcükler ve terimlerden (sözel bilişler) oluşabildiği gibi imgelerden (imgesel-görsel bilişler) de oluşabilmekte ve duygusal gerginlik her iki alana da bağlı olarak gözlenebilmektedir. Beck bu görsel biliş ya da imgeleri düzenlemenin bilişsel ve duygusal değişimle sonuçlanacağına yazılarında değinmiştir.

Hackman ve Holmes'ün, bellek ve imgeleme konusunda 2004 yılında değindikleri şekilde, imgeleme denilen alan sadece sözel düşünce işlemleri içinde yer almakla kalmayıp, kişinin rüya ve anıları kadar kendi kendine oluşturduğu imgeleri de kapsamaktadır.²¹⁹ Benzer bir biçimde, Ronald Finke de imgelemi “doğrudan duyuşsal bir uyaran olmaksızın da bir nesne ya da olayı gerçekte deneyimlemeye benzer biçimde, aynı deneyimi zihinde yeniden oluşturmak ya da yaratmak” olarak tanımlamaktadır.²²⁰ Bunun daha önceki bölümlerde değindiğim, ayna nöronlar kuramı, taklit ve tekrar ile olabilecek yakın ilişkisini bir yana bıraksak bile özellikle çocuk psikoterapilerinde ne derece etkin bir mekanizma olacağı açıktır. Özellikle bilişsel davranışçı tedavi hem terapist hem de çocuk/ergen hatta aileye verdiği aktif rol ile de ilişkili olarak bu zihinsel imgelem becerisine

büyük önem vermektedir. Bu anlamda, çocuğa sözel ve görsel açılardan yeni bir imgeleme becerisi edindirilerek kendisi, dünyası ve geleceği için daha esnek ve olumlu “bakış açıları” kazandırılmaktadır.

Çocuk bir anlamda bilişsel davranışçı psikoterapi eşliğinde kendi öyküsünü (narrative) oluştururken, ona esnek düşünme becerisi veren, kendini ifade etmede sosyal/duygusal/bilişsel/davranışsal repertuvarını genişleten, yapı iskelesini (scaffolding-Vygotsky) dengeli kurmasına yardımcı olan bir beceri, bir düşünce eğitimi almaktadır. Bu süreç içinde sanatın açtığı yollar ve estetik duyum deneyimleri, imgeleme alanında ya da ifade alanındaki olanakları zenginleştirmektedir. Yani gelişim desteği için estetik anlayışı, estetik anlayışın gelişmesi için de gelişimi bilişsel-davranışçı psikoterapilerle düşünmek verimli bir kombinasyon oluşturmaktadır.

Psikoterapi akımlarının içinde sanatın doğrudan kullanımı deyince akla sanat terapisi, biblioterapi (kitaplarla terapi), müzik terapisi, dans terapisi ve psikodrama gelse de zihnin işleyiş modelleri kapsamında en çok yarar sağlayacak olan bu yaklaşımları bilişsel-davranışçı psikoterapi teorisi ile birlikte ele almaktır. Aksi takdirde sanat da psikoterapi de “bona fide” bir yararlanım boyutuna sıkışacaktır.

Sanatın kazanımlarının ve psikoterapinin vadettiklerinin ne denli örtüştüğünü yine Malchiodi’nin sanatla psikoterapi hakkında söylediklerinden izleyelim:²²¹

1. *Sanat görsel düşünce becerisini geliştirir.*
2. *Sanat sözlerin ifade edemediğini ifade eder.*

3. *Sanat duyusal deneyim kazandırır.*
4. *Sanat bir çıktı ortaya çıkarır.*
5. *Sanat yaşamı güçlendirir.*
6. *Sanat kişinin kendisiyle ve çevresiyle kurduğu bağları güçlendirir.*

Feminist düşünceye büyük katkısı olan Camille Paglia, *Glittering Images* kitabında, sanatın çocuklar için ulaşılabilir olmasına dikkat çekmekte ve kendine özgü keskin ifadesiyle kitapçıların sanat bölümlerinde yer alan kalın ciltli sanat kitaplarının çocuklara uygun olmadığını belirtmektedir. Paglia, medeniyetlerin sanat ve hukuk üzerinde yükseldiğini, toplumsal hayatta davranışlarımızı nasıl hukuk belirliyorsa, ruhumuzu da sanatın belirlediğinden söz etmektedir. Sanata özgürlüğe giden yol olarak değer veren Paglia, ona maddi ve manevi eksenleri bağlayan bir araç olarak bakmakta ve özellikle çocuklar için sanat ve estetik eğitimin önemini vurgulamaktadır.²²²

Psikoterapi dendiğinde, psikanalizin ünlü süblimasyon kavramına kısaca olsa da değinmek gerekir. Psikoterapi alanındaki hâkimiyetini yitirmeyen bir akım olarak psikanalizin tanıttığı süblimasyon; dürtü ve çevresel baskıları dengeleyen bir mekanizma olarak benliğin (ego) bir savunma mekanizmasıdır. Kant'ın "yüce" (sublime) kavramını çağrıştıran bu mekanizma ile dürtünün cinsel doyumdan farklı ve ondan ayrı bir doyuma yönelmesi anlaşılmaktadır. Alain de Botton'un kurucusu olduğu, ülkemizde de bir dalı bulunan School of Life organizasyonunun web sitesinde

sublimasyonun, insanın içindeki çeşitli engelenmeler, çatışmalar gibi biriken ve anlık karşılık bulmayan psişik enerjinin kendini rahatça ifade edebileceği bir alan olarak, nihilizmin karşısında umutla alternatif yaratan bir alan olduğundan söz edilmektedir.²²³

Özellikle psikanalitik yönelimli sanat terapilerinde -örneğin, Edith Kramer'in 1950'lerde öne sürdüğü şekilde- süblimasyon ön plana çıkarılmaktadır. Edith Kramer, sanat etkinliklerini süblimasyonun "kral yolu" olarak tanımlamaktadır.²²⁴ Öte taraftan süblimasyon ile sanatın aynı kavramlar olmadıklarına da dikkat çekmektedir. Burada süblimasyon gibi "yüce" olana ait bir kavramı bir kenara koyarak, sanatın güzel olanla ilgisine yoğunlaşmak çocuk gelişimi ve ruh sağlığı için kritik önemdedir.

Öte taraftan çocuğun gelişimi için Maria Montessori'nin "güzellik ve düzen" ilkesinin psikoterapi ortamlarına daha fazla yansımaları gerekmektedir. Gaston Bachelard'ın *Mekânın Poetikası*'nda değindiği biçimde, bellek zaman kaydını ancak mekân içinde olacak şekilde tutabilmektedir.²²⁵ Her ne kadar bu ifade nörofizyolojik olarak kanıtı muhtaçsa da, içinde bir doğruluk barındırır görünmektedir. Bu anlamda fiziksel mekân, çocuğun içinde yaşadığı ev, sokaklarında gezindiği şehir ve psikoterapiye gittiği mekân gibi kavramlar bile estetik duyum gelişimi için belirleyicidir.

Güzelliği hak eden çocukların evlerinde aile ortamlarında başlayan estetik gereksinimleri okulda ve toplum hayatında devam etmektedir. Bu çerçevede toplum olarak topyekun inşasından sorumlu olduğumuz hastane ve okul gibi kurumlarda çocukların penceresizliğe, pisliğe, düzensizliğe

ve keşmekeşe layık görülmesi kabul edilemez. Aynı şekilde, terapi merkezlerinde, çocuk oyun odalarında, çocuk tıp merkezlerindeki kırık parçalanmış oyuncaklar, bakımsız, tozlu masaların bulunmaması gerekir. Mekandan referans alan bellek, estetik duyum gelişimi için belirleyici olacaktır. Proust'un "öz" adını verdiği kavrama yakın bir duyumdur bu.

Bilim, kitaplar, edebiyat, sanatın her kolu ve estetik felsefe çocukları evde ve toplum içinde çerçevelemek ve kucaklamak için olmazsa olmaz bir zemin hazırlarlar. Bu altın dolu küp, çocukların gelecek hayatlarındaki en büyük zenginliğinin çekirdeği olacaktır.

20

Çocuklar ve Çocuklukla
Bağlantı Kurabilmek

Bu son bölümde, kitapta ele almak istediğim noktaları özetlemek istiyorum. Sanat eleştirisi ve felsefenin gözde konusu olan estetik duyum, zevkler ve anlayışının çocuklarda nasıl geliştiğinin ve psikolojik, sosyal ve bilişsel bir yapı olarak nasıl oluştuğunun çocuk ruh sağlığı ve gelişimi alanında yeterli yer almadığı açıktır. Çocukluk yıllarının akıcı sürükleyiciliğinin, basit bir deyişle göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir süre içinde sonlanması ve çocukluğa kendi çocuklarımız olduğunda geçici bir süre olarak verdiğimiz önem bu genel ihmalin belli başlı nedenleri olarak ele alınabilir. Çocuk her zaman büyümeyle düşünülen bir varlıktır, geçicidir; forme değildir, bu nedenle de araştırmanın, bilimin, siyasetin ve eğitimin hedefindeki bir objedir. Çocuk ve çocukluk bir anlamda zamansallık gösteren bir illüzyon olarak, erişkin bilim insanının dikkatini çeker. Olgunlaşma, büyüme ve gelişim kavramları çocuğa ve çocukluğa ait ansal ve dönemsel kavramlardır. Öyle ki “Büyüyünce geçer.” pek çok şey, geçmeyenlere dair ilgi ise ancak psikopatoloji düzeyinden bakışla sürdürülür.

Proust’un çaya batırılan madlen keki örneğinde ele aldığı, çocukluğu yazarın kurguladığı leziz bir çağrışımla ana getiren istemsiz anı izleği ya da onun deyimiyle “öz” (essence) ise dönemselliği aşan, zamanı önemsiz kılan bir deneyim olarak, çocukluğa dair kişide yaşayan temel bir yapıtıdır. Kişinin kendisini tanımlamasıyla yani yaşadığını,

kendi olarak var olduğunu, var olmanın şahane hafifliğini ayırt etmesiyle bu bilinç bir kendilik duygusu olarak çekirdekleşir. Benim Ayşegül serüvenimle birlikte anlattığım bu farkındalığın bir hayranlıkla, bir özdeşim imgesi ile birlikte kendi yolculuğumda gerçekleşme hikâyesidir. Proust'un "Aşkla aynı yöntemi izler." dediği şekilde hazza, lezzete, tada, kucaklanmaya ve kucaklamaya giden bu çekirdek duyum, empatinin, zihin teorisinin ve estetik duyumdan, estetik zevk ve tavra kadar ilerleyebilecek bir yelpazenin ilk nüvesidir.

Burada Wordsworth'un çocuklukta doğa karşısında duyulan heyecan ve zevkin, nasıl bir devamlılık içinde tüm bir hayata sindiğini, doğanın verdiği manevi ilhamı çok sevdiğim şiiri pek güzel yansıtır:²²⁶

My heart leaps up when I behold
A rainbow in the sky:
So was it when my life began;
So is it now I am a man; So be it when I shall grow old,
Or let me die!
The Child is father of the Man;
And I could wish my days to be
Bound each to each by natural piety.

Kalbim sıçrar havalara
Gördüğüm bir gökkuşağı olduğunda

Böyleydi işte başladığında yaşamım
 Şimdi işte bir adamım
 Yaşlanınca da böyle kalsam
 Ya da yok olayım
 Çocuk ki İnsanın Babasıdır
 İsterim ki bağlansın günlerim
 Doğa ilhamı ile peşine birbirinin

Wordsworth gibi düşünüp çocukluğun sanat ve estetik içinde tanımlanabileceğine inanmak, çocuk ruhsal gelişim araştırmalarında önemli bir çıkış noktası oluşturabilir.

Sanat eleştirmenleri, Wordsworth ve diğer Romantik Dönem şairlerini “çocukluğu yaşamın belirgin ve biricik bir bileşeni” olarak tanımlamakta öncü bir yol izlemiş sanatçılar olarak ele alırlar; Wordsworth öncesinde Schiller’in ortaya attığı “Bestimmbarkeit” yani “tanımlanabilirlik” (identifiability) kavramı, çocukluğun bu retrospektif ve belirgin niteliğinden söz etmektedir. Çocukluktaki sınırsız olasılıklar hâlâ kişinin içindedir, onu tanımlamaya devam etmektedir. Linda Austin, çocukluğa “dehanın ıslıl ıslıl parladığı” an demektedir.²²⁷ Buradaki deha, bir yaratıcılık pınarı, olasılıklar denizi anlamındadır. Ancak çocukluktan çıkmış her erişkin, dehasını geride bırakmış, olasılıklar denizini terk etmiş durumdadır. Dehayı canlandırmak ve denizi görebilmek ancak sanat ve estetik duyumun peşinden giderek mümkün olabilir.

Bu kitapta ele aldığım pek çok konu, özellikle 1850-1950 yılları arasında modern bir bilim olarak gelişen psikoloji ve

psikiyatrinin üzerinde inşa edildiği klasik gelişim teorilerini içermektedir. Gelişen teknoloji, görüntüleme ve diğer laboratuvar yöntemleri, standardizasyonun gelişmesi ve kanıta dayalı tıp uygulamalarının yaygınlaşması ile ayna nöronlar gibi ilginç hipotezler, hayvan gözlemleri gibi geleneksel yöntemlerin yeniden ele alınışları, robotik teknoloji ve bilgisayar/yapay zeka eşliğinde davranış, jest, mimik simülasyonu gibi yeni açılımlar da artan bir hızla çalışmalara konu olmaktadır.

Modern bir bilim olarak çocuk ve ergen psikiyatrisi çalışmaları, ağırlığı özellikle ruhsal sorunların sınıflandırılması ve adlandırılması gibi bir yöne vermekteyse de bir bilim olarak psikoloji ve psikiyatrinin sosyal bilimle ve “humanities” denilen insan bilimlerine daha çok gerek duyduğu açıktır. Bu gereksinim, özellikle sanat ve estetik felsefesi üzerindeki arayışlarla paralel düşünülmelidir. Bir başka deyişle çocuk ve ergen psikiyatrisi bir “defektoloji” bilimi olmaktan çıkıp Türkçe uzmanlık ismindeki gibi çocuk ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanlığının “ruh sağlığı” kısmına vurguyu gözden kaçırmamalıdır. Sanat, estetik duyum, empati, sosyalleşme ve ruh sağlığı ile kognitif gelişim özelliklerinin bir arada düşünülüp ele alınacağı bakış açıları gerekmektedir.

Ne yazık ki çocuk ve ergen psikiyatrisi içinde sevgi, aşk, bağlanma kavramları ile sanat ve estetik duyum deyince akla gelen “romantik bir tatlı su” psikiyatrisidir. Sanatı ve yaratıcılığı her derde deva bir biçimde anlatan ve bilimsel bir yönelim taşımayan akımlar, sanat ve aydın çevreleri de bilimin özellikle yön belirleyici büyük isimlerine topyekün naif ve anlaşılamaz gelmektedir.

Bilim ve sanat her ne kadar metodoloji bakımından iki farklı ekseninde duran karşıtlıklar oluştursa da evrensel estetik duyum karşıtlıklarının çekişmesinden çıkabilmekte ve hatta güzel olan çoğu kez karşıtlıkların uyumu olarak tanımlanmaktadır. Yalnızca karşıtlığı görmek kolaycılıkken, benzerlikleri bulmaya çalışmak ve senteze varmak çaba gerektirse de ödüllendirici bir zevk içerir.

Bu noktada, yabancı dilin çocuk gelişimi üzerindeki kognitif uyarıcı yönüne değinmeden geçmemelidir.

“Bir dil, bir insan.” sözü ile yabancı dil eğitime Türkçemizin verdiği değeri göz önünde bulundurursak, bu konunun eğitimin en önemli odaklarından biri olmaya devam ettiğini görmek ümit vericidir. Paul Armstrong’un “How Literature Plays with the Brain” adlı kitabında değindiği şekilde, okuma ve edebiyat nasıl kişide yan yana yaşayan “ben olma” (me) ve “ben olmama” (not me) etkisi ile bir “ikizleşme” (doubling) etkisi oluşturma gücüne sahipse yabancı dilde okuma ile de kişinin zihninde yepyeni olanak pencerelerinin açılmasını sağlamaktadır.²²⁸

Çocukluğu anlamak için, elimizdeki en temel ve kişisel malzememizin kendi çocukluğumuzu anımsamak olduğunu göz önüne alırsak, çocuklukta kazanılan olumlu imgeleri, ego idealleri örneklerini çoğaltmak ve çocuklara terapi düzeninde olmasa da kognitif-davranışçı teorilerin perspektifinden olduğu gibi, kendi kaynaklarını yaratmalarını sağlayan estetik bilişsel deneyimler yaşatmak birinci dereceden önemlidir.

Kognitif gelişim teorileri ile çalışılan çocuklarda, eleştirel düşüncenin ve bilimsel düşüncenin ilerlemesi ve estetik

tavır denilebilecek bir duyumsal repertuvar ve sanat anlayışının gelişebilmesi kolaylaşmaktadır. Benzer şekilde, estetik duyum ve eleştirel düşünce ile donanmış ortamlardan gelen çocukların kognitif gelişimleri de daha kapsayıcı olabilmektedir. İçinde hiç teorik “kognitif davranışçı” kısmı bulunmayan, salt ifade edici psikoterapilerde bile estetik duyumlara hitap eden uygulamaların (sanat terapisinde olduğu gibi) düşünsel alana yardım ettiği, yaygın kullanım dilinde söylendiği gibi “duyguların fark ve ifade edilmesine” ya da psikanaliz diliyle “süblimasyona” olanak tanıdığı aşîkârdır.

Çocukların oyuncaklarla oyununa katılan her erişkinin bileceği gibi, oyun ortamında oyuncak işlevi üstlenen her nesne (pahalı plastik bir oyuncak ya da oyun hamurundan insanlar ya da bir dal parçası) küçük insanın duygusal portresinin hemen orada çizilmekte olduğuna tanık olmuştur. Oyunda bebeğin karnı çok açtır; bebek ağlar; baba kızar; anne ağlamaya başlar ve buna benzer bir senaryo üçüncü tekil şahsın ağzından anlatılır. Çocuk oyun ortamında, birinci tekil şahsın yani kendisinin hissettiklerini, kendisi olmayan biçimde başka bir karakter, bir oyuncak aracılığıyla ifade etmektedir. İşte, ben olan ile ben olmayanın yan yana bulunması (doubling) buna benzer bir durumdur. Öte yandan otistik spektrum bozukluklarında, çocuğun kendisinden genellikle üçüncü tekil şahıs olarak söz etmesi, “Ben yaptım.” yerine örneğin “Ali yaptı.” demesi, âdetâ “ikili bağlam” içinde bulunuşun kaybolması söz konusudur. Bu nedenle, ayna nöron hipotezi, tıpkı ayna imgesi gibi, ancak bir arada bulunursa “kişilik” olarak tanımlanabilecek kendilik hâllerini de anlatabilmek üzere yankı bulmuş bir teori olarak dikkat çekmektedir...

Serbest oyunun geçişken kendilik hâllerine izin veren estetik doğası psikoterapinin de amaçlarına benzerlik gösterirken, dikkat edilmesi gereken başka temel noktalar bulunmaktadır. Örneğin, salt şiddet içeren oyunlar, bilgisayar oyunları dâhil olmak üzere, durmaksızın ve başka yardımcı kaynaklar bulunmaksızın çocukları çevrelediğinde, bu oyunun yapıcı bir doğası olduğu kesinlikle söylenemez. Bu anlamda taklit, bir kez olumsuzun imitasyonu hâlinde ayna görüntüsü oluşturduğunda, sosyal öğrenmenin kazanımı güzellik olamayacaktır.

Yapıcı olma yönünde tercih kullanarak ilerlersem, çocukların onları kucaklayan kollar, ninni söyleyen diller, başlarını okşayan sevecenlikle, güzellikle ve destekle büyüdüklerini söylemek gerekir. Erişkinlerin ilham alması ve sağlaması gereken nokta budur.

Günümüzde hepimizi saran bir şekilde postmodern çocukluk adı verilen bir kültür karmaşasının etkisinde olduğumuzu hatırlayarak, Steinberg ve Kincheloe'nin "Kinderculture" kitabında değindikleri günümüzün çeşitli açmazlarını kısaca ele almak gerekir.²²⁹ Çocukların doğru- dan tüketici olarak pek çok ürüne ve popüler kültüre ulaşabilmesi ile birlikte oluşan tablo, onları sadece hedonist tüketicilere dönüştürmekle kalmamakta, aynı zamanda çocukluğun masumiyeti denilebilecek korumayı/korunmayı alaşağı etmektedir. Bu konu yukarıda değinilen kitap ve benzeri pek çok çalışmada yer bulsa da tüketici kültürünün ilginç bir biçimde çocukluğu ele geçirdiği bir dönemden geçilmektedir. Örneğin, çocukların pek çoğu, okumaya çevrelerini saran marka ve logoları tanımakla başlamaktadır. Bir yiyecek olan köfte ekmek (hamburger) artık bir ya da

iki markaya ait bir kavramdır; hamburger ve patates yiyen çocuklar birer oyuncakla hem de o dönem vizyona girmiş popüler bir sinema filminin oyuncakları ile ödüllendirilir. Hamburger yemek için oyun parklı restorana gidilir; hamburger, oyuncak ve oyunla birlikte postmodern aile, postmodern pekiştireçler ile tüketim aracının içinde böylece koşullandırılır. Diğer taraftan beslenme, aile ortamı, çağrışım, canlı renkler, çocuk beğenisi, oyun merakı ve oyuncak ilgisi gibi evrensel gereksinimlerden oluşan bu kompozisyon kendi değerlerini yaratan ve Rollo May'ın apati kavramını üretecek olan bir yeni tüketici estetiği oluşturuyor gibi görünmektedir. Bu yeni örnekler saymakla bitmez. Sanatın devreye girmesi gereken yer, estetik tavrın ve güzelliğin yeniden ele alınması gereken kavşak bu noktadır. Çocukluğu estetik duyumun ortasına koyan ve zevk unsurunu öne çıkaran pek çok akımın, temelde tüketici zihniyetini hedef aldığı ve kişileri, kendi duyumsamalarından uzak, kendisi ve diğer arasındaki benzerlik ve farklılıkları sorgulayabilmekten habersiz, empati kanalları besinsiz, apatik kitlelere dönüştürebilme kapasitesi taşıdığı da unutulmamalıdır. Bunda doğanın ve çevrenin de tüketim toplumu gereksinimlerine göre şekillendirilmeye devam etmesinin de payı vardır.

Çevrenin doğal bitki örtüsü sözü, en azından büyük şehirlerde yaşayanlarda, eski ders kitaplarında kalmış görünmektedir. Ballıbaba, ebegümece, mine çiçeği, yabani hindiba, sütleğen bitkilerini tanıyabilen bırakın çocuğu, erişkin bile kim bilir kaç kişidir? Doğanın kendiliğinden gelen güzelliği, içinde karşıtlıklar barındıran çeşitliliği harap oldukça, hamburger kültürünün içinde, alışveriş merkezi estetiğine hapsolmak işten bile değildir. Doğa ile haşır neşir

olabilmek ve doğa sevgisi kazandırmak bu nedenle çocuklar için estetik tavrın bir başka önemli adımıdır.

Uzun zamandır, sanat tarihi ve psikanaliz dersleri aldığım rahmetli İskender Savaşır'ın dediği gibi, “*Hayatta kalmış her insan, annelik görmüş bir insandır.*” Belli bir yaşa kadar geldiyse kişi onu saran, seven, kucaklayan ve doyuran bir ana/ana yedeği bulmuş olmalıdır. Bu zincir, Tabiat Ana'nın varlığı ile başlar, onsuz olamaz. Bu nedenle kitabın başlarında değindiğim, Ömer Seyfettin'in *Kaşığı* öyküsüne Fatih Özgüven'in, annenin yokluğu bağlamında yorum yapması yerli yerindedir; annenin ya da kuşatan, kucaklayan fiziksel dünyanın yokluğu yaşamla bağdaşmaz. Yaşam, sevginin ilk deneyimlenen estetiği ile mümkündür.

Doğrusu, birkaç yıl önce Viyana Doğa Tarihi Müzesinde, karanlık bir galeride kırmızı ışıkla aydınlatılmış tek camkânda küçücük, 10 cm bile olmayan bir Paleolitik tanrıça figürünün *Willendorf Venüsü* ile olarak karşıma çıkacağını; bu imgenin beni bu satırları yazarken hiç yalnız bırakmayacağını ve Venüs isminin çağrıştırdığı erotikadan ziyade, küçüklüğünün bende yarattığı estetik sezginin peşine düşerek tabiat ana, annelik, sevgi, bağlanma, empati ve estetik duyum ile sanat konusunda Proust etkisine güvenerek bir yazı yazabileceğimi hiç planlamamıştım. Bu küçücük, naif figürün ilk gördüğüm anda beni alışık olduğum “Yüce Tanrı” kavramından alıp gerilere, güzel oyuncak bebek imgelemine götürüvermesi şaşırtıcıdır. 30.000 yaşındaki Willendorf Venüsü beni, bir çocuğun eline sığacak hafiflikte kireç taşı yapısı ile kendi seksüalitemiz ve dişiliğe bakışımızdan daha başka değerler taşıyan bir kültürde pekâlâ bir oyuncak olabileceğini düşündürmüştür. Oysa arkeolojik buluntularla

ilgili yazın, cahil cesareti boyutundaki bu iddiama ne yazık ki pek az yer vermektedir. Sally Crawford gibi bazı yazarlar, özellikle arkeolojide kadınların ve çocukların ihmal edildiğine değinmiş olsalar da oyuncaklara dair bir fikir yürütmek arkeolojide pek de makbul görünmemektedir.²³⁰ Ama iddiama yakın en ilginç kanıt Moravia'dan bir bulguda dikkat çekmektedir: Dolni Vestonice bölgesinde 1925 yılında bulunan benzer bir Venüs figürüne uygulanan bilgisayarlı tomografi incelemesinde yaşı 7-15 arasında değişen bir çocuğun parmak izlerine rastlanmıştır! Figürün ateşte pişirilmesinden önce, küçük bir elin figüre değdiği anlaşılmaktadır. Daha da şaşırtıcı olan ise makalede bir yetişkin parmak izinden söz edilmemesidir; bir çocuk elinin değdiği ise kesindir.²³¹ Bu küçük parmak izi, belli ki çamuru yoğurmuş ya da o hâline küçük afacan dokunuşlarını konduğunuştur!

Çocuklar aslında her yerdedir... Arkeolojide varlıkları anılmasa da kimi araştırmacılar da aynı şeyi sorgulamaktadır: Kathryn A. Kamp “Where have all the children gone?” adlı makalesinde, kadınlar ve çocukların arkeoloji çalışmalarında ifade edilmediklerini söylemekte ve medeniyet yapıcı olarak varlıklarına daha fazla önem vermek gerektiğini tekrar etmektedir.²³²

Willendorf Venüsü'nün bende bıraktığı izlenimiyle bir çocuğun eline sığabilecek bir oyuncak bebek, arkeolojinin yorumuyla bir Ana Tanrıça sembolü olarak 30.000 yıl öncesinin parmak izleriyle de olsa doğa ile ilişkili bir yönümüze baktığı kesindir. Bu bakış zaviyesi bir diğerini resmetme, onu yanında taşıma, hatırlama; ona anlam verme, tapınma; onu güzel bulma ve ona estetik değer olarak yer verme yelpazesinde nereye değerse değsin orada annenin, kadının ve



Figür 36: Willendorf Venüsü

Kaynak: <http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly-9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpazkvRmlsZTpXaWxsZW5kb3JmL-VZlbnVzLTEoNjguanBn> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

çocuğun bulunduğu muhakkaktır.

Özellikle kadının sadece toplum hayatında değil, bilimsel araştırmaların öznesi olarak da ihmal edildiği gerçeği, elbette çocuk ve çocukluğun da bu bağlamda gölgede kalmasına neden olmaktadır.

Üç buçuk milyon yıl önce Laeotali, Tanzania’da annesinin yanında yürüyen yavru insanın, bugünün büyük annesi olduğunu; ayak izlerini volkanik toz üzerinde bırakırken muhtemelen elini tuttuğu bir annesi olduğunu; bugüne



Figür: Tanzanya’da ilk insansılara ait ayak izleri: Anne ve çocuk.

Kaynak: <http://www.wiki-zero.com/index.php?q=aHRocHM6Ly-9lbj53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpazkvRmlsZTpFYXJsaWVzdF9r-bm93bl9odW1hb19mb290cHJpbmRzXy1fb25lX3NldF8tX2F1c3Ry-YWxvcGloaGVjdXNfYWZhcmVuc2lzXy1fU21pdGhzb25pYW5fTXVz-ZXVtX29mXo5hdHVyYWxfSGlzdG9yeV8tXzlwMTItMDUtMTcuanBn>
(18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

kadar gelen o sağlam anne-çocuk bağının bir el tutuştan, bir seramik oyuncak/ana tanrıça figüründeki parmak izine yaptığı yolculukta, şüphesiz sanatın ve estetiğin temelinde yatan insan olma hünerini taşıdığını ve insanı insan yapan estetik duyumun ve duygularının empatiye, zihin teorisine, dil becerisine, düşünceye, kendini tanımaya, karşısındakini tanımaya ve adlandırmaya, sorgulamaya, eleştirel düşünceye ve bilimsel düşünceye dönüşür hâliyle hâlâ el ele yürümekte olduğunu ne kadar sık kendimize hatırlatsak azdır.

O küçük parmak izlerini saygıyla öpüyorum.

Kaynakça

- 1 May, R. (2007) Love and Will. New York, W.W. Norton & Company, Inc.
- 2 <https://www.who.int> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 3 Proust, M. (1922) Swann's Way (Remembrance of things past, Volume One). Çeviri K. Scott Moncrieff. New York, Henry Holt and Company. (i-books)
- 4 Chu, S. ve Downes, J.J. (2000) Proust nose best. Odors are better cues of autobiographical memory. Memory and Cognition. 30(4): 511-518.
- 5 Delahaye, G. ve Marlier M. (2012) Ayşegül. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- 6 Sowell, E.R., Thompson, P.M. ve ark. (2004) Longitudinal Mapping of Cortical Thickness and Brain Growth in Normal Children. Journal of Neuroscience 24 (38): 8223-8231.
- 7 <http://www.georgnorthhoff.com/neurophilosophy/> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 8 Kozulin, A. , Gindis, B., Ageyev, V.S. ve Miller, S.M. (2003) Vygotsky's Educational Theory in Cultural Context. Cambridge, Cambridge University Press.
- 9 Vygotsky, L. (1978) Mind in society. The development of higher psychological processes. Cole, M., John-Steiner, V., Scribner, S. ve Souberman, E. (ed). Amerika Birleşik Devletleri, Library of Congress Cataloging in Publication Data.

- 10 Wolf, M. (2008) Proust and the Squid. New York, Harper-Pennial.
- 11 <https://www.tdk.gov.tr> (ödev) (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 12 Shaywitz, S.E. ve Shaywitz, B.A (2008) Paying attention to reading: The neurobiology of reading and dyslexia. Development and Psychopathology 20, 1329-1349.
- 13 Berger, J. (2012) Görme Biçimleri. Çev. Y. Salman, İstanbul, Metis Yayınları.
- 14 Berger, J. (2007) Ve Yüzlerimiz, Kalbim Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü. Çev. Z. Aracagök, İstanbul, Metis Yayınları.
- 15 Berger, J. (1991) Keeping a Rendezvous. New York, Vintage International Vintage Books (e book, Kindle)
- 16 <https://www.paulekman.com> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 17 Dennett, D. (1983) Intentional systems in cognitive ethology: The “Panglossian Paradigm” defended. The Behavioral and Brain Sciences 6: 343-390.
- 18 Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Kitabı. Çev. Köroğlu E. Ankara, Hekimler Yayın Birliği.
- 19 Baron-Cohen S., Leslie A.M., ve Frith, U. (1985). Does the autistic child have a “theory of mind?” Cognition 37-46.
- 20 Dennett, D. (2006). Breaking the Spell. Religion as a Natural Phenomenon. New York, Penguin Group.
- 21 Baron-Cohen, S. (1997) Mindblindness, an essay on autism and theory of mind. Cambridge, MIT Press.
- 22 Frith, U. (2001). Mind blindness and the brain in autism Neuron (32): 969-979.
- 23 Dutton, D. (2010) The art instinct. Beauty, pleasure, and human evolution. New York, Bloomsbury Press.
- 24 Gottschall, J. (2013) The Storytelling Animal. New York, Mariner Books.
- 25 Sunshine, L. (2006) Why we read fiction: Theory of Mind and the Novel. Columbus, Ohio State University Press.

- 26 Lisa Sunshine (2003) Theory of Mind and Experimental Representations of Fictional Consciousness Narrative, 11(3): 270-291.
- 27 Özgüven, F. (2007) Büyümenin Türkçe Tarihi içinde. İstanbul, Metis Yayınları.
- 28 Marinan J.J. (2015) Mindblindness Theory: Touchstone for Interdisciplinarity PsyArt 19, 85-102.
- 29 <https://www.freud.org.uk> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 30 https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_Leonardo.pdf
https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_Gradiva.pdf (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 31 <https://www.nobelprize.org/search/?s=orhan+pamuk> (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 32 Tunalı, İ. (1989) Estetik. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 33 <http://www.tdk.gov.tr>. Empati (18 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir).
- 34 Baron-Cohen, S. (2011) The science of evil: empathy and origins of cruelty. New York, Basic Books.
- 35 Gardner, H. (2011) Hakikat, Güzellik ve İyilik. 21. Yüzyılda Erdemlere Yeniden Bakış. Çev. Kantemir, E. İstanbul, Optimist Yayınları.
- 36 Tunalı, İ. (2010) Estetik Beğeni. Çağdaş sanat Felsefesi Üzerine. 2. Basım. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 37 Montag, C., Gallinat, J. ve Heinz, A. (2008) Theodor Lipps and the concept of empathy:1851-1914. American Journal of Psychiatry 165 (10), 1261.
- 38 Bowlby, J. (1988) A Secure Base: Parent child attachment and healthy human development. New York, Basic Books.
- 39 A.g.e.
- 40 Ainsworth, M.D.S., Blehar M.C. , Waters, E. ve Wall, S. (1978) Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

- 41 Soysal, A.Ş., Bodur, Ş., İşeri, E., Şenol, S. (2005). Bebeklik Dönemindeki Bağlanma Sürecine Genel bir Bakış. *Klinik Psikiyatri* 8, 88-99.
- 42 Doğramacı, İ. (1980). *Annenin Kitabı*, 10.baskı. Ankara, Meteksan Ltd. Şirketi.
- 43 Winnicott, D. (1987) *The child, the family, and the outside world*. Reading, Addison-Wessley.
- 44 Winnicott, D. (2005) *Playing and reality*. Oxon, Routledge Classics.
- 45 Wright, K. (2000) *To make experience sing. Art, creativity, and living içinde*. Ed. Caldwell L. Londra, Karnac Books.
- 46 Proust, M. (1922) *A.g.e*
- 47 Dissanayake, E. (2001). *Becoming Homo Aestheticus: Sources of Aesthetic Imagination in Mother-Infant Interactions*. *SubStance*, 30(1/2), 85-103. doi:10.2307/3685506
- 48 Miall, D.S. ve Dissanayeke, E. (2003) *The poetics of babytalk. Human Nature*. 14(4), 337-364.
- 49 Montessori, M. (2009) *The absorbent mind*. US, BN Publishing.
- 50 Montessori, M. ve Carter, B.B. (1963) *The secret of childhood*. Bombay, Orient Longmans.
- 51 Dutton, D. (2010) *A.g.e*.
- 52 Eco, U. (2006) *Güzelliğin Tarihi*. İstanbul, Doğan Kitap.
- 53 Eco, U. (2016) *Açık Yapıt*. Çev. T. Esmer, İstanbul, Can Sanat Yayınları.
- 54 Brown, S. ve Vaughan, C. (2009) *Play. How it shapes the brain, opens the imagination, invigorates the soul*. New York, Penguin Books.
- 55 Huizinga, J. (1949) *Homo Ludens. A study of the play element in culture*. Londra, Routledge and Kegan Paul Ltd.
- 56 Brown, S. ve Vaughan, C. (2009) *A.g.e*.
- 57 Csikszentmihalyi, M. (2008) *Flow. The psychology of optimal experience*. New York, Harper Perennial Modern Classics.
- 58 Goldstein, J. (2012) *Play in children's health, development, and well-being*. Brüksel, Toy Industries Europe.
- 59 Winnicott, D. (2005) *A.g.e*.

- 60 Borgatta, E., Boguslaw, R., ve Haskell, M. (1975) On the Work of Jacob L. Moreno. *Sociometry*, 38(1), 148-161. doi:10.2307/2786239
- 61 Fikret, T. (2011). Şermin. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- 62 Darwin, C. (1899) *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. New York, D. Appleton and Company. (Project Gutenberg e book # 1227).
- 63 <https://www.zsl.org/blogs/artefact-of-the-month/portrait-of-jenny> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 64 Padel, R. (2012) *Darwin: A life in poems*. New York, Alfred A. Knopf.
- 65 Huizinga, J. (1949) A.g.e.
- 66 Miall, D.S. ve Dissanayeke, E. (2003) A.g.e.
- 67 Vygostky, L. (1978) A.g.e.
- 68 Aristoteles (2012) *Poetika*. Çev. Samih Rifat. İstanbul, Can Yayınları.
- 69 Alexander, F. (1961) *The scope of psychoanalysis, 1921-1961: Selected papers*. New York, Basic Books.
- 70 Vygostky, L. (1978) A.g.e.
- 71 Pellegrini, A., ve Galda, L. (1993) Ten Years After: A Reexamination of Symbolic Play and Literacy Research. *Reading Research Quarterly*, 28(2), 163-175. doi:10.2307/747887
- 72 Teber, S. (2004) *Bilimsel bir peri masalı. Freud'un ailesel ve tarihsel romanı*. İstanbul, Okuyan Us Yayınları.
- 73 Kandel, E. R. (2012) *Age of insight. The quest to understand the unconscious in art, mind, and brain from Vienna 1900 to the present*. New York, Random House.
- 74 Çıkla, S. (2005) Tanzimattan günümüze çocuk edebiyatı ve bazı öneriler. *Hece* (9): 89-107.
- 75 Payne, G.H. (1916) *The Child in Human Progress*. New York, G.P. Putnam's Sons.
- 76 Aries, P. (1962) *Centuries of childhood. A social history of family life*. New York, Random House.
- 77 Walker, B.K. (1990) *Art of the Turkish tale*. Lubbock, Texas, Technical University Press.
- 78 www.tdk.org, keleş entry (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

- 79 Bettelheim, B. (2010) The uses of enchantment: The meaning and importance of fairy tales. New York, Vintage Books.
- 80 Proust, M. (2014) Okuma günleri. (Sur la lecture). Çev. Erşen, M. İstanbul, Aylak Adam Yayınları.
- 81 Habip, B. (2002) "Topluluk zihniyetinin psikanalizi" üzerine. Bensiz biz: Topluluk Zihniyetinin Psikanalizi, içinde. Der: Bella Habip, İstanbul, İthaki Yayınları.
- 82 Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). Benlik, aile ve insan gelişimi. Kültürel psikoloji. Üçüncü baskı. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- 83 Squire, L.R. ve Dede, A.J.O. (2015) Conscious and Unconscious Memory Systems. Cold Spring Harbor Perspectives in Biology 7(3):a021667.
- 84 Conway, M.A. (2001) Sensory-perceptual episodic memory and its context: autobiographical memory. Phil Trans R Soc Lond B 356, 1375-1384.
- 85 Fivush, R. ve Haden, C.A. (2003). Autobiographical memories and the construction of a narrative self: Developmental and cultural perspectives. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- 86 Fivush, R., Habermas, T., Waters, T.E.A. ve Zaman, W. (2011). The making of autobiographical memory: Intersections of culture, narratives and identity. International Journal of Psychology 46 (5), 321-345.
- 87 Perner, J. ve Ruffman, T. (1995). Episodic memory and auto-noetic consciousness: developmental evidence and a theory of childhood amnesia. Journal of Experimental Child Psychology 59(3), 516-548.
- 88 Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) A.g.e.
- 89 Rubin, D. C., Dennis, M. F., ve Beckham, J. C. (2011) Autobiographical Memory for Stressful Events: The Role of Autobiographical Memory in Posttraumatic Stress Disorder. Consciousness and Cognition, 20(3), 840-856. <http://doi.org/10.1016/j.concog.2011.03.015>
- 90 Kerig, P. ve Stellwagen, K. (2010) Roles of Callous-Unemotional Traits, Narcissism, and Machiavellianism in Childhood Aggression. Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment. 32. 343-352. 10.1007/s10862-009-9168-7.

- 91 Bateman, A., ve Fonagy, P. (2010) Mentalization based treatment for borderline personality disorder. *World Psychiatry*, 9(1), 11-15.
- 92 Baron-Cohen, S. (2011) A.g.e.
- 93 Dostoevsky, F. (2006) *Notes from underground*. London, Penguin Books.
- 94 Woolf, V. (2000) *The Waves*. London, Penguin Books.
- 95 Wilson, E.O. (2013) *The social conquest of earth*. New York, Liveright.
- 96 Chu, S. ve Downes, J.J. (2000) A.g.e.
- 97 Schaal, B., Marlier, L. ve Soussignan R. (2000) Human foetuses learn odors from their pregnant mother's diet. *Chemical Senses*. 25(6), 729-737.
- 98 Van Toller, S. ve Kendal-Reed, M. (1995) A possible protocognitive role for odor in human infant development. *Brain and Cognition*. 29(3), 275-293.
- 99 Mouly, A.M. & Sullivan, R. (2000) Memory and plasticity in the olfactory system: From infancy to Adulthood. *Neurology of Olfaction içinde*. Menini, A. (ed.) Boca Raton, CRC Press.
- 100 Süskind, P. (1986) *Perfume. The Story of a Murderer*. Çev. Woods, J.E. New York, Vintage-Random House Inc.
- 101 Howe, M. J. A. and Smith, J. (1988) Calendar calculating in 'idiots savants': How do they do it?. *British Journal of Psychology*, 79: 371-386. doi:10.1111/j.2044-8295.1988.tb02296.x
- 102 <http://www.dictionary.com/browse/eidetic> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 103 LePort, A.K.R., Mattfeld, A.T. et al. (2012) Behavioral and neuroanatomical investigation of Highly Superior Autobiographical Memory (HSAM). *Neurobiology of Learning and Memory*. 98(1), 78-92.
- 104 <https://www.britannica.com/biography/Simonides-of-Ceas> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 105 Kandel, E. (2006) *Belleğin Peşinde. Yeni bir Zihin Biliminin Doğuşu*. Çev. M. Doğan, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- 106 Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) A.g.e.

- 107 van der Kolk B. Developmental Trauma Disorder: Toward a rational diagnosis for children with complex trauma histories. *Psychiatr Ann.* 2005; 35: 401-408. doi: 10.3928/00485713-20050501-06
- 108 Bremner, J.D. (2008) The neurobiology of trauma and memory in children. *Stress, Trauma, and Children's Memory Development. Neurobiological, Cognitive, Clinical, & Legal Perspectives* içinde. Howe M.L., Goodman G.S, Cichetti D. (eds). New York, Oxford University Press, Inc.
- 109 Greenhoot, A.F., Bunnell, S.L., Cutis, J.S., Buyer, A.M. (2008) Trauma and Autobiographical Memory Functioning. Howe ML, Goodman GS, Cicchetti D, (eds) *Stress, Trauma, and Children's Memory Development: Neurobiological, Cognitive, and Legal Perspectives* içinde. New York: Oxford University Press, Inc.
- 110 Holland, A. C. ve Kensinger, E. A. (2010) Emotion and Autobiographical Memory. *Physics of Life Reviews*, 7(1), 88–131. <http://doi.org/10.1016/j.plrev.2010.01.006>
- 111 Susan Bluck (2010) Autobiographical memory: Exploring its functions in everyday life, *Memory*, 11:2, 113-123, DOI: 10.1080/741938206
- 112 Van der Kolk, B. A. (1998) Trauma and memory. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 52: S52–S64. doi:10.1046/j.1440-1819.1998.0520s5S97.x
- 113 Brainerd, C.J ve Reyna, V.F. (2005) The science of false memory. *The Science of False Memory* içinde. Brainerd Cj ve Reyna VF (eds). New York, Oxford University Press, Inc.
- 114 Bjorklund, D.F. (2000) False-Memory Creation in Children and Adults: Theory, Research, and Implications. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- 115 Brazelton, T.B. (1999) How to help parents of young children: the Touchpoints Model. *Journal of Perinatology* 19, S6–S7 doi:10.1038/sj.jp.7200248
- 116 del Rio, P. ve Alvarez, A (2007) Inside and outside the Zone-of-Proximal-Development: An Ecofunctional Reading of Vygotsky. Daniels H., Cole M., ve Wertch J.V (eds) *The Cambridge Companion to Vygotsky* içinde. New York, Cambridge University Press.

- 117 Baron-Cohen, S. (2011) A.g.e.
- 118 Kandel, E. (2006) A.g.e.
- 119 Bluck, S., Alea, N., Habermas, T., ve Rubin, D.C. (2005) A tale of three functions: The self-reported uses of autobiographical memory. *Social Cognition* 23(1), 91-117.
- 120 Curtis, G. (2017) *Mağara Ressamları*. Çev. H. Dikmen, İstanbul, Redingot Yayınları.
- 121 Vicedo, M. (2009) The Father of Ethology and the Foster Mother of Ducks: Konrad Lorenz as Expert on Motherhood. *Isis*, 100(2), 263-291. doi:10.1086/599553
- 122 Bowlby, J. (1982) *Attachment Vol 1*. New York, Basic Books.
- 123 Darwin, C. (1899) A.g.e.
- 124 Dawkins, R. (2006) *The Selfish Gene*. 30th anniversary edition. New York, Oxford University Press.
- 125 Pinker, S. (2008) *The Stuff of Thought. Language as a Window into Human Nature*. New York, Penguin Group.
- 126 Chomsky, N. (1993) *Language and thought. Anshen Transdisciplinary Lectures in Art, Science, and the Philosophy of Culture Monograph 3*, Wakefield, Moyer Bell.
- 127 Pinker, S. (2008) *The moral instinct*. New York Times, January 13.
<http://www.nytimes.com/2008/01/13/magazine/13Psychology-t.htm>
(22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 128 Pinker, S. (2011) *The Better Angels of our Nature. Why Violence has Declined*. New York, Viking Penguin Group.
- 129 Dutton, D. (2010) A.g.e.
- 130 Carroll, J. (2011) *Reading Human Nature. Literary Darwinism in Theory and Practice*. Albany, State University of New York Press.
- 131 Aristoteles (2012) A.g.e.
- 132 Rampley, M. (2017) *Seductions of Darwin. Art, Evolution, Neursocience*. University Park, The Pennsylvania University Press.

- 133 Lewis-Williams, D. (2002) *Mind in the Cave. Consciousness and the Origins of Art*. Londra, Thames & Hudson Ltd.
- 134 <https://www.youtube.com/watch?v=RviX5IsXzZQ>
(22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 135 Hariri, Y.N. (2011) *Sapiens, A Brief History Of Mankind*. Londra, Vintage Books.
- 136 Diamond, J. (2005) *Guns, germs, and steel*. Londra, Vintage-Random House Group.
- 137 de Botton, A. ve Armstrong, J. (2014) *Terapi Olarak Sanat*. Çev. V. Atmaca İstanbul, Everest Yayınları.
- 138 Nicholson, T.R.J., Pariente, C. ve McLoughlin, D. (2009) Stendhal syndrome: a case of cultural overload. *BMJ case report*. Published online Feb 20, 2009. doi: 10.1136/bcr.06.2008.0317
- 139 Gombrich, E.H. (1992) *Sanat ve Yanılsama*. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 140 Kora, M. ve Yücel, D. (2002) AFEMOTI Séisme. Disaster stories for professionals. *Cahiers d'études sur la Méditerranée orientale et le monde turco-iranien*. 33, 339-354.
- 141 Laor, N., Wolmer, L., Kora, M. ve ark. (2002) Posttraumatic, dissociative and grief symptoms in Turkish children exposed to the 1999 earthquakes. *Journal of Nervous & Mental Disease*. 190 (12), 824- 832.
- 142 Wolmer, L., Laor, N. Dedeoglu, C., Siev, J. Ve Yazgan, Y. (2005). Teacher-mediated intervention after disaster: a controlled three-year follow-up of children's functioning. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 46:11, 1161-1168.
- 143 Nasr, S.H. (1969) The world of imagination and the concept of space in the Persian miniature. *Islamic Quarterly*. 13(3), 129-134.
- 144 Pamuk, O. (1998) *Benim Adım Kırmızı*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- 145 Miall, D.S. ve Dissanayeke, E. (2003) A.g.e.
- 146 Dissanayake, E. (2001). Becoming Homo Aestheticus: Sources of Aesthetic Imagination in Mother-Infant Interactions. *SubStance*, 30(1/2), 85-103. doi:10.2307/3685506

- 147 Brazelton, T. B. ve Kramer, B.G. (1991) The earliest relationship. Parents, infants, and the drama of early attachment. London, Karnac Books.
- 148 Stern, D.N. (2002) The first relationship. Infant and Mother. Cambridge, Harvard University Press.
- 149 Fitch, T.W. (2013) Rhythmic cognition in humans and animals; distinguishing meter and pulse perception. *Frontiers in System Neuroscience*. 7:68. PMID: PMC3813894 Published online 2013 Oct 31. doi: 10.3389/fnsys.2013.00068
- 150 Fitch, T.W. (2010) The Evolution of Language. New York, Cambridge University Press.
- 151 Curtis, G. (2017). A.g.e.
- 152 Lewis- Williams, D. (2002) A.g.e.
- 153 Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). A.g.e.
- 154 Turner, M. (1999) Annotation: Repetitive Behaviour in Autism: A Review of Psychological Research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40: 839–849. doi:10.1111/1469-7610.00502
- 155 de Waal, F. (2009) Age of empathy. Nature's lessons for a kinder society. New York, Three Rivers Press
- 156 Kramer, S.N. (1981) History starts at Sumer: Thirty-nine firsts in recorded history. 3rd ed. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- 157 Wilson, E.O. (2012) The Social Conquest of Earth. New York, Liveright Publishing Corporation.
- 158 <http://www.wikizeroo.com/index.php?q=aHRocHM6Ly9lbj53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpaz2kvRnJlZGVyaWN-rXolJlF9Ib2x5X1JvbWFuXoVtcGVyb3I>
(22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 159 <https://archive.org/details/PsychogenicD> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 160 Tomasello, M. (2014) A natural history of human thinking. Cambridge, Harvard University Press.
- 161 Baron-Cohen, S. (2015) Leo Kanner, Hans Asperger, and the Discovery of Autism. *The Lancet*. 386(10001), 1329-1330.

- 162 Richters, M.M. ve Volkmar, F.R. (1994) Reactive attachment disorder of infancy or early childhood. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 33(3), 328-332.
- 163 Mukaddes, N.M., Bilge, S., Alyanak B. ve Kora, M. (2000) Clinical characteristics and treatment responses in cases diagnosed as reactive attachment disorder. *Child Psychiatry & Human Development*. 30(4), 273-287.
- 164 Itard, E.M. (1802) An historical account of the discovery and education of a savage man or of the first developments physical and moral of the young savage caught in the woods near Aveyron in the year 1798. London, Richard Philips. <https://archive.org/stream/anhistoricalaccocooitargoog#page/n10/mode/2up> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 165 Dickason, O.P. (1997) *Myth of the Savage and the Beginnings of French Colonialism in the Americas*. Edmonton, University of Alberta Press.
- 166 Frith, U. (2003) *Autism: explaining the enigma*. Cognitive development. Malden, Blackwell Publishing.
- 167 Kramer, N.K. (2000) *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. Çev. H. Koyukan, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- 168 Denckla, M. (1997) *The Neurobehavioral Examination in Children*. Behavioral Neurology and Neuropsychology içinde. Feinberg, T.E. ve Farah, M.J. (eds). ABD, McGraw-Hill Company, Inc.
- 169 Draisma, D. (2014) *Bellek Metaforları/Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. Çev. G. Koca. İstanbul, Metis Yayınları.
- 170 Wolf, M. (2008) A.g.e.
- 171 Proust, M. (2014) A.g.e.
- 172 Orwell, G. (2000) 1984. İstanbul, Can Yayınları.
- 173 Mithen, S. (2000) *Aklın Tarih Öncesi*. Çev. İ. Kutluk. Ankara, Dost Kitabevi.
- 174 Dehaene, S. (2009) *Reading in the brain. The new science of how we read*. New York, Penguin Books.
- 175 John-Steiner, V.P (2007) *Vygotsky on thinking and speaking*. Cambridge Companion to Vygotsky içinde. Daniels H., Cole, M. & Wertsch, J.V. (eds.) New York, Cambridge University Press.

- 176 Armstrong, P.B. (2013) *How literature plays with the brain: the neuroscience of reading and art*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- 177 Auster, P. (2009) *The Brooklyn Follies*. New York, Picador.
- 178 Pamuk, O. (1985) *Beyaz Kale*. İstanbul, Can Yayınları.
- 179 http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2006/pamuk-bio-bibl.html (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 180 Sunshine, L. (2006) A.g.e.
- 181 <https://www.theparisreview.org/interviews/5587/orhan-pamuk-the-art-of-fiction-no-187-orhan-pamuk> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 182 Meltzoff, A.N. (1999) Born to learn: what infants learn from watching us. *The Role of Early Experience in Infant Development içinde*. Fox, N. & Worhol, J.G. (eds.) Skillman, NJ, Pediatric Institute Publications.
- 183 Meltzoff, A.N. (2002) Elements of a developmental theory of imitation. *The Imitative Mind: Development, Evolution, & Brain Bases içinde*. Meltzoff, A.N. & Prinz, W. (eds.) Cambridge, Cambridge University Press.
- 184 Meltzoff, A.N. ve Moore, M.K. (1977) Imitation of facial and manual gestures by human neonates. *Science* 198(4312),75-78.
- 185 DiPellegrino, G., Fadiga, L., Fogassi, L., Gallese, V. ve Rizzolatti, G. (1992) Understanding motor events: a neurophysiological study *Experimental Brain Research*, 91 (1), 176-180.
- 186 Gallese, V., Fadiga, L., Fogassi, L. ve Rizzolatti, G (1996) Action recognition in the premotor cortex. *Brain* 119, 593-609.
- 187 Rizzolatti, G. ve Arbib, M.A. (1998) Language within our grasp. *Trends in Neurosciences*. 21, 188-194.
- 188 Ramachandran, V.S. ve Rogers-Ramachandran, D. (1996) Synaesthesia in phantom limbs induced with mirrors. *Proceeding of the Royal Society B*, 263 377-386; DOI: 10.1098/rspb.1996.0058
<http://rspb.royalsocietypublishing.org/content/263/1369/377> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)

- 189 Oberman, L.M. ve Ramachandran, V.S. (2007) Broken Mirrors: A Theory of Autism. Scientific American June 1.
<https://www.scientificamerican.com/article/broken-mirrors-a-theory-of-autism-2007-06/>
(22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 190 Fan, Y.T, Decety, J., Yang, C.Y., Liu, J.L. ve Cheng, Y. (2010) Unbroken mirror neurons in autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 51(9):981-988. doi: 10.1111/j.1469-7610.2010.02269.x.
- 191 Rizzolatti, G., Fabbri-Destro, M. & Cattaneo, L. (2009) Mirror neurons and their clinical relevance. *Nature Clinical Practice Neurology* 5, 24-34.
- 192 Meltzoff, A.N. (1999) Origins of theory of mind, cognition and communication. *Journal of Communication Disorders* 32(4), 251-269.
- 193 Aristoteles (2012) A.g.e.
- 194 Golden, L. (1969) Mimesis and Katharsis. *Classical Philology*,64(3), 145-153.
- 195 Wilde, O. (1905) *The Decay of Lying*. New York, Brentano.
- 196 Halbach, P. ve ark. (2015) Oxytocin Expression and Function in the Posterior Retina: A Novel Signaling Pathway *Investigative Ophthalmology & Visual Science* 56, 751-760. doi:10.1167/iovs.14-15646
- 197 Tunalı, İ (2011) A.g.e.
- 198 Cevizci, A. (2012) *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul, Say Yayınları.
- 199 Gregor, M.J. (1983) Baumgarten's Aesthetica. *The Review of Metaphysics*, 37(2), 357-385).
- 200 Schiller, F. (2014) *On the Aesthetic Education of Man*. Çev. R. Snell. New Haven, Angelico Press.
- 201 Read, H. (1951) *Education Through Art: A Re-statement*. *Dialectica*, 5(2), 153-165.
- 202 Gardner, H. (2011) A.g.e.
- 203 Kandel, E.R. (2016). *Reductionism in Art and Brain Science*. New York, Columbia University Press.
- 204 Chatterjee, A. (2014) *The aesthetic brain. How we evolved to desire beauty and enjoy art*. New York, Oxford University Press.

- 205 Marti-İbanez, F. (1996) Felsefe Öyküleri. Çev. H. Koyukan. Ankara, İmge Kitabevi.
- 206 Shusterman, R. (2010) Dewey's Art as Experience: The Psychological Background
The Journal of Aesthetic Education, 44(1) , 26-43.
- 207 Saito, N. (2005) The Gleam of Light: Moral Perfectionism and Education in Dewey and Emerson. New York, Fordham University Press.
- 208 Yavuzer, H. (2000) Resimleriyle Çocuk. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- 209 Golomb, C. (2011) The creation of imaginary worlds: The role of art, magic and dreams in child development. Londra, Jessica Kingsley Publications.
- 210 Hayes, S. C., Barnes-Holmes, D. ve Roche, B. (2001) Relational Frame Theory: A Post-Skinnerian account of human language and cognition. New York, Plenum Press.
- 211 Hayes, S. and Smith, S. (2005) Get Out of Your Mind & Into Your Life. Oakland, Harbinger Publications.
- 212 Berger, J. (2012) A.g.e.
- 213 Canetti, E. (2014) Körleşme. İstanbul, Sel Yayıncılık.
- 214 Malchiodi, C.A. (2005) Expressive Therapies History, Theory, and Practice. Expressive Therapies içinde. Malchiodi, C.A (ed.) New York, Guilford Publications.
- 215 Axline, V. (1947) Play Therapy. New York: Ballantine Books.
- 216 Schmidt, S. ve G. Schimmelmann, B. (2013) Evidence-based psychotherapy in children and adolescents: Advances, methodological and conceptual limitations, and perspectives. European Child & Adolescent Psychiatry. 22. 10.1007/s00787-013-0415-9.
- 217 Yang, L., Zhou, X., Zhou, C., Zhang, Y. et al. (2017) Efficacy and acceptability of cognitive behavioral therapy for depression in children: a systematic review and meta-analysis. Academic Pediatrics. 17(1), 9-16.
- 218 Friedberg, R.D. ve McClure, J.M. (2002) Clinical Practice of Cognitive Behavioral Therapy with Children and Adolescents. New York, The Guilford Press.

- 219 Hackman, A. & Holmes, E. (2004) Reflecting on imagery: A clinical perspective and overview of the special issue of memory on mental imagery and memory in psychopathology. *Memory special issue on mental imagery and memory in psychopathology içinde*. Holmes, E.A. ve Hackman, A. (eds.) 12(4), 4-22.
- 220 Finke, R.A. (1989) *Principles of mental imagery*. Cambridge, MIT Press.
- 221 Malchiodi, C.A. (2005). A.g.e.
- 222 Paglia, C. (2013) *Glittering Images. A journey through art from Egypt to Star Wars*. New York, Vintage Books.
- 223 <http://www.thebookoflife.org/freud-on-sublimation/>(22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 224 Kramer, E. (2001) *Sublimation and art therapy. Approaches to Art Therapy Theory and Technique Second Edition içinde*. Rubin, J.A. (ed.) New York, Brunner-Routledge.
- 225 Bachelard, G. (2013) *Mekanın Poetikası*. Çev. A. Tümertekin. İstanbul, İthaki.
- 226 <https://www.poets.org/poetsorg/poem/my-heart-leaps> (22 Ekim 2018 tarihinde ziyaret edilmiştir)
- 227 Austin, L.M. (2003) Children of childhood: nostalgian and romantic legacy. *Studies in Romanticism* 42(1), 75-98.
- 228 Armstrong, P.B. (2013) A.g.e.
- 229 Steinberg, S.R. & Kincheloe, J.L. (1997) *Kinderculture: the corporate construction of childhood*. Boulder, Westwood Press.
- 230 Crawford, S. (2009) The archaeology of play things: theorising a toy stage in the biography of objects. *Childhood in the Past* 2, 56-71.
- 231 Kralik, M., Vladimir, N. & Martin, O. (2002) Fingerprint on the Venus of Dolní Věstonice I. *Anthropologie (Moravské-zemské muzeum, Brno, Czech Republic)* 40(2), 107-113.
- 232 Kamp, K.A. (2001) Where have all the children gone? *Journal of Archaeological Method & Theory* 8 (1), 1-34.

Çocuk Ruh Sağlığında Güzellik

"Altın Dolu Küpün Sırrı"

**"Tüm çocuklar sanatçıdır; önemli olan büyüdüğünüzde de sanatçı kalabilmektir."
Picasso**

Sana bir sır vereceğim...

Gerçeği mi öğrenmek istiyorsun ya da hayatın anlamını? Belki bir kısır döngünün içinde, derin bir karanlıkta merak içinde, korkulu ve endişeli günler geçiriyorsun. Belki bir annesin, anne adayı ya da duyarlı bir bireysin sadece... Belki içindeki çocuğu bulmaya ya da yaşatmaya çalışan bir delisin; kafanın içinde dönüp duran sorular seni çıldırtmak üzere; sağlam bir zemin, bir çıkış noktası arıyorsun, kim bilir... Belki de sadece gerçeğin, bilginin ve güzelin peşinde bir seyyahsın.

Sana bir sır vereceğim.

Altın dolu bir küpün sırrını. Bu bir mit, efsane ya da masal değil; hayatın ta kendisi, gerçeğin kelimesi: Güzeli. Sen güzelsin, bunu biliyor muydun? ...ve hep güzeldin. Bu kitapta da güzel bir yolculuğa çıkacaksın. Bazen binlerce yıl öncesinin mağara insanına bazen de günümüzün modern kalıpları içine sıkışmış, tüketim toplumu insanına. Sorular, sorgulamalar, varsayımlar, bilimsel gerçekler eşliğinde; içindeki çocuğu yaşatan ve çocuğu anlayan bir kalem sana bildiği her şeyi anlatacak. Çocuğun, sanatın, güzelliğin, psikolojinin nasıl da birbiriyle iç içe hatta aynı hamurdan olduğunu anlamak ve bu anlayış eşliğinde kendine yeni bir yol çizebilmen için... Bu aslında içindeki çocuğun yolu, yolculuğu. Öyle bir yol ve yolculuk ki ilk adımı çok eskilerden, belleğinin seni götürebileceği en eski eşikten başlıyor. Kendini ve ötekini anlama ve tanıma yolculuğu... İç huzurun, toplumsal barışın, demokrasinin hatta... O eşige vardığında şaşıracağını çünkü estetik içgüdülerin seni yönlendiriyor olacak. Ne güzel de oynuyorsun! Düşün, özü nerede bulduğunu. Yazar gibi, Ayşegül kitaplarında ya da annenin mis kokusunda yoksa oynadığın bir oyunda mı? Güzeli ve küçük oyununda kimin mızıkçılık yaptığını düşün. Mızıkçılık yapma ki oyun seni büyüsün. Sonra içindeki sanatçıyı hatırla ve yola onunla koyul. Tıpkı eski günlerdeki gibi...